

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет
Юридичний факультет
Кафедра історії

**СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ
НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ:
ІСТОРІЯ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ**

Збірник матеріалів
II Всеукраїнської науково-практичної конференції

(Суми, 21 травня 2013 року)

Суми
Сумський державний університет
2013

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Васильєв К. К. (Одеса), д-р мед. наук;
Власенко В. М. (Київ), канд. іст. наук;
Дегтярьов С. І. (Суми), канд. іст. наук;
Звагельський В. Б. (Суми), канд. філол. наук;
Клименко В. А. (Суми), канд. іст. наук;
Куліш А. М. (Суми), д-р юрид. наук;
Лобко Н. В. (Суми), канд. іст. наук;
Нестеренко В. А. (Суми), канд. іст. наук

Видання рекомендовано до друку рішенням вченої ради юридичного факультету Сумського державного університету (протокол № 9 від 26.06.2013 р.)

Суспільно-політичні процеси на українських землях: історія, проблеми, перспективи : зб. матер. II Всеукр. наук.-практ. конф., м. Суми, 21 травня 2013 р. / за заг. ред. В. А. Нестеренка. – Суми : Сумський державний університет, 2013. – 116 с.

До збірника увійшли наукові статті та повідомлення викладачів, студентів та молодих вчених ВНЗ України, виголошені в рамках II Всеукраїнської науково-практичної конференції «Суспільно-політичні процеси на українських землях: історія, проблеми, перспективи» (Посвідчення УкрІНТЕІ № 100 від 21 лютого 2013 р.), присвячені актуальним питанням суспільно-гуманітарних наук.

РОБОТИ НАУКОВЦІВ

БАРАНОВА А.В.

ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВНОЇ СИСТЕМИ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ ЗА ЧАСІВ РОДОВО-ОБЩИННОГО СУСПІЛЬНОГО ЛАДУ

Кожен історичний період характеризується певними відмінностями та особливостями виховної системи та ролі держави в управлінні вихованням молоді. Так, виховання як основа управління суспільним розвитком виникло ще за часів первісної доби. В історії виховання відправною точкою стала педагогічна практика первісних людей. По завершенню процесу біологічного становлення людини (*Homo Sapiens*), на етапі первісного стада виховання відбувалося стихійно і обмежувалося прямим відтворенням небагатого суспільного досвіду. Становлення родового устрою характеризувалося значним розширенням суспільного досвіду та появою сталих родових колективів – родів та племен. На цьому етапі єдиним виховним інститутом виступала община, а метою виховання була передача підростаючому поколінню трудових навичок, встановлених способів поведінки, релігійних уявлень, традицій, звичаїв, обрядів. Основою моральних стосунків була общинна власність на засоби виробництва, крім того, основними цінностями, що склали виховний ідеал того часу були розвинені фізичні та психічні якості (сила, хоробрість, витримка, самовладання). Так, у привчанні хлопчиків до готовності будь-якої хвилини захищати інтереси свого племені Л.Модзалевський бачить перше пробудження ідеї держави [2, с.10]. Ми вбачаємо у цьому зародки патріотичного виховання, що наочно ілюструє роль племені як додержавного утворення у вихованні молоді.

Особливе значення надавалося дотриманню встановлених заборон – табу. В цей час виховання являло собою особливу суспільну функцію, яка полягала в адаптації молоді особи до існуючого суспільного устрою, що особливим посилювалося з виникненням сусідських общин, поступовим встановленням патріархальних суспільних стосунків і моногамної сім'ї, становим і майновим розшаруванням суспільства. Саме в цей час з'являється ще один важливий

виховний інститут – сім'я. Ускладнення суспільного ладу призвело до втрати безпосередніх зв'язків між молодістю особою та суспільством, виховання втрачає свій природовідповідний і ненасильницький характер [1, с.63].

Родово-общинний суспільний лад визначав особливості виховної системи за часів державних утворень на території Подніпров'я. Метою виховання була підготовка сильного і вправного орача, мисливця, воїна, тож перевага надавалася фізичному вихованню. Провідним засобом виховання молоді була праця: випасання худоби, участь в оранці, збирання ягід, плодів. Завершальним етапом виховання були ініціації – система випробувань на фізичну зрілість і виробничу готовність, що символізувало вступ у доросле життя. Тож зауважимо, що період молодості за тих часів тривав досить короткий час (приблизно від 10 до 16-18 років).

Ідеологічною основою виховання первісних племен була язичницька релігія, а основним методом – спільна участь дорослих та молоді в культових обрядах. Зміни в ціннісній основі виховної системи відбулися із розвитком феодальних відносин – з'явилися нові моральні норми, спрямовані на захист приватної власності. Разом із становим розшаруванням суспільства зростає об'єм людських знань. Із розширенням релігійних уявлень людей, зростанням відомостей з астрономії, історії, медицини, ускладненням сільськогосподарських робіт, появою писемності виникає необхідність розділення виховання та навчання, зростає роль таких «нових» виховних інституцій як сім'я та школа, тому роль суспільства у вихованні молоді поступово опосередковується та зменшується.

1. Історія педагогіки: курс лекцій: Навчальний посібник. – К., 2004. – 171 с.

2. Модзалевський Л.Н. Очерки истории воспитания и обучения с древнейших до наших времен. Для педагогов и родителей / Л.Н.Модзалевський. – Спб.: Издание книгопродавца Н.Г. Мартынова, 1892. – 436 с.

КАНЦЕЛЯРІЯ КОМІСІЇ ЗАПРОВАДЖЕННЯ СЛОБІДСЬКИХ ПОЛКІВ ТА ОБМЕЖЕННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

У 1732 р. в Сумах була заснована канцелярія Комісії запровадження слобідських полків, яка діяла до 1743 р. Очолював цю Комісію генерал-лейтенант князь Олексій Шаховський [1, с.120].

Ця установа повинна була наглядати за правильним вирішенням справ у полкових канцеляріях, які створювалися з полкових ратуш та прирівнювалися до провінційних канцелярій. Головами в полкових канцеляріях були полковники. Вирішення справ у новостворених установах відбувалося за російськими законами замість колишніх «*обикностей*». На вирішення судових справ у полкових канцеляріях можна було скаржитися в канцелярію Комісії, а на останню подавати апеляцію до Військової колегії чи Сенату. Усі новостворені установи утримували слобожани.

При полкових канцеляріях створювались спеціальні установи для приведення в порядок земельних відносин між власниками маєтків. У ці контори було наказано подавати всі колишні купчі, записи, які надавалися полковничими універсалами, а також інші записи на села, хутори, млини, ліси, сади тощо. Але багато поміщиків залишалося без формальних підтверджень на право власності. Відсутність документів на землі пояснювалася тим, що старшини купували козацькі наділи, які за законом не могли продаватися. Купівля земель у козацьких підпомічників заборонялася, оскільки їх нерухома власність складала земельний фонд козацької служби. Такі наділи не могли продаватися особам іншого стану [2, с.441]. Наслідком реформ в аграрній галузі було скасування головної переваги козаків – вільного заняття земель. Хто володів нерухомим майном до цього часу, за тим це право зберігалось, хоча б на це не було ніяких письмових підтверджень. Полковник позбавлявся права розподіляти наділи.

За постановою Комісії О.Шаховського, посада слобідського полковника прирівнювалася до чину прем'єр-майора. Цей наказ надавав можливість старшині отримати чини, означені в «*Табелі про ранги*». Замість жалування полковники та полкова старшина отримували визначену кількість

підпомічників: полковники – по п'ятнадцять дворів, судді – по шість, ротмістри – по п'ять, писарі – по три двори. Сотники почали призначатися Воєнною колегією з трьох кандидатур за атестаціями полковників.

Серед селян виділилися власницькі, монастирські та вільні. Власницькі піддані працювали на своїх господарів, через яких вони сплачували податки. Про цю верству населення зазначено в переписі слобідських полків, проведеному під керівництвом майора Хрущова у 1732 р. [3, с.264]. Подібні дані містяться в «*Екстракті про слобідські полки*» [3, с.219–223]. Згідно з переписом майора Хрущова, до складу населення тоді входили: козаки, цехові, піддані, духовні. Найбільшу кількість становили власницькі піддані, потім йшла група підпомічників та підсусідків.

Слобідські полки підпорядковувалися бригадирові, який був підлеглим начальникові Української дивізії. Крім п'яти існуючих полків, було засновано шостий – драгунський. Усі посполиті, які потрапили у залежність до офіцерів новоствореного полку, перетворилися фактично на кріпаків [4, с.130].

Таким чином, реформи, що відбулися в слобідському суспільстві при правлінні Анни Іоанівни, негативно позначилися на автономії регіону. Наслідком цих нововведень стало те, що слобідські козаки почали переселятися на Дон та Волгу.

1. Маслійчук В.Л. Провінція на перехресті культур: дослідження з історії Слобідської України XVII – XIX ст. / В.Л.Маслійчук. – Х.: Харк. приват. музей міськ. садиби, 2007. – 340 с.

2. Полное собрание законов Российской империи. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1870. – Т. 9. – № 19184. – 441 с.

3. Багалея Д.И. Материалы для истории колонизации и быта степной окраины Московского государства (Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губерний) / Д.И.Багалея. – Х.: Тип. К.П.Счасни, 1886. – Т. 1. – 358 с.

4. Альбовский Е. История Харьковского слободского казачьего полка (1651 – 1765 гг.) / Е.Альбовский. – Х.: Тип. губерн. правления, 1895. – 218 с.

ЛІНГВОСОФСЬКА КОНЦЕПЦІЯ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ Г.СКОВОРОДИ

Важливе місце у розвитку лінгвофілософських ідей в Україні займають дослідження і творчість Г.Сковороди. Саме він зробив неоціненний вклад у розвиток філософської думки, висунувши власні концепції, які були актуальні у XVIII ст. і не втратили своєї цінності дотепер. Їх дослідження і буде головною темою даної розвідки.

Філософська концепція Сковороди передбачає пошук шляхів до щастя і блаженства, до духовної рівноваги – тобто внутрішнього і зовнішнього гомеостазу (грец. *homoios* – подібний і *stasis* - стояння). Досягнення вищого блаженства філософ пов'язував із з'єднанням душі з Богом, прилученням до божественного єства.

У концепції українського філософа все суще є складною єдністю трьох світів: макрокосмосу (Всесвіту), мікрокосмосу (людини) і світу символів (світу слова Біблії). Кожному із світів притаманні дві натури: зовнішньому – матеріальна, внутрішньому – духовна. Ці світи у концепції Сковороди представлені як взаємозалежні та ізоморфні за змістом, що містять у собі протиставлення зовнішнього, тлінного і вічного, незнищеного, невидимого. Протиставлення фізичних предметів і метафізичних – головна тема творів українського філософа.

Важливою для розуміння всієї концепції Сковороди є його праця «*Диалог*». На думку філософа, символічний світ за своєю внутрішньою організацією виступає як ідеальне інобуття перших двох світів, їх концептуалізація. Це є співзвучним з думкою Гумбольдта про мову як концепцію світу, а також з ідеєю мовної картини світу, що опрацьовується в сучасній когнітивній лінгвістиці та етнолінгвістиці.

Відповідно до неоплатонівського за своєю сутністю вчення отців східної церкви Сковорода стверджував, що за допомогою долучення до сакрального слова Біблії людина може наблизитись до непізнавального у своїй сутності Бога. Біблія є одночасно досконалою людиною і Богом. Стосовно світу земного Біблія є світом вищим. На думку Сковороди, людина може проникнути в цей вищий світ лише через слово, яке виступає в різних іпостасях: від світського, звичайного, земного – до сакрального, божественного слова-логоса. Філософ детально працює над біблійним словом, аналізуючи його значення, вбачаючи у ньому символічну сутність. Мета кожного символу Біблії, як вважав Сковорода, - допомогти розуму людини пізнати начало, невидимість.

Розрізняючи ексформу (зовнішню форму) та інформу (внутрішню форму) мовного знака, Сковорода показує, що їхня природа суттєво відмінна. Якщо б, наприклад, людина називалася не людина, а козел, тоді б ніхто не знав, що слово «козел» уже позначає тварину. Знак і значення, за Сковородою, пов'язані довільно. При цьому ексформа знака може навіть певною мірою суперечити його істинному значенню. Істинне, сакральне значення біблійного слова не лежить на поверхні, воно завжди втаємничене, але оболонка цього значення може бути приземленою.

Філософський метод Сковороди допоміг йому побачити специфіку словесної організації Біблії: хаотична матерія протистоїть гармонії форми, внутрішній системності фігур. Розуміючи словесний символ як такий тип знака, зв'язок якого з референтом є вмотивованим, таким, що максимально виявляє в слові сутність референта, можна стверджувати, що Сковорода створив особливу концепцію словесних знаків-символів Біблії. Він вважав, що в ній спостерігається навмисний розрив інформи та ексформи знаків-символів: ексформа не тільки не підтримує інформу, а, навпаки, змінює її. Насправді це протиріччя є уявним, оскільки згідно з концепцією Сковороди не кожен окремий знак-символ у Біблії є носієм її духу, слова Божого, а весь її лад, уся система знаків-символів, наче текст, певний дискурс – одкровення Бога. Щоб розуміти смисл Вічної Книги, читач повинен піднятися над своєю «*тваринною натурою*», стати певною мірою герменевтом, дешифрувальником багатшарового символічного тексту, вийти за межі зовнішнього слова. Зосередитися не на формі, а на суті символу, зазірнути за його межі, побачити крізь нього феноменологічну сутність речей.

З інших лінгвофілософських концепцій Сковороди варто відзначити ідею «*алфавіту (букваря) світу*», представленого у вигляді обмеженої кількості архетипів та їх копій. Ця ідея певною мірою корелює з філософськими пошуками XVII – XVIII ст., а також лінгвістичними ідеями XX ст., де йдеться насамперед про пошук простих ідей, що лежать в основі світу.

Мова в лінгвофілософській концепції Сковороди тісно пов'язана з мисленням. Саме думка спричиняє мовлення, і це, вважає філософ, нагадує механізм годинника: хоч і молоточок добуває в ньому звуки, але не він є їх глибинною причиною. Джерелом людської думки, її рушійною силою є душа людини (за термінологією Сковороди, – серце). Філософ розумів мовлення як інтернаціональний, телеологічний процес.

Отже, Г.Сковороду можна вважати філософом символічних форм світу Біблії, семіологом, який зосередив свою увагу на співвідношенні інформи та ексформи такого специфічного типу мовних

знаків, якими є символи. Його лінгвофілософські ідеї свідчать про глибину його концептуального підходу до матеріального та духовного світу, який ототожнюється філософом зі світом Біблії. Пізнання символічного світу Біблії здійснюється Сковородою в межах античної та середньовічної традицій із їх головними постулатами «*пізнання слова – прилучення до Слова*» і розуміння пізнання як богопізнання. Динамічне розуміння мовленнєвої діяльності, визнання прагматичних чинників у системі мови дають змогу говорити про деякі іншопарадигматичні (предикато- та егоцентричні) ознаки його концепції. Її можна назвати іменною за своїми основними ознаками з наявністю іншопарадигматичних елементів. Загалом, вона є міжпарадигматичною.

ВАСИЛЕНКО М.Є.

ПРАВОВА КУЛЬТУРА ЯК НЕОБХІДНА УМОВА ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

Правова культура опосередкує всі основні сфери правового життя суспільства: правотворчість і законодавство, правосвідомість, суб'єктивні права, свободи і обов'язки громадян, політико-юридичні інститути, установи суспільства і держави, визначаючи їх особливий якісний стан.

Правова культура визначає міру юридичної цивілізованості держави і суспільства, їх правовий прогрес. Це рівень і ступінь прогресивно-правових досягнень, втілених у людській діяльності і її результатах. Сьогодні стає особливо очевидним, що успішне вирішення економічних, політичних і соціальних завдань неможливе без підвищення правової культури суспільства, виховання у кожного громадянина глибокої пошани до закону, формування готовності безпосередньо й активно брати участь у втіленні його положень у повсякденне життя [1, с.121].

У зв'язку з цим правову культуру можна розглядати як одну з найважливіших передумов і необхідну умову формування правової держави, реалізації правової реформи, посилення боротьби зі злочинністю. Різноманітні аспекти поглиблення правових знань у процесі формування правової культури юристів розглядали у своїх працях науковці-правознавці [3, с.24].

Становлення демократичної правової держави, безумовне дотримання й ефективне забезпечення визнаних міжнародною спільнотою стандартів прав людини, домінування права в усіх сферах суспільного життя потребує підвищення правосвідомості та правової культури як суспільства в цілому, так і кожної посадової особи, кожного громадянина України.

Ці процеси сьогодні значно ускладнені таким негативним явищем, як правовий нігілізм. Проблему правового нігілізму практично не визначено у вітчизняній юриспруденції: ортодоксальне марксистсько-ленінське правознавство виключало саму можливість визнання таких явищ масоподібного характеру в суспільній свідомості. Між тим правовий нігілізм як негативне та неповажне ставлення до права та правових явищ, юридично неосвічена оцінка ролі й значення права в суспільному житті завжди корінився в соціалістичній правовій свідомості [3, с. 74].

За сучасних умов, надзвичайно сприятливих для виникнення й розвитку всіляких негативних явищ, цей соціально-правовий феномен широко поширився в усіх сферах життя суспільства, у масовій правовій свідомості людей. Правовий нігілізм виявляється в різних формах – і як зневажливе, зарозуміле, поблажливо-скептичне сприймання права, і як оцінка його не як базової, фундаментальної ідеї, а як другорядного явища в шкалі людських цінностей, або як стійке упередження, невіра у високе призначення, у потенціал, у універсальність, у можливість та навіть у необхідність права. Нарешті, ставлення до права може бути просто індиферентним, що свідчить про нерозвинуту правосвідомість людей.

Правова освіта – це структурний компонент освіти в Україні, процес набуття правових знань, навичок та вмінь, формування поваги до права, закону, до прав та свобод людини, до відповідних правових орієнтацій та оцінок, правових поведінкових установок та мотивів правомірної поведінки тощо.

Право громадян України на набуття необхідного обсягу правових знань забезпечено мережею загальних та спеціалізованих навчальних закладів незалежно від форм власності, правовим інформуванням населення через засоби масової інформації та культурно-освітні установи. Правова освіта є обов'язковим елементом навчально-виховного процесу в усіх дошкільних, середніх загальноосвітніх, професійних навчально-виховних, вищих навчальних закладах, закладах підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів [2, с. 286].

Важливою складовою правової освіти є самоосвіта громадян з питань держави і права. У культурно-виховних установах, на підприємствах, організаціях, при громадських об'єднаннях організують юридичні консультації на громадських засадах, центри правової допомоги, читацькі конференції та інші правовиховні заходи.

До основних напрямків удосконалення правової освіти належать:

- наукове та організаційне забезпечення розвитку правової освіти;
- розробка концепції правової освіти правників та суспільства;
- створення недержавних фондів підтримки правової освіти громадян;
- створення видавництва правничої літератури, юридичних журналів наукового спрямування.

Збільшення кількості професійних юристів пов'язано з процесом формування належної правосвідомості громадян, рівень якої в сучасній державі бажає кращого.

Нині в багатьох розвинутих країнах (США, Канада, Велика Британія, Франція, ФРН, Японія та інші) держави приділяють велику увагу підготовці юристів до участі їх у соціальній роботі, як фахівців з правового виховання й освіти громадян. Це також свідчить про підвищення престижу професії юриста та її ролі у вирішенні освітніх і виховних завдань.

Велике значення в правовому навчанні студентів ВНЗ мають знання в галузі філософії, історії України, політології та інших гуманітарних наук. Необхідно, щоб правові дисципліни не дублювали гуманітарні, а доповнювали один одного і конкретизували їх [2, с. 453].

Одним із найважливіших завдань поглиблення правових знань майбутніх правників у навчально-виховному процесі вищого навчального закладу є вдосконалення методики викладання правових дисциплін, що треба розглядати як напрямок подальшого дослідження.

На нашу думку, глибокі знання конкретного правового матеріалу сприяють формуванню у студентів поваги до закону, стають основою правової активності, стимулом до боротьби за правопорядок в їх практичній діяльності. Для цього необхідно передбачити таку мету і завдання навчання, які забезпечили б розуміння студентами значення права в

соціальному регулюванню суспільства, його взаємозв'язок з іншими соціальними нормами, ролі права в системі національної безпеки, розуміння значення зміцнення законності та правопорядку в державі. Ці теоретичні положення, сприйняті й інтеріоризовані студентами, стають фундаментом їх правової свідомості, сприяють її формуванню.

1. Основи законодавства України: підручник / за загальною редакцією В.І.Кириленка.– Вінниця: Нова книга, 2002. – 617 с.

2. Правознавство / за ред. проф. В.В.Копейчикова.– К.: Юрінком Інтер, 2002. – 736 с.

3. Подберезький М.К. Проблема формування національної правової культури: монографія / М.К.Подберезький, М.П.Васильєва, Я.К.Яковенко. – Харків, 2003. – 168 с.

ВЛАСЕНКО В.М.

МІЖВОЄННА УКРАЇНЬСЬКА ПОЛІТИЧНА ЕМІГРАЦІЯ НА БАЛКАНАХ (ДОПИТАННЯ ПРО ТЕРМІНОЛОГІЮ)

В українській історії першої половини ХХ століття важливе місце належить міжвоєнній українській політичній еміграції, яка з'явилася внаслідок Першої світової війни та поразки національно-визвольної боротьби 1917-1920 рр., коли українські землі опинилися у складі інших держав.

Найширше суспільно-політичне та культурно-освітнє життя емігрантів розгорнулося в Європі. В історичній літературі розкриті різноманітні сторони життєдіяльності української еміграції на рівні континенту, його регіонів, окремих країн, політичних центрів, охарактеризована діяльність політичних партій, громадсько-політичних об'єднань, вищих навчальних закладів, наукових і культурних інституцій, української преси в емігрантському середовищі. Проте якщо існування еміграції в Центрально-Східній Європі висвітлено більш-менш широко, то на Балканах – недостатньо. У науковій літературі іноді спостерігається тенденція до екстраполяції досвіду еміграції в одному регіоні на історію еміграції в іншому регіоні. Не враховується при цьому те, що осередки української еміграції на континенті існували у різних політичних, економічних і соціокультурних умовах, що не могло не вплинути на особливості її адаптації в окремих країнах.

Міжвоєнна українська політична еміграція, перебуваючи в іншому політичному, економічному, етнічному, релігійному, мовному середовищах, спромоглася створити розгалужену мережу різноманітних громадських, економічних, культурно-освітніх, фахових та інших організацій як засобу збереження національної ідентичності й адаптації до нових умов життя поза межами Батьківщини.

Тому з'ясування механізмів впливу зовнішніх і внутрішніх факторів на процес самоорганізації й адаптації емігрантів дозволить комплексно осмислити історію української еміграції у досліджуваному регіоні, визначити вклад української еміграції Болгарії, Румунії та Югославії в боротьбу за відродження української державності.

У сучасній науці при вивченні історії еміграції застосовується певна термінологія.

Поняття «*міграція*» походить від латинського слова «*migratio*», що означає переселення. Розрізняють внутрішню та зовнішню міграції. У нашому випадку йдеться саме про другий її вид. Зовнішня міграція – переселення, переміщення жителів однієї країни на територію іншої для постійного або тимчасового проживання. Формами цього явища є еміграція й імміграція.

Еміграція (від латинського «*emigrare*» – виселятися) – виселення або добровільне переселення частини населення з батьківщини до інших країн на певний час або постійне проживання. Поняття «*еміграція*» означає також певну сукупність емігрантів, які проживають у тій чи іншій країні. Залежно від чинників, які зумовлюють переселення, розрізняють такі види еміграції, як політичну або військово-політичну, економічну або трудову, етнічну або етнорелігійну та внутрішню (в межах однієї країни перебування) [1, с.32].

Хвилі еміграції – повторювані масові еміграційні потоки. Ми дотримуємося загальновизнаної сучасними українськими вченими позиції про існування чотирьох масових хвиль еміграції. Перша розпочалася з останньої третини ХІХ ст. і тривала до початку Першої світової війни. Це була трудова еміграція. Друга хвиля охоплювала період між Першою і Другою світовими війнами і була зумовлена політичними та соціально-економічними причинами. Третя хвиля розпочалася наприкінці Другої світової війни і була викликана політичними причинами. Початок четвертої хвилі датується 1990-ми роками. Це була так звана «*заробітчанська*» (трудова) еміграція.

У межах загальних хвиль виділяють менші хвилі (етапи), що визначаються як за хронологічним принципом, так і за територіальним (географічним). Наприклад, відомий політичний діяч російської еміграції, один з лідерів Народно-трудового союзу В.Поремський щодо пореволюційної еміграції (хронологічно збігається з українською міжвоєнною) обґрунтував це тим, що «*еміграція зв'язана з епопеєю Білої боротьби і географічески починається там, где завершалась судьба различных участков этой борьбы. Так, мы различаем эмиграцию: одесскую, новороссийскую, крымскую, архангельскую, прибалтийскую, польскую и дальневосточную*» [2, с.133-134].

У нашому випадку йдеться про другу хвилю української еміграції, яка була політичною, оскільки вихід її за межі Батьківщини був спричинений явищами політичного характеру – поразкою Української революції 1917-1920 рр., встановленням в Україні радянського режиму, політичними репресіями і, як наслідок, – невизнанням більшовицької влади. Тобто в широкому сенсі міжвоєнну еміграцію можна розглядати як політичну.

Але чи можна вважати українськими політичними емігрантами ту частину наших співвітчизників, яка опинилася поза межами Батьківщини у складі Російської армії генерала П.Врангеля? У документах дипломатичних представництв і генштабу Армії УНР кінця 1920 – початку 1921 рр. кількість українських емігрантів у Туреччині та балканських країнах коливалася від кількох тисяч до десятків тисяч осіб. Така розбіжність кількісних показників пояснюється тим, що військові, дипломати та самі емігранти застосовували різні критерії щодо визначення поняття «*українець*». Найчастіше українців виділяли за географічно-територіальною ознакою, тобто місцем народження або проживання. Більшість армії Врангеля складала мобілізовані молоді люди переважно з Катеринославщини, Полтавщини, Харківщини, Херсонщини, менше – з Київщини та Чернігівщини, зовсім мало – з Волині та Поділля [3, арк.107]. Тому за цією ознакою питому вагу українців серед усього російського емігрантського загалу визначали у 70% і навіть 80% [4, арк.212]. Проте не всі народжені в Україні вважали себе українцями, так само як частина кубанських козаків в еміграції ототожнювала себе більше з Україною, ніж з Росією.

В умовах екстремального, непевного, складного становища, яким насправді й є еміграція, для багатьох біженців поділ на українців і росіян був умовним і мінливим. Наприклад, колишні професори Новоросійського (Одеського) університету Василь Зав'ялов та

Михайло Попруженко спочатку прихильно поставилися до української справи у Болгарії, у 1922 р. були членами Тимчасового комітету Українського товариства Червоного Хреста, але згодом стали її критиками та ворогами [5, л.1-2]. З іншого боку, у 1923 р. до правління Української громади у Софії звернулося декілька учнів російської гімназії у Софії з пропозицією прийняти їх до складу організації, щоби мати можливість «*дочекатися тої години, коли ми всі станемо під жовто-блакитний стяг*» [6, с.114-115].

Крім того, чимало українських емігрантів у період національно-визвольної боротьби 1917-1920 рр. служили у різних арміях: гетьманській, УНР, УГА, ЗСПР, РА, Червоній, а також у партизансько-повстанських загонах. В еміграції вони могли прилучитися як до української, так і російської спільноти. Тому при виборі визначальною могла стати як матеріальна сторона (орієнтація на того, хто забезпечить найнеобхіднішим – їжею, ночівлею та ліками), так і національне самоусвідомлення, незважаючи на матеріальну скруту. Так, під час зустрічей з деякими українськими біженцями у Болгарії в українського дипломата К.Мацієвича склалося враження, що довготривале перебування під впливом політичних настроїв щодо української справи, які панували у Криму, не сприяло вияву ними своєї національної ідентичності. Дехто з них, на його думку, вважав себе українцем доти, доки сподівався мати від цього більше користі, ніж від російського підданства [3, арк.56].

Українців розрізняли і за рівнем національної свідомості. Вже тоді з-поміж них виділяли свідомих, малосвідомих, несвідомих і ренегатів або малоросів. При цьому майже усі вони у Болгарії перебували у російському емігрантському середовищі, під впливом російських старшин та численної російської інтелігенції і тому думати про «*якусь там Україну*» на початку еміграції, як стверджував В.Филонович, просто не могли. До того ж, на емігрантів впливало і русофільство болгар [4, арк.212]. Дипломатичний агент УНР в Болгарії В.Драгомирецький поділяв усіх українців на дві групи: «*свідомі і такі, які сліпо тримаються Врангеля. Перші зовсім відокремились від армії Врангеля, тримають постійний зв'язок з українським посольством і відносяться негативно до добровольців. Правда є ще такі, які не зовсім відійшли від Врангеля і тримаються його за для харчів, але кількість їх з кожним днем зменшується. Друга група – «українці по назві», служать Врангелю може ще й вірніше як великороси..., не люблять ніяких політичних балачок, задоволені харчами, вихваляються дисципліною і дуже підозріло приймають інформації про Головного Отамана Петлюру і його військо», проте малороси*

«з'ясовуються перед нами в своїй прихильності, але це все постійно робиться, при звісних умовах: «без Петлюри», «без самостійності», при признанні «общерусского языка», «единой общей родины» і т.д.» [3, арк.103зв-104, 108].

Отже, у вузькому сенсі українською політичною еміграцією можна вважати ту її частину, яка була політично вмотивованою, ідеологічно визначеною, організаційно структурованою та сповідувала ідеї відновлення незалежної та суверенної України у різних її формах.

Міжвоєнна політична еміграція була, з одного боку, добровільною, оскільки не було спеціальних юридичних актів, окрім постанови Всеукраїнського центрального виконавчого комітету «Про адміністративне вислання» від 6 вересня 1922 р. [7, с.632], за якими ту чи іншу категорію населення примушували залишити Батьківщину. Тобто людина мала вибір – залишитися чи емігрувати. З другого боку, еміграція була примусовою, оскільки ситуація революції та протистояння одночасно кількох військово-політичних сил в Україні, небезпека репресій, втеча від голоду, неприйняття радянської влади змушували до еміграції.

Українську еміграцію міжвоєнного періоду в Південно-Східній Європі можна вважати компактно-масовою, дисперсно-масовою й індивідуальною. Перший тип еміграції – евакуація у листопаді 1920 р. з Криму армії генерала Врангеля, велику частину якої склали українці. Одночасно з нею звідти евакуювалися й українські повстанські загони. Другий тип – перехід у листопаді 1920 р. українсько-румунського кордону кількома окремими військовими частинами Армії УНР (переважно підрозділи 2-ої запасної бригади 7-ої Кулеметної дивізії), повстанськими загонами та залишками армії Н.Махна. Третій тип еміграції характерний для всього періоду революційних подій 1918-1920 р. (переважно через чорноморські порти або сухоходом через румунський кордон), перших післяреволюційних років та під час Голодомору 1932-1933 рр. в Україні через румунський кордон (р. Дністер).

Одночасно міжвоєнна еміграція мала риси трудової еміграції, оскільки становила собою широкомасштабну міграцію трудових ресурсів. Так, у жовтні 1921 р. у складі російських й українських біженців, які перебували у Королівстві сербів, хорватів і словенців (з 1929 р. – Югославія), переважали чоловіки (68,6 %), з яких питома вага осіб найбільш працездатного віку (19-45 років) дорівнювала 67% [8, с.98]. Тобто еміграція була і важливим економічним чинником. До того ж, головним мотивом переїзду емігрантів з однієї країни перебування до іншої, наприклад, з балканських країн до Франції,

Канади та США, був пошук засобів для виживання. Міжвоєнну українську еміграцію можна вважати дифузною, оскільки в її складі були представлені майже усі групи українського суспільства, які опинилися поза межами Батьківщини в результаті такого масштабного соціального катаклізму, як Українська революція 1917-1920 рр.

Імміграція (від латинського «*immigrare*» – вселятися) – в'їзд особи на територію держави на тимчасове або постійне проживання. Іммігрантом вважається як іноземний громадянин, так і особа без громадянства. Перебуваючи на території іншої держави, вони місцевою владою визначалися як іммігранти.

Репатріація – повернення емігрантів на батьківщину. Близьким до цього поняття за суттю, але вужчим за змістом є так зване «поворотство». Воно є багатовимірним, оскільки в окремих соціальних групах мотиви повернення на батьківщину були різними, наприклад, у пересічних громадян (біженців), військовополонених, інтернованих вояків проти більшовицьких армій, політичних діячів, творчої інтелігенції, а також повернення як підтримка встановленої більшовицької влади [9, с.465]. Іноді для означення процесу повернення на батьківщину використовують поняття *рееміграції* [10, с.258; 11, с.313; 12, с.186]. Проте у спеціальних роботах з історії еміграції це поняття має дещо інший смисл [13, с.38; 14, с.56], а саме – переселення емігрантів з однієї країни до іншої або вторинна міграція. Тогочасні українські політичні емігранти чітко розрізняли поняття *репатріації* та *рееміграції*. Про це свідчить доповідь «*Репатріація та рееміграція української еміграції з Румунії*» О.Долинюка на III Конференції української еміграції в Румунії, що відбулася 12-14 вересня 1925 р. у Бухаресті [15, арк.5зв]. Такої точки зору дотримуємося і ми при застосуванні поняття рееміграції, коли йдеться про міграції українських емігрантів з однієї балканської країни до іншої або з балканських країн до країн Центральної та Західної Європи чи Америки.

Для означення населення, яке залишило Україну й оселилося в країнах Південно-Східної Європи, у літературі також застосовується поняття *біженці*. При цьому самі українські емігранти розрізняли поняття *емігрант* і *біженець*. На I Конференції української еміграції в Румунії, що відбулася у вересні 1923 р. у Бухаресті, на цьому наголошувалося у доповідях «*Про репатріацію української еміграції*» Д.Геродота та «*Про правове становище української еміграції в Румунії*» Д.Маєр-Михальського. Обидва доповідачі політичними емігрантами вважали тих осіб, які зі зброєю в руках боролися за національно-державну незалежність України або брали

активну участь в захисті права українців на створення власної держави. Решту складала біженці. При цьому емігранти пропонували румунській владі враховувати цей поділ при вирішенні питання про репатріацію [16, арк.37-37зв, 47]. Пізніше відомий український політичний діяч Б.Лисянський на сторінках паризького тижневика «Тризуб» визначив «істотну, глибоко-принципову різницю по-між еміграцією та біженством. І та, і друге назовні випадають однаково, але різняться своїми внутрішніми причинами – характером тих життєвих імпульсів, що їх породжують. І біженство, і еміграція являють собою акт масового залишення рідної землі, на якій людина виросла і з якою зжилася, до якої її в'яжуть фізичні та психологічні зв'язки. Але в той час, як біженство зроджують події стихійно-епізодичного характеру, хоч би навіть і з соціально-політичним підкладом (наприклад, погроми на ґрунті класової боротьби, або національної чи релігійної ворожнечі), – еміграцію породжують на загал події характеру історичного, органічно зв'язані з цілим процесом попереднього життя даного суспільства, з його розвитком, еволюцією, з усією його минувиною, сучасністю й змаганнями та планами на майбутнє» [17, с.5-6]. Тобто емігрант – це людина, яка свідомо не сприймає новопосталого державного устрою та є його супротивником. Між емігрантом і біженцем існує і психологічна різниця. Якщо емігрант залишає межі батьківщини з вірою у майбутнє, то біженець усією душею рветься назад. Загалом поняття *біженець* ширше за поняття *емігрант*, оскільки друге має політичне забарвлення.

Застосовується також поняття «*діаспора*», що з грецької означає розсіяння. Це стала сукупність людей єдиного етнічного походження, які проживають поза межами батьківщини в іноетнічному й інонаціональному середовищі на правах національно-культурної меншини. Діаспора може формуватися як за рахунок автохтонного населення, яке опинилося у складі інших держав внаслідок територіальних поділів, так і емігрантів/іммігрантів. Тобто еміграцію можна розглядати як джерело і певний етап формування діаспори.

У науковій літературі з проблем еміграції використовується поняття «*адаптація*» (від латинського «*adaptare*» – пристосовувати) – пристосування індивідуума або соціальної групи до нових соціальних умов. Це важливий і перманентний фактор розвитку історичного процесу. При цьому людина не тільки пристосовується до умов, що змінюються, але і сама намагається їх змінити. Оскільки існують різні типи міграції, то відповідно розрізняють

і типи адаптації. У нашому випадку йдеться про еміграційну адаптацію. Важливими факторами впливу на адаптацію емігрантів є, по-перше, міжнародна політична та економічна (наприклад, економічна криза 1929-1932 рр.) ситуація, по-друге, соціально-економічна та політична ситуація в країнах-реципієнтах, по-третє, ставлення влади країн-реципієнтів до іммігрантів та існування відповідних державних або громадських структур допомоги новоприбулим, по-четверте, наявність відповідної етнічної спільноти (земляцтва) або національної меншини в країні перебування емігрантів. У процесі адаптації до нового соціального середовища емігранти стикаються з цілою низкою проблем юридичного (правове становище), соціального, трудового, фінансового, культурного, релігійного, світоглядного, мовного та психологічного характеру.

Ступінь адаптації емігрантів залежить як від рівня їхньої політичної активності, так і форм політичної та соціокультурної діяльності. З появою в тій чи іншій країні великої кількості емігрантів в їхньому середовищі обов'язково розгортається громадсько-політична діяльність – утворюються або відновлюють свою діяльність політичні партії, громадські організації, комітети, виникає преса. Всі ці вищевказані чинники, у свою чергу, впливають на емігрантське середовище. Паралельно розгортається і соціокультурна діяльність емігрантів. Створюються економічні, культурні, освітні, професійні, спортивні, благодійні й інші організації. Тому політична та соціокультурна діяльність сприяють не тільки адаптації емігрантів, але і збереженню ними національної ідентичності [18].

У зв'язку з цим використовується також поняття «*організація*» (від латинського «*organum*» – інструмент, зброя). Її різновид – громадська організація – вид соціального утворення, сукупність людей, формально чи неформально об'єднаних для спільної діяльності, реалізації в межах певної структури відповідної програми або цілей, виконання певних завдань на основі спільності інтересів та законодавчо або іншим чином встановлених правилі процедур.

Отже, питання про термінологію, що застосовується при дослідженні історії української еміграції міжвоєнного періоду, є актуальним і потребує обговорення не тільки істориками еміграції, але і фахівцями інших галузей суспільних наук, наприклад, соціології, політології, культурології, соціальної психології тощо. Порушені нами питання стосуються лише частини широкої проблематики щодо еміграції. Сподіваємося, що незабаром будуть висвітлені інші

дискусійні питання історії міжвоєнної української еміграції в Європі, зокрема щодо визначення кількості та хронологічних меж хвиль, напрямків та потоків еміграції, регіональних особливостей її існування тощо.

КИСЛИНСЬКА С.А.

СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО МИКОЛАЇВЩИНИ В ПЕРШЕ ПОВОЄННЕ ДЕСЯТИЛІТТЯ (1944-1954 рр.)

1. Ясь О.В. Еміграція, її мотиви та види / О.В.Ясь // Енциклопедія історії України: В 5 т. – К., 2005. – Т.3: Е – Й. – С.32.
2. Поремский В.Д. Стратегия антибольшевистской эмиграции; избранные статьи 1934-1997 гг. / В.Д.Поремский. – М., 1998. – 288 с.
3. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф.3696, оп.2, спр.308.
4. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф.269, оп.2, спр.282.
5. Централен държавен архив на Република България, ф.1717К, оп.1, а.е.415.
6. Українська еміграція в Болгарії // Трибуна України. – Варшава, 1923. – Ч.2-3. – С.114-115.
7. Постановление Всеукраинского центрального исполнительного комитета «Об административной высылке» от 6 сентября 1922 г. // Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины. – Харьков, 1922. – №39 (7 октября). – С.632. УРСР примусове вислання за межі країни інакочинців (переважно з інтелігенції) було юридично оформлено декретом Всеросійського центрального виконавчого комітету від 10 серпня 1922 р. Про застосування цих актів в Україні див.: Васильев К.К. Философский пароход 1922 г. (по материалам протоколов заседаний Политбюро ЦК КП(б) Украины) / К.К.Васильев // Сумська старовина. – Суми, 2002. – №10. – С.258-263.
8. Козлитин В.Д. Русская и украинская эмиграция в Югославии (1919-1945 гг.) / В.Д.Козлитин. – Харьков, 1996. – 476 с.
9. Піскун В. Політичний вибір української еміграції (20-ті роки ХХ століття) / В.Піскун. – К., 2006. – 672 с.
10. Авдеев В.А. Изгнание и возвращение. Из истории эвакуации русской армии генерала П.Н.Врангеля в ноябре 1920 г. из Крыма и возвращения части ее на родину / В.А.Авдеев, В.Г.Краснов // Русский исход. – СПб., 2004. – С.245-271.
11. Кабузан В.М. Украинцы в мире: динамика численности и расселения. 20-е годы XVIII века – 1989 год: формирование этнических и политических границ украинского этноса / В.М.Кабузан. – М., 2006. – 658 с.
12. Тарле Г.Я. Адаптация российских эмигрантов в конце 1930 – начале 1940-х гг. Канун и начало Второй мировой и Великой Отечественной войн (историографический аспект) / Г.Я.Тарле // Адаптация российских эмигрантов (конец XIX – XX в.): исторические очерки. – М., 2006. – С. 179-253.
13. Політична історія України. ХХ століття: У 6 т. – Т.5: Українці за межами УРСР (1918-1940). – К., 2003. – 720 с.
14. Кёсева Ц. Болгария и русская эмиграция: 1920-1950-е годы / Ц.Кёсева. – М., 2008. – 312 с.
15. ЦДАВО України, ф.4465, оп.1, спр.158.
16. ЦДАВО України, ф.4465, оп.1, спр.157.
17. Лисянский Б. Українська політична еміграція, як історичне з'явлення / Б.Лисянский // Тризуб. – Париж, 1935. – №49. – С.4-9.
18. Больш детально про форми і проблеми адаптації емігрантів див.: Поляков Ю.А. Адаптация и миграция в историческом контексте / Ю.А.Поляков // Адаптация российских эмигрантов (конец XIX – XX в.). Исторические очерки. – М., 2006. – С.5-20.

Перше повоєнне десятиліття в історії Миколаївщини – одна з складних та суперечливих сторінок історії краю, період подолання жахливих наслідків війни, відбудови народного господарства. Особливо тяжке становище склалося в сільському господарстві області, адже на його розвиток виділялися значно менші кошти, ніж на піднесення важкої індустрії.

Відновлювальні роботи на Миколаївщині розпочалися відразу після звільнення від німецько-фашистських загарбників. Відбудова сільського господарства проводилася в надзвичайно тяжких умовах. Не вистачало техніки, кадрів, посівного матеріалу. За роки окупації поля поросли бур'янами, земля була виснажена, на ній розвелось багато шкідників. Успіх відбудовних робіт багато в чому залежав від наявності робочих рук та техніки [2, с.176].

На селі гостро відчувалась нестача робочої техніки, реманенту, тяглової та робочої сили. Часто в плуг запрягали не тільки корів, ярмо на себе одягали і самі жінки-колгоспниці, або ж копали землю лопатами.

Якщо до війни на полях області працювало 6000 тракторів і комбайнів, то на час визволення Миколаївщини залишилося лише 274 трактори і 270 комбайнів, які потребували капітального ремонту. Загальні збитки, завдані німецько-фашистськими загарбниками області, обчислювалися сумою в 17 млрд. 519 млн. крб. (у масштабах цін 1946 р.) [4, с.19].

А тим часом, згідно з директивами, необхідно було всіляко дбати про розширення посівних площ. У Миколаївській області їх намічалось довести до кінця п'ятирічки до 1200500 га, або 131 % довоєнної площі, рівень механізації сільськогосподарських робіт – до 90% (майже при повній відсутності матеріально-технічної бази) та перевершити довоєнний рівень поголів'я і продуктивності тваринництва [5, с.167].

Катастрофічно не вистачало кваліфікованих кадрів, селяни були позбавлені свободи пересування через відсутність паспортів (фактично знаходились на становищі кріпаків), а оплата праці – мізерна (50-300 грамів на трудовдень). За таких

умов сільське господарство краю було малоефективним, його підвалини руйнувалися, почалися масові втечі селян до міста у пошуках «легшого життя», спостерігалось поширення пияцтва та деградації сільського населення.

Незадовільний обробіток ґрунту і жорстока посуха 1946 р., по суті, примусове вилучення хліба, символічна оплата праці, врешті, невдала аграрна політика призвели до катастрофічно низького врожаю колгоспних ланів. Одержавши по 5-6 ц. зернових з га, колгоспи змушені були до зернини здати його державі. Тому восени 1946 р. – взимку 1947 р. голод на Миколаївщині став справжнім лихом. Люди відкопували з-під снігу мерзлу картоплю, буряки, що лишилися на колгоспних полях після недбайливого збирання. Жертвами голодомору стали понад 400 тис. миколаївців, або кожен третій крайнин [4, с.39].

Масова загибель людей була спричинена не тільки голодом, а й встановленими законами щодо села – податкова політика, «закон про п'ять колосків», позики, відсутність кормів для худоби, репресії, переслідування.

Щоб «стимулювати» працю українського селянства, Верховна Рада СРСР ухвалила Указ «Про виселення з Української РСР осіб, які злісно ухиляються від трудової діяльності у сільському господарстві і ведуть антигромадський, паразитичний спосіб життя». Він стосувався колгоспників, що не виробляли мінімуму трудоднів, а також мешканців села, які не були членами колгоспу [1, с.39].

У подальшому було збільшено асигнування на прискорення розвитку матеріально-технічної бази сільського господарства, нарощування виробництва мінеральних добрив [5, с.167].

Довоєнні посівні площі в області були освоєні в 1949 р. Зростала громадська власність артелей і їх грошові доходи. В 1949 р. неподільні фонди колгоспів зросли на 13,7%, поголів'я великої рогатої худоби – на 38,5%, в т.ч. корів – на 51%. Не дивлячись на успіхи, в області відстаючими залишалось близько 120 колгоспів з 957. До кінця п'ятирічки сільське господарство області досягло довоєнного рівня [3, с.91].

Серед заходів щодо організаційно-господарського зміцнення колгоспів великі надії покладалися на їх укрупнення з метою збільшення площі орної землі, ефективнішого використання техніки. На Миколаївщині укрупнення було проведено у 1950-1951 рр. Замість 957 дрібних і середніх стало 395 укрупнених колгоспів. Кількість орної землі на один колгосп збільшилась із 1160 до 2810 га. Кількість працездатних колгоспників у середньому зросла із 122 до 293 чол. [5, с.168].

За тяжких умов повоєнних років основний прибуток колгоспники мали від власного присадибного господарства, тоді як праця у колгоспі була по суті лише «за палички». Проте кожен селянський двір було обкладено абсурдними податками – на землю, на кожне дерево та кущ, які весь час зростали. Одночасно селяни змушені були здавати до обов'язкових заготівель встановлену кількість господарської продукції з власного господарства майже за дарма (0,5% від загальних надходжень грошей).

Нормальному розвитку сільського господарства заважала також надзвичайно роздута структура органів керівництва. Відірваною від потреб сільського господарства була й наука, де панував «народний академік» Лисенко, який винищував все, що не відповідало його розумінню класовості в науці [4, с.43].

Однак, починаючи з 1950-их років сільське господарство Миколаївщини поволі відновлювалося: до села на постійну роботу направлялися спеціалісти, поліпшувалося матеріально-технічне забезпечення колгоспів, з кожним роком збільшувалися площі освоєних орних земель, розвивалось тваринництво, зростала механізація. Також почав поліпшуватися склад керівних колгоспних кадрів, почало покращуватись ставлення до сільських трудівників, які отримували паспорти та могли самостійно обирати місце проживання. Почали впроваджувати госпрозрахунок, нові технології, заохочувався зарубіжний досвід.

Отже, у Миколаївській області за період першого повоєнного десятиліття шляхом інтенсифікації селянської праці, підвищення заготівельних цін, покращення рівня агротехніки було розпочато процес відбудови сільського господарства та досягнуто незначного зростання виробництва сільськогосподарської продукції.

1. Баран В.К. Україна крізь віки: В 15 т. / НАН України; Інститут археології / В.К.Баран, В.М.Даниленко, В.А.Смолій (ред.). – Т.13: Україна в умовах системної кризи (1946 – 1980-ті рр.). – К.: Альтернативи, 1999. – 303 с.

2. Тригуб П.М. Актуальні проблеми розвитку південноукраїнського села у перше післявоєнне десятиріччя (1946-1955 рр.) / П.М.Тригуб // Українська державність: проблеми історії, права, економіки, мовознавства, філософії, політології та культури. – Миколаїв; Одеса, 2001. – Т.1.

3. Шитюк М.М. 1944 – 1954 роки : перше повоєнне десятиліття / М.М.Шитюк // Проблеми історії та сучасного стану науки Української держави. – Миколаїв, 2002. – Т.1. – Історичні дисципліни та українознавство.

4. Шкварець В.П. Повоєнна та сучасна Миколаївщина: монографічне історико-краєзнавче дослідження / В.П.Шкварець, Є.Г.Горбуров, К.Є.Горбуров. – Миколаїв: Шамрай. – 2008. – 300 с.

5. Шкварець В.П. Миколаїв і область у повоєнний період та в роки застою (1946-1985 рр.). / В.П.Шкварець, М.Ф.Мельник // Історія рідного краю. Миколаївщина. – Миколаїв, 2003.

УКРАЇНСЬКИЙ ОБЕРІГ

Історія вишивки в Україні сягає своїм корінням у глибину віків. Різні народи, використовуючи однакові шви, створили своєрідні, притаманні лише їм типи вишивок, котрі з часом викристалізувались в традиційні. Традиційна вишивка стала рукотворним втіленням духовної сутності народу, його національного колориту. Найяскравіше традиції української вишивки відобразились у рушниках.

Українські рушники відомі різноманітністю швів та барв. Покоління жінок, що жили в різних місцевостях, творили традиції оздоблення рушників тільки у притаманній їм манері. Це і стало причиною існуючих особливостей вишиванок, котрі різняться конструкціями узорів, гамою кольорів та їх поєднанням, комбінаціями швів.

За характером та засобами декорування рушника всю Україну можна умовно поділити на певні етнографічні зони. На нашій території основний вплив на декор рушників мали Полтавщина, Чернігівщина, Слобожанщина.

У процесі історичного та культурного розвитку в Україні, в кожній місцевості утворилися характерні орнаментальні мотиви й композиційні рішення.

Ймовірно традиція оточувати себе символами пішла від наших далеких трипільських прашурів і має глибокий зміст. Вся українська вишивка позначена знаками води і сонця. Сонце часто зображувалось восьмипелюстковою розеткою чи квіткою, а знак води нагадував згорнутого вужа. Це дві стихії, які, за уявленнями давніх слов'ян утворили земне життя, а тому їх можна розуміти як материнську та вогняну батьківську енергії. Сонце і Вода у поєднанні із Землею складають життєдайну трійцю. Це знаки тих сил, без яких неможливе саме життя.

Дуже близьким до символіки води є хміль і виноград, які мають значення розвитку, молодого буяння та любові.

Символіка винограду розкриває нам красу створення сім'ї. Сад-виноград – це життєва нива, на якій чоловік є сіячем, а жінка має обов'язок ростити й плекати дерево їхнього роду [1, с.12]. Здавна в Україні святим вважався мак і ним обсівали людей і худобу, оскільки вірили, що мак має чарівну силу, захищає від усякого зла. Вважалось також, що поле після битви навесні вкривається червоними маками. Ніжна, трепетна квітка несе в собі незнищенну пам'ять роду. Дівчата, у сім'ях яких був загиблий, з любов'ю і сумом вишивали зображення маку [2, с.24].

Дуб і калина – мотиви, що найчастіше зустрічаються на рушниках і поєднують у собі символи краси і сили, але сили незвичайної, краси невмирущої. Дуб – священне дерево, що уособлювало Перуна, бога сонячної чоловічої енергії, розвитку, життя. Отже, хлопці й молоді чоловіки мали чудодійний оберіг життєдайної сили свого роду.

Колись у сиву давнину калина пов'язувалась з народженням Всесвіту, вогняної трійці: Сонця, Місяця і Зорі. А червоні ягоди калини стали символом крові та невмирущого роду [3, с.75].

Наявність прадавніх геометричних символів, жіночих зображень, «*дерева життя*» свідчать про язичницький зміст цих образів, віддзеркалює прадавні світоглядні уявлення наших прашурів, розроблену систему заклінальної та оберегової символіки.

Зображення жіночої постаті з двома птахами в руках – мотив, що зберігся в найдавніших рушниках. На полтавському рушникові – по боках фантастичні істоти, що нагадують оленів. Можливо, це алегорія божества родючості, культ якого існував у давніх слов'ян [4, с.133].

В кінці XIX – на початку XX століття в орнаменталіці рушників давні образні структури зникають, поступаючись місцем більш зрозумілим. Стала популярною орнаменталіка з пишних рослинних форм. Мотив дерева-квітки – один з найулюбленіших у шитві рушників. Його семантика сягає у глибину віків і пов'язана з язичницькою міфологією. Священне дерево життя як символ матері-природи [5, с.67].

Для Сумщини характерна різноманітна техніка вишивки на рушниках: хрестик, зерновий вивід, квіткова штамповка, «*соснівка*».

Найбільш архаїчний тип рушника – так званий «*божник*», «*набожник*» або «*завіска*». Його вішали тільки на ікони. Відрізняється цей тип своєрідною урочистістю. Божник визначався тим, що на одному із його боків повинна була бути вишита доріжечка із квітів чи листочків. Коли божник вішали на ікону ця доріжечка спадала по обидва боки образів до самого низу.

З цим типом контрастують так звані «*пісні*», що скромно прикрашені лише на кінцях. Це коленкорові рушники, вишиті лише по контуру узору стебловим або ланцюговим стібком. Ними прикрашали хати в піст.

Троянди, ромашки, волошки, маки, барвінок, чорнобривці, колоски доповнюють на окремих рушниках птахи [6, с.28].

Культура вишивки рушника Сумщини, і зокрема на Роменщині, за століття свого формування зазнала значного впливу сусідніх територій, чим пояснюється його унікальна різноманітність. Можна прослідкувати навіть центрально-українські впливи,

насамперед з Черкащини, звідки формувалась значна частина населення (наприклад, село Сміле). Найчастіше для нашого краю характерні червоно-чорні рослинні та тваринні орнаменти. Зберігся чіткий поділ рушників за призначенням.

Отже символіка рушників північно-східної України у цілому відповідає хрестоматійним українським уявленням, хоча і має певну місцеву специфіку. В стилі місцевих рушників не мали значного впливу так звані «псевдоукраїнські» мотиви. Набагато більшу роль тут відігравали особистість самих вишивальниць, їх технічна майстерність та родова спадковість традицій. Рушник до цього часу зберіг свою роль в обрядовості українців, не залишаючи сумнівів щодо її традиційності та автентичності.

1. *Кара-Васильєва Т.* Українська вишивка / Т.Кара-Васильєва, А.Чорноморець. – К., 2005.
2. *Ковальчук О.В.* Українське народознавство / О.В.Ковальчук. – К., 1992.
3. *Культура і побут населення України: Навч. посіб. / Л.Ф.Артюх, В.І.Наумко та ін.* – К., 1991.
4. *Орел Л.* Рушник / Л.Орел // *Памятки України: Історія та культура.* – 1996. – №3-4.
5. *Шафранська Г.* Народні рушники Чернігівщини / Г.Шафранська // *Народна творчість та етнографія.* – 2004. – №1.
6. *Яковлева О.* Рушник як символ в когнітивній моделі світу праукраїнців / О.Яковлева // *Народна творчість та етнографія.* – 2006. – №3.

КОРОЛЬ В.М.

ВИСВІТЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СИСТЕМИ ТРУДОВИХ РЕЗЕРВІВ ГАЗЕТОЮ «КРАСНИЙ КРЫМ» У 1944-1950 рр.

Державна система трудових резервів у другій половині 1940-их рр. стала невід'ємною частиною радянської економіки та суспільства. Ця централізована структура гарантувала забезпечення робітничими кадрами стратегічних галузей народного господарства, а також виконувала завдання з ідеологічного виховання і соціалізації молодого покоління. Масштабна діяльність трудових резервів не могла не знайти відображення у тогочасному інформаційному просторі, зокрема у пресі. Спробуємо проаналізувати висвітлення роботи вищезгаданої системи на прикладі видання «Красный Крым».

Газета «Красный Крым» – найпотужніше видання на Кримському півострові у період пізнього сталінізму. Вона одночасно була друкованим органом Кримського обкому і Сімферопольського міськкому ВКП(б), а також Кримської обласної ради трудящих (до середини 1945 р. Верховної Ради Кримської АРСР). Виходила російською мовою у Сімферополі 5 разів на тиждень.

Практично щотижня на шпальтах газети друкувалися матеріали, що тим чи іншим чином стосувалися трудових резервів. Ця інформація демонструє тогочасну офіційну оцінку діяльності профтехосвіти і допомагає сучасним дослідникам дізнатися про стан повоєнної системи трудових резервів, а також з'ясувати особливості агітаційно-пропагандистської роботи радянської влади щодо створення позитивного відношення до вищезазначеної структури з боку населення.

Більшість матеріалів належали перу кримських кореспондентів, але часом передруковувалася й інформація ТАРС, що стосувалася подій у досліджуваній галузі в масштабах усього СРСР. Форма подачі матеріалів у газеті була надзвичайно різноманітною: короткі повідомлення, авторські статті, репортажі, оголошення.

Установи системи трудових резервів у Криму почали відбудовуватися на початку липня 1944 р. [1, с.185]. У серпні того ж року Саратовське обласне управління трудрезервів взяло шефство над кримськими колегами і почало надавати їм матеріальну та організаційну допомогу [2, с.153]. Повноцінна мережа навчальних закладів трудових резервів сформувалася у Криму до листопада 1944 р. На той час там було організовано 6 ремісничих училищ і 10 шкіл ФЗН із загальною кількістю учнів 5 тис. осіб [1, с.186]. Поступово мережа закладів зростала і у травні 1947 р. вже налічувала 28 одиниць [3, с.3].

«Красный Крым» оперативно повідомляв про відбудову і створення нових шкіл та училищ трудових резервів. Так, у жовтні 1944 р. газета писала про відкриття у Сімферополі нового РУ енергетиків, де мали готувати майбутніх працівників електростанцій [4, с.3]. А невдовзі згадується про відбудову школи ФЗН у порту Феодосії [5, с.3].

Напередодні та під час призову молоді до навчальних закладів трудових резервів кількість друкованих матеріалів, присвячених зазначеній структурі, збільшувалася. Статті

резерви. Передовсім це фото з кращими учнями закладів та з випускниками, що потім досягли значних успіхів. Як правило, сюжет фотографій є динамічним, тобто вони демонструють момент певної дії: учень під час виконання складної роботи [14, с.3], зустріч Героя Радянського Союзу, що приїхав до свого колишнього училища [15, с.1], перше в житті вихованців залізничного училища голосування на виборах [16, с.2] тощо.

Серед матеріалів були не тільки відверто агітаційно-пропагандистські, але і доволі витримані інформаційно-аналітичні статті. З одного боку, ЗМІ мали агітувати молодь вступати до навчальних закладів, створювати позитивний імідж централізованій системі профтехосвіти в очах пересічних людей. З іншого боку, трудові резерви мали значні проблеми, приховати які було абсолютно неможливо. Тому преса піднімала окремі з цих проблем, переконуючи громадськість, що вони є тимчасовими, викликані наслідками війни та некомпетентністю місцевих керівників. Сама система підготовки робітничих кадрів, ясна річ, критиці не піддавалася. Наприклад, у березні 1947 р. вийшла стаття начальника Кримського обласного управління трудових резервів І.Куракова «*Новые кадры для промышленности Крыма*», де водночас як проаналізовано позитивні досягнення, так і озвучено низку негативних моментів у роботі деяких навчальних закладів, керівництва базових підприємств та органів місцевої влади. Саме їх звинувачено у затягуванні призовної кампанії і повній неготовності кількох шкіл ФЗО до навчального процесу через недобудованість приміщень [17, с.3].

Отже, не зважаючи на тенденційність інформації у пресі сталінських часів, друковані ЗМІ і, зокрема, газета «*Красный Крым*» є важливим джерелом з вивчення історії системи державних трудових резервів. У поєднанні з архівними даними матеріали періодичних видань дозволять зробити дослідження вказаної вище теми більш насиченими та рельєфними.

1. Акулов М.Р. Восстановительные работы в Крыму в 1944-45 годы / М.Р.Акулов // Отечественная история. – 1993. – №1. – С.182-190.

2. Котляр Э.С. Государственные трудовые резервы СССР в годы Великой Отечественной войны / Э.С.Котляр. – М.: Высшая школа, 1975. – 240 с.

3. Новые школы ФЗО // Красный Крым. – 1947. – 13 мая. – С.3.

4. Новое ремесленное училище энергетиков // Красный Крым. – 1944. – 6 октября. – С.3.

5. Коротченко С. Порт оживает. / С.Коротченко // Красный Крым. – 1944. – 4 ноября. – С.3.

6. Шипилевская А. Будущие мастера / А.Шипилевская // Красный Крым. – 1945. – 25 сентября. – С.4.

7. Красный Крым. – 1947. – 22 июня. – С.4.

8. Красный Крым. – 1950. – 22 января. – С.4.

9. Ягунов В. Евпаторийский избирательный округ №361 / В.Ягунов // Красный Крым. – 1947. – 31 января. – С.3.

10. Красный Крым. – 1944. – 12 августа. – С.4.

11. Школа ФЗО табаководов // Красный Крым. – 1947. – 3 января. – С. 2.

12. Санаторий «Трудовые резервы» // Красный Крым. – 1945. – 14 октября. – С.1.

13. Бузмаков П. День в санатории трудовых резервов. / П.Бузмаков // Красный Крым. – 1946. – 5 марта. – С.3.

14. Красный Крым. – 1944. – 29 октября. – С.3.

15. Красный Крым. – 1945. – 15 сентября. – С.1.

16. Красный Крым. – 1947. – 10 февраля. – С.2.

17. Кураков И. Новые кадры для промышленности Крыма / И.Кураков // Красный Крым. – 1947. – 14 марта. – С.3.

КОРОЛЬ С.М.

СТВОРЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ АСОЦІАЦІЇ «КАРПАТСЬКИЙ ЄВРОРЕГІОН»

Єврорегіони – це один із основних інструментів євроінтеграції. Вони мають зіграти надзвичайно важливу роль у просуванні України до західних співтовариств.

Міжнародна Асоціація «Карпатський єврорегіон» – це перша транскордонна організація, створена на терені країн колишнього соціалістичного табору.

Передумови створення:

- зміна геополітичної ситуації в Центральній і Східній Європі;
- тимчасовий розрив існуючих двосторонніх економічних, торгівельних та культурних зв'язків;

- прийняття ряду документів, які мали на меті стимулювати міжнародне регіональне співробітництво (на базі Мадридської конвенції про транскордонне співробітництво 1980 р.).

Ініціативні дії по створенню:

- утворення національних регіональних об'єднань, які далі мали на меті розвивати міжнародне співробітництво;

- розробка двосторонніх міжнародних універсальних та галузевих транскордонних проєктів;

- ряд спільних транскордонних акцій (конференцій, семінарів, виставок) в Україні, Угорщині, Чехословаччині, Польщі та Румунії.

- травень 1992 року, конференція з питань міжнародного регіонального співробітництва в Ниредьхазі (Угорщина).

- червень 1992 року, засідання Підготовчого комітету по створенню Карпатського єврорегіону в Ужгороді [1, с.103-104].

Міжнародну Асоціацію «*Карпатський Єврорегіон*» створено 14 лютого 1993 р., підписанням у м. Дебрецені (Угорщина) міністрами закордонних справ України, Польщі та Угорщини Декларації про співробітництво населення, яке проживає в Карпатському регіоні. Декларація зафіксувала підтримку урядами цих країн бажання органів самоврядування і місцевої адміністрації у Карпатах і басейні річки Тиси створити «*Карпатський Єврорегіон*» як структуру для підтримання відносин довгострокового співробітництва між різними його учасниками [2, с.359].

До складу «*Карпатського Єврорегіону*» увійшли прикордонні адміністративні одиниці п'яти держав – Польщі, Словаччини, Угорщини, України та Румунії [3, с.551]. У лютому 1993 р., коли було засновано Асоціацію, «*Карпатський Єврорегіон*» охоплював територію 53 200 км² з населенням у 5 млн. осіб. Протягом часу існування ці показники збільшилися відповідно до 161 279 км² і 16 млн. осіб. З території Карпатського єврорегіону на Польщу припадає 11,5%, на Словаччину – 6,4%, на Румунію – 27,2%, Угорщину – 18,4% і на Україну – 36,4% усієї площі [4, с.54-55].

Частка України. Площа 56 660 км² з населенням близько 6,5 млн. осіб. Територія складається з чотирьох областей, розташованих у західній частині України: Львівської, Закарпатської, Івано-Франківської, Чернівецької. У містах проживає 49,8% населення. Найбільші міста: Львів, Чернівці, Івано-Франківськ, Ужгород.

Частка Угорщини. Площа 28 639 км² з населенням 2,6 млн. осіб. Територія складається з п'яти областей, розташованих у північно-східній частині Угорщини (Боршод-Абауй-Земплен, Гайду-Бігар, Гевеш, Яс-Надькун-Солнок, Саболч-Сатмар-Берег), а також міст з обласним статусом: Мішкольц, Дебрецен, Егер, Ниредьгаза. У містах проживає 56,5% населення.

Частка Словаччини. Площа 10 459 км² з населенням 1,5 млн. осіб. Територія складається з двох країв – Прешовського та Кошицького. У цій частині єврорегіону у містах проживає 57,3% населення, а до найбільших міст відносяться: Бардейов, Гуменне, Кошице, Міхаловце, Прешов.

Частка Польщі. Площа 18 683 км² з населенням 2,1 млн. осіб. Територія охоплює Підкарпатське воєводство, що складається з 20 повітів і чотирьох міст на правах повітів. Міське населення складає 41%, а до найбільших міст відносяться Кросно, Перемишль, Жешув, Тарнобжег.

Частка Румунії. Площа 42 308 км² з населенням 3,3 млн. осіб. Територія складається з 7 округів: Сату-Маре, Мараморш, Бігор, Зілаг, Ботошані, Сучава, Харгіта. Міське населення складає 44%, а до найбільших міст відносяться Орадеа, Вайя Маре, Сату-Маре, Ботошані, Зілаг, Сучава [5, с.16-18].

Особливості МА «*Карпатський єврорегіон*»:

- усі області, які є учасниками Карпатського єврорегіону, мають спільне історичне минуле і пов'язані між собою тісними культурними, геополітичними, економічними зв'язками;

- майже всі учасники МА є депресивними територіями у власних країнах з точки зору рівня економічного і соціального розвитку;

- регіони-учасники єврорегіону належать до сусідніх фізико-географічних областей Карпатських гір та долини річки Тиса [1, с.109].

Таким чином, Міжнародна Асоціація «*Карпатський єврорегіон*» поклала початок розвитку інтеграційної політики України через транскордонне співробітництво. Використовуючи отриманий досвід на сьогоднішній день за участю України вже створено десять єврорегіонів.

1. Панов А. Карпатський єврорегіон як інструмент транскордонної діяльності / А.Панов // Карпатський регіон та його роль у забезпеченні безпеки і співробітництва в Європі: Матеріали міжнародної конференції. – Ужгород, 2008. – С. 100-112.

2. Киш С.Б. Центральна Європа в сучасній системі єврорегіональної інтеграції / С.Б.Киш. – Ужгород: Ліра, 2008. – 440 с.

3. Mytryaeva S. Role of the Carpathian Euroregion in strengthening security and stability in Central Eastern Europe / S.Mytryaeva // AARMS. – 2004. – №4 – Vol.3 – P. 549-557.

4. Скорик М.Л. Єврорегіони на кордонах: монографія / М.Л.Скорик, С.К.Харічкова, Н.В.Андерсон. – Одеса: ІПРЕД НАН України, 2002. – 209 с.

5. Мікула Н. Єврорегіони: досвід та перспективи / Н.Мікула. – Львів: ІРД НАН України, 2003. – 222 с.

**«ПИТАННЯ ПИТАНЬ» СТВЕНА КОЕНА: ДЕЗІНТЕГРАЦІЯ СРСР
ОЧИМА АМЕРИКАНСЬКОГО ІСТОРИКА**

Доба Перебудови та крах СРСР стали ключовими подіями кінця ХХ ст., які визначили шляхи розвитку світу на багато років наперед. Попри наявність тисяч дослідницьких, мемуарних і публіцистичних праць, їх осмислення лише починається.

Одним з тих, хто мав нагоду спостерігати Перебудову особисто, часто буваючи в Москві, спілкуючись з радянськими та західними лідерами, і в той же час залишаючись вільним від ідеологічних кліше та стереотипів «холодної війни», є відомий американський історик С.Коен, чия книга «*«Питання питань»: чому не стало Радянського Союзу?»* витримала вже два видання [1].

В центрі уваги його історичних студій завжди перебувала історична альтернативність, починаючи з дисертації, в якій висувалася «бухарінська альтернатива» сталінському «великому перелому». За словами С.Коена, його завжди цікавили «альтернативні можливості, котрі реально існували в конкретні переломні моменти радянської і пострадянської історії...» [1, с.10]. У своїх ранніх дослідженнях науковець передбачав еволюцію радянської моделі, яку розпочне реформістське крило Комуністичної партії.

З огляду на це, С.Коен заперечує монолітність історичного процесу в СРСР, що вела від Жовтня 1917 р. через сталінізм до розпаду [1, с.11]. Він рішуче відкидає схему, запропоновану правими радянологами (М.Маліа, Д.Саттер, М.Доббс, М.Бейсінджер), які вбачають в історичному фіналі СРСР, в першу чергу, «перемогу капіталізму» і на цій основі деякі з них (Ф.Фукуяма) квапливо оголошують про «кінець Історії». На їх думку, весь хід подій доводить, що саме капіталізм є вищою стадією політичного та економічного розвитку людської цивілізації.

С.Коен спростовує твердження про неминучість краху радянської моделі соціалізму, вказує на те, що жоден з них не передбачав того, що сталося. Натомість доводить можливість реформування СРСР, виступає проти думки про несумісність радянської системи і демократії, про апріорно тоталітарний характер комуністичної влади, яку неможливо було пристосувати до плюралістичної системи. Адаже всі головні політичні та економічні

реформи М.Горбачова пропонувались, обговорювались і ухвалювались вищими партійними органами: Політбюро, ЦК, двома партійними з'їздами, всесоюзна партійною конференцією [1, с.17]. В середині радянської системи, наголошує С.Коен, з самого початку було закладено дуалізм, який робив її готовою до реформ. В ній були присутні всі інститути представницької демократії: конституція, законодавчі органи, правосуддя, вибори. Але всередині кожного з цих компонентів або паралельно з ними існували «*противаги*», що зводили нанівець їх демократичний зміст, перш за все монополія КПРС, безальтернативне голосування, цензура тощо. Тому для початку демократичних перетворень було достатньо усунути ці «*противаги*» [1, с.44].

Американський історик заперечує також думку радянологів і пострадянських вчених про «*революцію знизу*», яка начебто стала наслідком гласності і знищила радянський соціалізм. С.Коен відзначає, що попри зростання народної підтримки демократичних і ринкових перетворень, виступи проти всевладдя КПРС, корупції та зловживань, за даними соціологічних опитувань, більшість радянських громадян виступала проти ринкового капіталізму і підтримувала основні цінності радянської системи: державну власність на землю та об'єкти загальнонаціонального значення, державне регулювання ринку, контроль за споживчими цінами, гарантію зайнятості, безплатну медицину та охорону здоров'я [1, с.19].

Вчений відкидає також ідею, що дезінтеграція СРСР була неминучою, оскільки той був імперією. Адаже в СРСР не існувало економічної експлуатації союзних республік з боку російського центру, а руйнівником СРСР виступив власне сам «*імперський центр*», Москва, що перейшов під контроль Б.Єльцина [1, с.53-55]. Натомість вказує, що думки М.Бейсінджера, С.Телбота, Е.Каррер д'Анкосс та ін., що СРСР був повалений поневоленими народами республік, погано узгоджуються з підтримкою ідеї збереження Союзу на референдумі та обережною поведінкою лідерів національних республік під час серпневого путчу [1, с.55]. Головною помилкою цих вчених, як вказує С.Коен, є те, що в усіх етнічних протестах доби Перебудови, вони бачать вимоги до відокремлення та повної незалежності.

Відкидає американський дослідник і роль економічного колапсу в процесі дезінтеграції Радянського Союзу. На його думку, глибина кризових процесів 1990–1991 рр. перебільшувалась

сучасниками, оскільки політичні та економічні негаразди в СРСР були безпрецедентним явищем і мали надзвичайний психологічний ефект [1, с.50-51]. Насправді за явищем радянського дефіциту не стояла загроза голоду, справедливо підкреслює історик.

Першою і основною причиною краху СРСР С.Коен називає «*суб'єктивний чинник*», пов'язаний з діяльністю М.Горбачова і Б.Єльцина [1, с.65]. Через це він категорично не сприймає терміну «*розпад*» щодо дезінтеграції СРСР. Зрештою зводячи «*питання питань*» до площини протистояння двох особистостей, американський вчений ідеалізує постать М.Горбачова, приписуючи тому «*безоглядну відданість реформам*», «*глибоку неприязнь до використання сили*», відкидання російської традиції «*модернізації через катастрофу*», в той час як дії Б.Єльцина пояснює ненаситною жадобю влади, посиленою патологічною ненавистю до свого суперника.

Розглядаючи «*втрачену спадщину*» М.Горбачова, С.Коен звертає увагу, що він підвів Росію ближче до реальної демократії (шляхом «*еволюційної демократизації*»), ніж коли-небудь в її історії, а також найближче підійшов до завершення «*холодної війни*» [1, с.82-83]. Він вважає радянську Перебудову втраченою демократичною можливістю, так і не пройденим еволюційним шляхом [1, с.91].

Хоча низка висновків самого С.Коена не видається переконливою (гіперболізація ролі особи в історії, зведення причин краху СРСР до протистояння М.Горбачова та Б.Єльцина, недооцінка ролі КПРС як державотворчого чинника), йому вдалося підважити усталені стереотипи західної радянології, які роками некритично запозичувались російською та українською історіографіями. Тому введення висновків автора до наукового обігу в Україні дасть змогу повніше осмислити причини таких доленосних явищ, як Перебудова і зникнення з політичної карти світу Радянського Союзу. Адже, за словами С.Коена, ліквідація СРСР – це одна з тих подій, які будуть дебатуватися впродовж десятиліть і століть, і ті, хто пишуть сьогодні про фінал Радянського Союзу, «*все ще працюють над першим чорновим начерком цієї історії*» [1, с.7].

Коэн С. «Вопрос вопросов»: почему не стало Советского Союза? / Стивен Коэн. – М.: АИРО-XXI, 2011. – 216 с.

ОТОТОЖНЕННЯ Д.ВИШНЕВЕЦЬКОГО З ЛЕГЕНДАРНИМ БАЙДОЮ

Помітною постаттю у боротьбі козацтва проти татар і турків був легендарний герой, князь Дмитро Вишневецький. Історик М.Грушевський схиляється до думки, що саме він започаткував гетьманство в Україні. Це була легендарна постать, яку народ уславив у своїй широковідомій думі.

Вітчизняні історики часто зверталися до висвітлення постаті Дмитра Вишневецького, розглядаючи його життя з точки зору різних концепцій. В історіографії простежується цікава еволюція поглядів вчених щодо ролі князя в українській історії, виникло багато дискусійних історіографічних питань, вирішення яких потребує спеціального дослідження. Так, зокрема, дискусійними є питання щодо ототожнення Д.Вишневецького з легендарним Байдою.

Вперше в історичній літературі Д.Вишневецького назвав Байдою історик XIX ст. А.Скальковський, проте він зовсім не коментував це питання [1, с.193]. Одним з перших його розглядав М.Костомаров, аналізуючи народну поезію у своїй праці «*Слов'янська міфологія*». Історик зазначає, що у «*Пісні про Байду*» вбачається у образі легендарного героя князь Д.Вишневецький. Крім того, вчений вперше з'ясував причину поваги козаків до цієї людини, яка, незважаючи на своє знатне походження, за словами дослідника, «*не надто слухалася верховної влади і не зовсім цінувала її милість до себе, самовільно ходила воювати, самовільно поступала на службу до московського государя і самовільно полишила її*». Князь Дмитро Іванович був більше козак, аніж пан, і ніяк не був схожим на пана-ляха, такого ненависного козакам. Створення багатьох пісень про Байду стало актом світлої пам'яті козаків до свого улюбленого провідника.

Зовсім у протилежному ракурсі змалював образ Байди в однойменній поемі П.Куліш [2]. Туркофільські нахили його мислення віддалили автора від історичної правди у питанні щодо діяльності Д.Вишневецького, якого історик вважав Байдою. Вишневецький-Байда був православним князем і не міг захоплюватись ані вірою, ані «*правдивістю великого султана*».

В.Антонович та М.Драгоманов показали існування пісень про Байду в багатьох варіантах. Причому вони зазначили, що іноді в «*Пісні про Байду*» він зветься Дмитром, а в іншому варіанті історичної пісні Байду називають паном Корецьким. Історики

констатували, що на початку XVI ст. жив Самуїл Корецький, і його доля була схожа з долею Дмитра Івановича, тобто той був двічі полонений і закатований. Мабуть, на думку дослідників, було два варіанти пісень, один про Д.Вишневецького, а інший – про С.Корецького, які потім злилися в одну пісню. До того ж ім'я Корецький схоже з Корибутом, а тому і потрапило до пісні.

В.Антонович та М.Драгоманов намагалися з'ясувати походження імені Байда. Вони не погоджувалися зі значенням дієслів «байдикувати», «байдувати», вважаючи, що таке визначення не підходить енергійному князю Д. Вишневецькому. Історики вказали на казковий характер пісень про Байду, які перегукуються з великоруськими билинами про такого героя.

Історик А.Стороженко зазначив, що сучасники називали Дмитра Вишневецького Байдою, тобто гулякою, за його неспокійну вдачу, за пристрасть до військових походів [3, с.524].

М.Грушевський все ж припускав можливість ототожнення імені козака Байди з історичною постаттю Д.Вишневецького. Крім того, історик намагався з'ясувати значення слова «байда». Він навів декілька варіантів однокорінних слів: «байдування», «байдикування», «байдики бити» в значенні «лінуватися». Було зроблено висновок, що «байда» – *се байдикуваний, гулящий чоловік – гуляка* [4, с.6]. М.Грушевський одночасно стверджував, що таке прізвище не міг носити князь.

Українська радянська історіографія розглядала це питання тенденційно. Так історик В.Голобуцький, на думку якого спіралися багато українських енциклопедичних видань, вважав, що постать Д.Вишневецького ідеалізувалася буржуазними істориками, незважаючи на реальні факти. Вчений, аналізуючи народну «Пісню про Байду», з'ясував значення слова «байда» як «гультай». Співставивши факти з хроніки М.Бельського з свідченням французького посла у Стамбулі, історик зазначив, що образ Д.Вишневецького, за трактовкою польського хроніста, надто прикрашений. Інший варіант народної думи про Байду, опублікований В.Руліковським, спираючись на думку сучасників, також носив сліди корекції його образу [5, с.85-87].

К.Гуслистий та О.Апанович у загальному вигляді розглянули питання щодо ототожнення Д.Вишневецького та Байди. Вони вказали, що князь Дмитро в одній з народних пісень виступав під цим легендарним ім'ям [6, с.12].

Своє бачення наукової проблеми висловили також історики української діаспори. Л.Винар розглянув це питання в окремому розділі відомої праці «Князь Дмитро Вишневецький» у контексті аналізу народної поезії, присвяченої легендарному Байді-Вишневецькому. Історик детально аналізував різні варіанти історичної пісні про Байду, а також ретельно дослідив значення терміна «байда». На думку Л.Винара, дієслово «байдувати» означає керувати байдаком (козацьким човном). У В.Даля історик знайшов значення слова «байдачати», що значило «іти на байдаки», тобто весь час бути на воді та веслувати. Таке пояснення автору здається логічним, а версію «байдувати», себто «лінуватися», він заперечує [7].

Сучасна українська історіографія, відійшовши від ідеологізації, по-іншому розглядає не лише ті чи інші історичні явища, але також змінила погляд на деякі історичні постаті, серед яких, безумовно, є Д.Вишневецький. Цікаво це виявилось в останній великій праці В.Голобуцького. Він по-новому висвітлював питання, пов'язані з особою Дмитра Івановича, його роллю в українській історії першої половини XVI ст. Вчений розглянув у історіографічному сенсі питання ототожнення історичної постаті цього князя з легендарним козаком Байдою, зазначивши, що популярна пісня про того, ігноруючи життя Д.Вишневецького, виключно звертає увагу на його смерть. В.Голобуцький зазначив, що народні пісні є своєрідною подякою від українського народу Д.Вишневецькому за його боротьбу проти турецько-татарської агресії [5, с.136].

Більшість сучасних українських дослідників вважають, що князь Д.Вишневецький – це Байда [8, с.7-26].

Т.Чухліб вказав, що пісня про гордого та відважного лицаря Байду наприкінці XVI ст. була справжнім шлягером. Велику популярність вона здобула насамперед серед українців, а також у болгар, поляків, словаків, сербів, македонців та чехів. Поширювалася пісня у багатьох варіантах, але її сюжет залишався незмінним. Прототипом сміливця, який примудрився, будучи підвішеним за ребро на гак, вбити свого кривдника разом з родиною, на думку історика, був не хто інший, як український князь Дмитро Вишневецький. Дослідник зауважив, що у 1632 р. К.Семак у своїй праці «*Civis bonus*» романтизував жахливу смерть Д.Вишневецького, вказавши на його спробу вбити з лука турецького султана. Вчений вважає, що староукраїнське слово «байдувати» є синонімом слова «козакувати», тобто вести

вільне життя. Досліджуючи історію «*Пісні про Байду*», сучасний історик зазначив, що вже наприкінці 60-х років XVI ст. краківський збирач пісень професор М.Пійонтек записав одну з її версій [9, с.11-12].

Н.Яковенко з'ясувала, що князь Дмитро Вишневецький – лицар-герой, який увійшов в історію України під козацьким прізвиськом Байда. Історик додала, що з татарської мови слово «*байда*» – це безтурботний чоловік. Дослідниця підкреслила, що перша елегія про смерть християнського лицаря була написана латиною за кілька тижнів після загибелі Д.Вишневецького німцем Йоганом Зоммером. Вона також додала, що князь Дмитро був неодружений і майже двадцять років провів у збройному чоловічому оточенні, і ці факти зайвий раз вказують на його козацький спосіб життя [10, с.108-119].

Отже, дослідники, розглядаючи питання ототожнення Дмитра Вишневецького з легендарним Байдою виявили певні суперечності. Адже, сюжетом народної пісні про Байду було не життя, а смерть народного героя. Думки дослідників розійшлися, оскільки частина їх вважала, що пісня була написана до появи Д.Вишневецького на історичній арені, інші зазначають, що трагічна смерть князя вразила суспільство і стала приводом для написання народної думи.

1. *Скальковський А.О.* Історія Нової Січі, або останнього Коша Запорозького / А.О.Скальковський. – Дніпропетровськ: Січ, 1994. – С.193.

2. *Куліш П.* Байда – Князь Вишневецький / П.Куліш. – К., Веселка, 1995.

3. *Стороженко А.В.* Князь Дмитрий Иванович Вишневецкий, по народному прозвищу Байда / А.В.Стороженко // Киевская старина. – 1897. – №3. – С.524.

4. *Грушевський М.С.* Дмитро Байда-Вишневецький / М.С.Грушевський // Записки УНТ. – К., 1908. – С.6.

5. *Голобуцький В.* Запорозьке Козачество / В.Голобуцький. – К., 1957. – С.85-87.

6. *Гуслистий К.* Запорозька Січ та її прогресивна роль в історії українського народу / К.Гуслистий, О.Апанович. – К., 1954. – С.12.

7. *Винар Л.* Огляд історичної літератури про початки української Козаччини / Л.Винар // Український історик. – №1-4. – 1965.

8. *Сергійчук В.* Дмитро Вишневецький / В.Сергійчук // Володарі гетьманської булави: Історичні портрети. – К., 1994. – С.7-26.

9. *Чухліб Т.* Середньовічна шлягерна пісня та пригоди її персонажа // Горобець В., Чухліб Т. Незнайомі Клію. Таємниці, казуси і курйози української історії. Козацька доба. – К., 2004. – С.11-12.

10. *Яковенко Н.* Перші сто літ Козаччини / Н.Яковенко. – К.:Генеда, 1993. – С.108-119.

ТОВАРИСТВА «ПРОСВІТА» НА СУМЩИНІ В РОКИ ОКУПАЦІЇ (1941-1943 рр.)

Важливу роль у культурно-громадському житті на окупованих територіях відігравали створювані українськими активістами організації. За зразок слугували, як правило, товариства, які діяли на українських землях у дорадянський період. Заборонені радянською владою, тепер, особливо на початковому етапі окупації, користуючись певною ліберальністю нового режиму в питаннях культури, вони відродилися. Провідне місце серед різного роду громадських організацій належало культурно-освітнім товариствам «*Просвіта*».

У Сумах на початку лютого 1942 р. вже діяв оргкомітет «*Просвіти*», який через місцеву пресу звернувся до жителів міста з закликом вступати до товариства, яке, як зазначалося, в своєму плані роботи відбиває всі прагнення українського народу в цілому і кожного українця особисто. А наприкінці лютого товариство вже відкрило школу української національної художньої вишивки [1].

Процес організації «*Просвіти*» і взаємини з цього питання з окупаційними властями можна прослідкувати на прикладі подібного товариства у Конотопі. В середині травня місцева газета повідомляла, що серед інтелігенції міста виникла думка організувати «*Українське товариство культурного зближення з Великонімецьчиною («Просвіта»)»*, яке мало стати «*безпартійним, виключно національним, тобто, воно є провідником нової українізації, як серед членів товариства, так і серед населення міста Конотопа*». Його метою було наступне: 1) ґрунтовне вивчення німецької мови та очищення своєї української мови від «*жидо-московського намулу*»; 2) детальне ознайомлення і вивчення історії, географії, техніки, літератури та мистецтва Німеччини, а також відновлення занедбаного українського мистецтва; 3) організація роботи всіх культурних установ міста (хорової капели, драматичного театру, бібліотеки тощо); 4) вивчення методів господарювання Німеччини; 5) проведення всіх культурних заходів (організація лекцій, докладів, бесід по радіо, через газету та в театрах). Було обрано оргбюро товариства, яке лише після його затвердження місцевою комендатурою, мало приступити до наміченої роботи. Всі лекції, бесіди, доповіді тощо мали також затверджуватись німецькими установами [2].

Активна діяльність Конопотського товариства підтверджується даними з німецьких джерел. За повідомленням польової комендатури 200(У) від 17 червня 1942 р. культурне життя міста зосереджене «в одному з дозволених товариств «Просвіта», яке взяло на себе заняття з німецької мови й піклування про українську мову» [3].

Зовсім інша ситуація склалася в Лебедині. За повідомленням, або, точніше, за роз'ясненням польової комендатури 198(У) в Охтирці від 15 травня 1942р. «Просвіта» – це рух, який був допущений у Лебедині без узгодження з польовою комендатурою. Товариство складалося з 28 чоловік, і в громадському житті себе ніяк не виявило. Зв'язків за межами населеного пункту товариство не мало [4]. Зауваження про «пасивність» виглядає скоріше, як виправдання чиновників польової комендатури перед вищим начальством через те, що «прогледіли». Можливо, діяльність Лебединської «Просвіти» була дозволена місцевим військовим комендантом. Цікавою тут також є вказівка на відсутність зв'язків, що може свідчити про занепокоєння німецьких властей контактами «Просвіт» з ОУН.

Існувала «Просвіта» також у Путивлі, де переважало російське населення. Дата її створення невідома, але на початку січня 1943 р. товариство продовжувало діяти. 3 січня 1943 р. відбулася нарада старшин та вчителів Путивльщини, яка збиралася з метою налагодження культурно-масової роботи в місті й на селі. Згідно з її рішеннями завідуючий відділом Народної освіти Бондаревський розіслав старшинам волостей рекомендації скликати наради інтелігенції сіл й обговорити питання створення драматичних, хорових, струнних гуртків, організації читання газет селянам тощо, виділивши відповідальних керівників за цю роботу. Останні мали негайно зв'язатися з Путивльською «Просвітою» для отримання вказівок і допомоги. Відзначалося, що до цієї діяльності слід притягнути всю сільську молодь і за пророблену роботу слід було надіслати звіт до інспектури шкіл 15 лютого 1943 р. [5]. В даному випадку цікаво відзначити той факт, що місцева адміністрація активно співпрацювала з «Просвітою», доручивши їй координувати культурно-масову роботу в межах всього району й створивши та підпорядкувавши цілу мережу «відповідальних керівників».

М.Коваль дав наступну характеристику політиці німецьких властей відносно «Просвіт»: «На перших порах гітлерівці сприйняли її з байдужістю. Пізніше почали вбачати в її

інституціях та діячах лише джерело неприсмого клопоту і відповідно до них ставилися. Нарешті, з кінця 1942 р., коли окупанти остаточно визначилися щодо самостійницьких претензій націоналістичних кіл, вони відверто вдалися до репресивних заходів, у тому числі й відносно «Просвіти». Далі історик, оцінюючи діяльність цих товариств, називає їх «поодинокими «острівцями», в яких жевріла культура і діяли її ентузіасти [6, с.41-42].

1. Сумський вісник (Суми). – 1942. – 6, 20 лютого.
2. Визволення (Конотоп). – 1942. – 17 травня.
3. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф.КМФ-8, оп.2, спр.157, т.1, арк.206.
4. Там само, арк.2.
5. Державний архів Сумської області, ф.Р-1951, оп.1, спр.2, арк.185.
6. Коваль М.В. «Просвіти» в умовах «нового порядку» (1941-1944 рр.) // М.В.Коваль // Український історичний журнал. – 1992. – №2. – С.37-42.

НЕСТЕРЕНКО Л.О.

СРІБНЯНЩИНА В РОКИ ОКУПАЦІЇ. СРІБНЯНСЬКА ТРАГЕДІЯ

Все далі і далі віддаляються від нас події Великої Вітчизняної війни. Проте і донині залишається в науці ще багато недостатньо досліджених питань. Змінюються і самі підходи до їх вивчення, уточнюється кількість жертв фашизму, ведуться пошуки місць масових захоронень мирного населення, пропалих безвісти воїнів тощо.

Завданням даного дослідження є характеристика окупаційного режиму на Срібнянщині (Чернігівська обл.) у 1941 – 1943 рр., висвітлення Срібнянської трагедії, що відбулась у лютому 1943 р., ролі поліцаїв та їх прибічників.

15 вересня 1941 р., після відступу радянських військ із Срібнянщини, район опинився під владою німців. Проте колишньою владою багато людей було залишено в районі для підпільної роботи.

Начальником місцевої жандармерії керував Вільгельм Карл Кампманн – (люди вимовляли його прізвище Каухман або Кахман). Встановлення окупаційного режиму на Срібнянщині супроводжувалось поодинокими арештами та стратами партійного й радянського активу та членів їхніх сімей, які тривали протягом жовтня-грудня 1941 р. У січні нового 1942 р. близько 20 євреїв –

жителів сіл Подолу та Харитонівки – було заарештовано та відправлено до Прилуцького гетто, мешканців якого у травні того ж року спіткало масове знищення [1, с.247].

Масові арешти *«неблагодійних»* проводилися наприкінці лютого 1943 р. Списки активістів по кожному населеному пункту заздалегідь готували місцеві поліцаї та їх прихильники. А після узгодження і затвердження ці документи передали сільським старостам на виконання. Старости окремих сіл попереджували через своїх довірених людей жителів, яких мали заарештувати. Так, сільський староста села Іванківці Дмитро Захарович Нестеренко [2, с.31], за свідченнями М.І.Боровика його звали Дмитро Захарович Максименко [3], отримавши список, пізно ввечері прийшов додому до свого товариша, попросив знайти надійну людину, якій той довіряє, щоб попередити односельців. Староста наголосив, що в разі викриття цієї людини загине багато іванківчан, в тому числі й вони із своїми родинами. Після цього, прихопивши списки приречених, він на певний час зник із села. Дякуючи старості, ніхто з мирних жителів села у полум'ї школи не згорів.

За свідченням жителів с. Гурбинці, перед днем трагедії сільський староста Семен Наумович Сай зник із села, а Павло Антонович Ляшко, який не по своїй волі був у старостаті писарчуком, вкинув ті списки у грубу, де палав вогонь. Збереження життя гурбинчан і стало найбільшою заслугою перед односельцями керівника села. Проте знайшовся зрадник, який вислідив і доніс на старосту. Семена Наумовича Сая заарештували, катували й у Ромнах було вбито [2, с.10]. Мабуть через якусь *«провину»* перед окупантами, в Ромнах було закатовано і старосту села Харитонівка Артема Климовича Ковгана [2, с.28].

Староста села Калюжниця Степан Шаповал також завчасно попередив всіх тих, хто були записані у тому смертельному списку і більшість людей встигли зникнути з села. Ніхто не згорів у палаючій школі із села Гнатівка [2, с.17, 24].

Пощастило і жителям села Поділ у тому, що в них старостою був Іван Михайлович Артеменко, а старостою общини – Трохим Михайлович Бурдай. Обидва вони запевняли німців у тому, що *«у селі активістів немає»*. Сільські поліцаї, за свідченнями очевидців, також не були агресивними, мовчали [2, с.24].

Проте в окремих населених пунктах старости сіл, як і поліцаї, проявили особливу жорстокість до своїх односельців. Так, староста селища Дігтярів Малиш та поліцаї Лимар і Сисуненко

«відзначились» у арешті односельців. Було заарештовано більше 60 осіб (56 спалено у школі та 12 розстріляно). Хапали тих, хто був у тому списку, й кого не було [2, с.13]. *«Чорна»* слава у селі Горобіївка ходила про поліцая Погибка та сільського старосту Неділька, які під час німецької окупації відзначалися особливою жорстокістю до односельчан [2, с.20].

21 і 22 лютого людей майже з усіх населених пунктів району звозили до приміщення Срібнянської середньої школи. Їх силою заганяли до приміщення, тримали без їжі і води у переповнених класах у страшній задусі. Коли люди вивали вікна, щоб попросити для дітей хоч зменську снігу, то у відповідь чули автоматні черги. В ніч з 22 на 23 лютого почались розстріли. Всього цієї ночі близько 100 чоловік було розстріляно у парку біля викопаної заздалегідь ями. У Книзі Скорботи подано імена 753 страчених цього дня [1, с.247.]. Серед них було близько 200 дітей [4, с.595].

Відступ німецьких військ, як і по всій території області, супроводжувався тотальним знищенням населених пунктів разом із мешканцями. Так, нацисти разом із поліцаями жорстоко розправились із жителями с. Іванківці та х. Сергушки (загинуло більше 60 осіб) [1, с. 247].

Існують різні підрахунки жертв від рук окупантів у Срібнянському районі. Так, в доповідній записці поданій голові Чернігівського облвиконкому тов. Костюченку головою районної комісії (Редько) вказано, що у Срібнянській школі було спалено 682 особи. Всього ж за роки окупації спалено, розстріляно і закатовано 827 осіб. Серед них дітей до 15 років – 277, від 20 до 50 – 355, від 60 і далі – 195 [2, с.3]. Було відправлено на каторжні роботи в Німеччину – 1079 чоловік, з них жінок – 615, чоловіків – 464.

Згідно новіших даних (90-ті рр. ХХ ст.), опублікованих у Книзі пам'яті України, всього за роки окупації Срібнянщини німці знищили 1511 чол., а 1745 жінок, чоловіків і підлітків вивезли на каторжні роботи в Німеччину [4, с.595].

Дещо інші дані подано в обласній Книзі Скорботи. Так, за матеріалами Державної надзвичайної комісії по розслідуванню злочинів німецько-фашистських окупантів за період окупації було знищено та поховано на території сучасного Срібнянського району 823 чол., у тому числі військовополонених та цивільних громадян. Вивезено на каторжні роботи до Німеччини 1115 чол.

На сьогодні у районі знаходяться 4 братські могили мирних жителів: три у селі Іванківці, одна у смт. Срібному; і 2 спільні поховання радянських воїнів – у селах Горобіївка та Іванківці [1, с.248].

Незважаючи на розбіжності в даних стосовно загиблих у Срібнянському районі під час окупації, варто зазначити, що значну роль у знищенні мирних жителів відіграли поліцаї та їх прибічники. Адже саме вони складали списки активістів, вистежували і полонили партизанів, відловлювали і звозили до Срібнянської школи місцевих мешканців, власне і розстрілювали своїх односельців.

1. Книга Скорботи України /В.М.Тандура, Я.І.Рутар, О.Б.Коваленко та ін. – Чернігів: РВК «Деснянська правда», 2006.

2. Денисенко В.І. Срібнянська трагедія: Документальні нариси, оповідання. – Ніжин: ТОВ „Видавництво «Аспект-Поліграф», 2007.

3. Спогади Боровика Миколи Івановича (1936 р. народження) про роки окупації німцями села.

4. Книга памяти Украины. Черниговская область. 8 том. – Киев: Поисково-издательское агентство «Книга памяти Украины», 1997.

ПОТІЙ Н.М.

РОЛЬ ПОПЕЧИТЕЛІВ У ДІЯЛЬНОСТІ ЗЕМСЬКИХ ШКІЛ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ (ДР. ПОЛ. ХІХ ст.)

Питання поширення освіти та підвищення якості знань завжди було і залишається актуальним. Постійне удосконалення шкільної освіти зумовлює пильну увагу дослідників до історії її розвитку. Зокрема, інтерес викликає діяльність земських шкіл, які існували впродовж другої половини ХІХ – початку ХХ ст. У Чернігівській губернії у вказаний проміжок часу саме цих шкіл було відкрито найбільше. Вони ж вирізнялися й якісно з-поміж навчальних закладів інших відомств. Нині малодослідженим аспектом функціонування початкових навчальних закладів є питання безпосереднього керівництва ними. Нашою метою є з'ясування ролі попечителів у роботі земських шкіл, яку вони відігравали впродовж ІІ половини ХІХ ст.

Відповідно до «Положення про початкові народні училища» від 14 липня 1864 р. засновники шкіл для керівництва навчальними закладами могли обирати спеціальних попечителів. Останні мали відповідати за порядок в училищах та звертатися до повітових училищних рад для вирішення шкільних питань [6, с.41]. У наступному «Положенні про початкові народні училища» від 25 травня 1874 р. вказувалося, що попечителі мали затверджуватися губернською училищною радою за поданням повітової. Вони могли брати участь у засіданнях повітових училищних рад, але лише в обговоренні тих питань, які стосувалися безпосередньо їхніх училищ [7, с.228-229].

На перших порах у більшості повітів Чернігівській губернії не було чітких правил щодо обрання та діяльності попечителів. Так, у Кролевецькому повіті попечителі почали обиратися лише з 1872 р. Однак терміну діяльності однієї особи на посаді попечителя не було встановлено. У деяких школах вони не змінювалися десять і більше років. Лише на засіданні земських зборів 24 вересня 1886 р. було визначено термін призначення попечителів у 3 роки [10, с.261]. Натомість у Борзнянському повіті 26 квітня 1871 р. на надзвичайних земських зборах була затверджена спеціальна інструкція для управління школами. У ній зазначалося, що попечителі мали обиратися повітовими зборами. Вони не були зобов'язані вносити якісь пожертви, але брали на себе моральний обов'язок турбуватися про матеріальну забезпеченість учителя й учнів та постачання в школи всього необхідного, спонукати селян ремонтувати шкільні приміщення й меблі тощо. Також вони мали спостерігати за поведінкою педагогів, змістом навчання, відвідуванням школи учнями та їх зарахуванням до навчального закладу [4, с.85-86].

У 1886 р. директором народних училищ Чернігівської губернії та особливою комісією з окремих членів губернської училищної ради було розроблено «Інструкцію для попечителів та попечительок початкових народних училищ», дія якої поширювалася на всю губернію. У ній зазначалося, що попечителі повинні були виступати в ролі прохачів і посередників між навчальним закладом і установами, які керували шкільною справою. З усіх питань педагоги мали звертатися саме до попечителя, які слідкували за своєчасним отриманням заробітної плати вчителями й законовчителями, надходженням коштів від сільських громад, брали участь у вирішенні спірних питань щодо прийому учнів, спостерігали за відвідуванням ними училища. Попечителі мали допомагати створенню церковних хорів, дбати про постачання підручників та навчальних посібників тощо [2, арк.76-78].

На практиці попечителі шкіл дійсно приносили користь навчальним закладам. Так, у Конотопському повіті стараннями одного з них було зібрано пожертви від приватних осіб для 3 шкіл. У Глухівському повіті жителі с. Уланова тривалий час відмовлялися відкрити училище. За проханням земської управи, попечитель сусіднього Кучеровського училища П.Козачек переконав селян у користі навчання. Вони надали приміщення для навчального закладу й у першій же рік до школи записалося 62 учні [3, с.91-92]. 7 січня 1881 р. губернська училищна рада розглядала питання про вручення почесної відзнаки попечителю Клишковського земського училища

Кролевецького повіту М.Киричку, який кожного дня заходив до школи, слідкував за відвідуванням її учнями, подбав про облаштування для вчителя квартири, за власні кошти переплів усі навчальні книги та загалом усіляко сприяв діяльності навчального закладу [5, с.10-11]. 21 січня 1885 р. до Борзнянської училищної ради з проханням призначити помічника вчителя звертався саме попечитель Мартинівської земської школи козак А.Копитець, у зв'язку з тим, що школу відвідувало аж 126 учнів [1, арк.8-9].

Попечителями шкіл обиралися особи різних соціальних станів. Зокрема, Остерські повітові земські збори 4 жовтня 1876 р. ухвалили обрати попечителями шкіл: Пухівської – казенного селянина М.Дзюбу, Зазимської – казенного селянина І.Приходька, Броварської – казенного селянина І.Іваницького, Гоголевської – дворянина Д.Вишневецького, Вишенської – казенного селянина І.Єременка, Семиполковської – генерал-майора П.Половцова, Морівської – дворянина М.Домонтовича, Смолинської – статського радника А.Калиновського, Карпиловської – батальйонного писаря Н.Сулиму, Сорокошицької – казенного селянина Д.Тишковця [9, с.32]. Утім, відзначимо, що серед попечителів переважали представники дворянства. За даними О.Русова у 1891 р. у Чернігівській губернії попечителями були: 251 дворянин (63,5%), 68 козаків (17,1%), 55 селян (13,9%), 10 представників духовного стану та 12 купців і міщан. Серед попечителів зустрічалися й заможні люди, які надавали тисячі рублів на облаштування шкіл. Проте, більшість попечителів не мали змоги власними коштами підтримувати навчальний заклад [8, с.124].

Таким чином, попечителі земських шкіл відігравали значну роль в діяльності свого навчального закладу. Вони відшуковували кошти для школи, заохочували селян до її відкриття та підтримки у належному стані, контролювали роботу вчителя, брали участь у прийнятті до школи учнів та слідкували за їх відвідуванням, постачали підручники та навчальні посібники тощо. Окремі заможні попечителі власними коштами допомагали навчальним закладам. Подальшого вивчення потребує діяльність попечителів та створення шкільних попечительств на початку ХХ ст.

1. Державний архів Чернігівської області (далі – Держархів Чернігівської обл.), ф.820, оп.1, спр.1, 225 арк.

2. Держархів Чернігівської обл., ф.778, оп.1, спр.1, 157 арк.

3. Жданович М. Очерк исторического развития деятельности Черниговского земства по народному образованию (продолжение) / М. Жданович // Земский сборник Черниговской губернии (далі – ЗСЧГ). – 1906. – №6. – С.82–112.

4. Инструкция, данная Борзенским Земским Собранием заведывающим земскими школами: Уездной Земской Управе, членам училищного совета от земства, учителям и попечителям земских школ. (Из журнала чрезвычайного Борзенского Зем. Собрания 26 апр. 1871 г.) // ЗСЧГ. – 1871. – №7. – С.81–101.

5. Первый журнал Черниговского губернского училищного совета, 7 января 1881 года. – Чернигов: Губернская Типография, 1881. – 23 с.

6. Положение о начальных народных училищах // Журнал Министерства Народного Просвещения (далі – ЖМНП). – 1864. – №8. – С.39–47.

7. Положение о начальных народных училищах // ЖМНП. – 1974. – №8. – С.226–236.

8. Русов А. Описание Черниговской губернии / А.Русов. – Т. II. – Чернигов: Типография губернского земства, 1899. – 327 с.

9. Свод постановлений Остерского земства по народному образованию с 1865 по 1892 год. // ЗСЧГ. – 1894. – №4. – С.1–123.

10. Шостак И.И. Свод постановлений Кролевецкого уезда по народному образованию с 1865 по 1890 год / И.И.Шостак // ЗСЧГ. – 1892. – №1. – С.31–272.

РУБАН В.С.

РОЛЬ ЯРМАРКОВОЇ ТОРГІВЛІ В РОЗВИТКУ КУПЦТВА НА СЛОБОЖАНЩИНІ

У ХVІІІ ст. на Слобожанщині відбувається офіційне оформлення гільдійського купецтва як соціального стану. Раніше крамарі належали до посадських людей або міщан. Кількість купців в містах постійно зростає, одним із факторів, що сприяв появі купців – це піднесення торгівлі та впровадження ярмарок.

Місцева торгівля, що швидко розвивалась, була предствалена продовольчими товарами та виробами господарчо-побутового вжитку. Для цього по містах і селах відкривалися крамнички, шинки, магазини, розгорнувся і продаж товарів з рук на вулицях [3, с.186]. Слід відзначити, що основним чинником для розвитку крамарства в Харкові і на всій території Слобожанщини, а відповідно й для появи купців, стало впровадження ярмаркової комерції. Ще в 1659 р. місцеві жителі звернулися до уряду з проханням про дозвіл відкрити в місті щотижневий торг та річний ярмарок з тим, щоб на харківські ярмарки могли приїздити з товарами люди з усієї Російської імперії. Саме тоді владою був даний дозвіл на відкриття в Харкові Успенської ярмарки [3, с.187]. Останні стали проводитися майже в усіх містах та селах Слобожанщини. Ярмарки відбувались не лише у великих містах – Харкові,

Сумах, Ромнах, Полтаві, а й у селах, зазвичай в день якогось церковного свята. На 1779 р. їх налічувалося близько 271, але головних ярмарок було 10. Самим крайнім на півночі був ярмарок в Кролевці, на півдні ярмарковим центром був Харків, а крайнім західним – ярмарок в Єлисаветі [4, с.81].

Слобожанщина в торгівлі була певним посередником між Великоросією, Новоросією, Донським краєм та Гетьманщиною. У Харкові щорічно відбувалося 4 ярмарки, дві з яких належали до першого ступеня, а дві – до другого [2, с.43]. Ярмарка 6 січня, в день Богоявлення господнього низивалася Хрещенською, а 15 серпня, в день Успення Богородиці – Успенською. Саме вони вважалися ярмарками першої категорії і тривали близько двадцяти днів. На них велася торгівля, оптова і вроздріб, усіма видами товару, як місцевого виробництва, так і закордонними. Другорядними ярмарками були Троїцька та Покровська. Обсяг продажу в цей період був значно меншим. Більшість купецтва на ярмарках були представниками з Росії, особливо з Калуги, Тули, Єльця. Водночас можна було зустріти і торговців з Німеччини.

На ярмарках був різноманітний вибір товарів. Перш за все це тканини – різноманітне сукно аглицьке, бреславське різнокольорове, угорське фабричне, полусукно різних сортів, байка аглицька, парча золота та срібна, шовкові матерії, оксамити венеційські та флорентійські, полотна швабські. Великий вибір був галантерейних виробів. Також серед товарів можна зустріти продукцію місцевого виробництва, яка продавалася оптом та вроздріб тим же місцевим жителям, котрі перепродавали її на менших торгах [1, с.399-402]. Окрім ярмарок у місті велася і постійна торгівля.

Швидкий розвиток торгівлі, зокрема ярмарок, дав змогу розвинути місцевого крамарям. Також у містах Слобожанщини поступово поселялися купці з усіх куточків Російської імперії, котрі згодом входили до лав купецтва.

1. *Багалеї Д.И.* Матеріали для історії колонізації і быта Харькoвской і oтчасти Курскoй і Ворoнежскoй губернії / Д.И.Багалеї – Х.: тип. К.П.Счасні, 1890. – 486 с.

2. *Описи Харківського намісництва кінця XVIII ст.* / За ред. В.О.Пірко, О.І.Гуржій. – К.: Наук.думка, 1991. – 220 с.

3. *Слюсарський А. Г.* Слобідська Україна: Історичний нарис XVII-XVIII ст. / А.Г.Слюсарський. – Х.: Харківське книжково-газетне видавництво, 1954. – 279 с.

4. *Сумцов М.Ф.* Слобожане: Іст.-етногр. розвідка / М.Ф.Сумцов. – Х.: Акта, 2002. – 281 с.

МІСЦЕ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ УРСР В ЕВАКУАЦІЙНИХ ЗАХОДАХ РЕСПУБЛІКИ В РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ НА СТОРІНКАХ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Одним із факторів, який забезпечив перемогу Радянського Союзу в ході Великої Вітчизняної війни над нацистською Німеччиною, стала евакуація промислових і людських ресурсів на Схід СРСР, яка була складовою частиною військової перебудови народного господарства на воєнний лад. Вимушене перебезування в глиб країни людей, підприємств, матеріальних цінностей, продовольства, запасів стратегічної сировини і багато іншого з зони бойових дій явище не нове, але таких масштабів які були застосовані під час цієї війни ніколи раніше не спостерігалось.

Історіографія процесу евакуації та участі в ній державних органів періоду Великої Вітчизняної війни, як і історіографія всієї війни, пройшла ряд етапів.

Протягом першого етапу, який включив в себе війну та перше повоєнне десятиріччя відбулися перші кроки в розробці цього питання і почало формуватися коло проблем, які складали таку велику і багатогранну наукову проблему як заходи і вклад Української Радянської республіки, зокрема її державних органів, в евакуаційні процеси держави. Перший етап становлення історіографії війни являв собою, перш за все, процес накопичення документів і матеріалів з цього питання та перші спроби систематизації та вивчення даних про організацію, процес перебезування та відновлення діяльності евакуйованих підприємств на Сході країни.

Другий етап досліджень даної проблеми розпочався з другої половини 50-х рр. і тривав до першої половини 80-х рр. В цей період значно ширше в монографічній літературі [1; 3; 4; 10; 11; 14; 19], спеціальних збірниках статей і матеріалів [2; 5; 12; 13; 16; 18; 23] і узагальнюючих працях по Великій Вітчизняній війні [9; 22] розкриваються питання та наводяться приклади участі державних органів влади та державного управління в процесах евакуації матеріальних та людських ресурсів з України, для чого автори активно залучають данні з різних архівів. Вченими введено в обіг великий масив нових документів і матеріалів.

Значний обсяг інформації про участь державних органів влади в евакуаційних заходах Української РСР на початку Великої Вітчизняної війни можна знайти на сторінках робіт фахівців з юридичних наук, зокрема з історії держави та права [6; 15; 17; 20; 21]. Дослідники показали які зміни відбулися на початку війни в структурі та функціях державних органів влади, як вони перебудували свої форми і методи роботи у відповідності з потребами війни. Ними зроблені висновки, що державні органи влади приймали активну участь в організації перебудування виробничих потужностей та людей в глибокий тил держави. Але нажал, участь державних органів влади в перебудуванні в східні регіони країни висвітлена в цих творах дуже слабо порівняно з іншими питаннями діяльності цих органів в ході війни. Авторами більша увага приділяється діяльності вищих державних та спеціально створених надзвичайних органів влади та управління, а дії місцевих органів народовладдя з організації та проведення евакуації практично не показуються на сторінках досліджень.

Третій етап (друга половина 80-их рр. і по сьогоднішнього дня) який припадає на період «гласності» і роки Незалежності України дав змогу дослідникам використавши раніше закриті або маловідомі архівні документи і матеріали під новим кутом розглянути процес евакуації в східні регіони держави і участь в цьому процесі державних органів влади.

Діяльність Рад депутатів трудящих Української РСР в роки Великої Вітчизняної війни знайшла своє відображення на сторінках досліджень Ю.І.Зінченка [7; 8]. Автором показані конкретні приклади роботи місцевих Рад по організації евакуації промислового устаткування, переміщення людських контингентів, евакуації колгоспної майна та худоби. Монографія Ю.І.Зінченка виявилася першим та поки що єдиним спеціалізованим дослідженням присвяченим діяльності Рад депутатів трудящих Української РСР в роки Великої Вітчизняної війни.

Взагалі проблема евакуації та участі в ній державних органів влади та державного управління в роки Великої Вітчизняної війни за останні двадцять років майже не вивчалася, а тому потребує подальших досліджень істориками та фахівцями з історії держави та права з використанням сучасної джерельної бази та рівня розвитку сучасної історичної науки.

1. Буцько Н.А. Подвиг Донбасса (Трудовой и боевой героизм трудящихся Донбасса в первый период Великой Отечественной войны) / Н.А.Буцько, М.А.Мартишевський – К.: Вища школа, 1975. – 159 с.

2. Гагаєв М.В. Вклад трудящих Полтавщины у перемогу над фашистською Німеччиною / М.В.Гагаєв // Укр. іст. журнал. – 1972. – №6. – С.90-95.

3. Данилюк М.З. Натхненна праця в ім'я перемоги (Комуністична партія України – натхненник і організатор трудових подвигів українського народу у роки Великої Вітчизняної війни) / М.З.Данилюк – К.: Видавництво Київського університету, 1970. – 167 с.

4. Данилюк М.З. На службі фронту і тилу / М.З.Данилюк, М.І.Панчук – К.: Політвидав України, 1974. – 112 с.

5. Денисенко П.І. Вклад українського народу в перемогу над фашистською Німеччиною / П.І.Денисенко // Укр. іст. журнал. – 1970. – №5. – С.24-32.

6. Зайцев Л.А. Ради республіки у Великій Вітчизняній війні / Л.А.Зайцев // Радянське право. – 1985. – №5. – С.3-12.

7. Зинченко Ю.И. Советы депутатов трудящихся Украинской ССР в годы Великой Отечественной войны 1941-1945 / Ю.И.Зинченко. – К.: Наукова думка, 1989. – 128 с.

8. Зінченко Ю.І. Деякі питання діяльності місцевих Рад депутатів трудящих Української РСР у червні 1941 – липні 1942 рр. / Ю.І.Зінченко // Укр. іст. журнал. – 1985. – №5. – С.90-97.

9. История Украинской ССР. В 10 т.: Т.8. Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза (1941-1945) // Ред. кол.: В.И.Клоков (отв. ред.), П.А.Жилин, В.С.Коваль и др. – К.: Наукова думка, 1984. – 639 с.

10. Коваль М.В. Все – для перемоги. Подвиг трудящих України у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр. / М.В.Коваль – К.: Наукова думка, 1970. – 195 с.

11. Коваль М.В. Общественно-политическая деятельность трудящихся Украинской ССР в период Великой Отечественной войны / М.В.Коваль – К., 1977. – 264 с.

12. Коваль М.В. Перебудування продуктивних сил УРСР на Схід Радянської країни (1941-1942 рр.) / М.В.Коваль // Укр. іст. журнал. – 1970. – №2. – С.19-26.

13. Коваль М.В. Ради депутатів трудящих Української РСР в роки Великої Вітчизняної війни / М.В.Коваль // Укр. іст. журнал. – 1973. – №12. – С.3-15.

14. Лаута С.П. Колгоспне селянство Радянської України в роки Великої Вітчизняної війни / С.П.Лаута. – К.: Видавництво Київського університету, 1965. – 207 с.

15. Мрига В. Українська Радянська держава у Великій Вітчизняній війні / В.Мрига // Радянське право. – 1970. – №5. – С.7-12.

16. Погребінський М.Б. Евакуація матеріальних ресурсів сільського господарства Української РСР на початку Великої Вітчизняної війни / М.Б.Погребінський // Укр. іст. журнал. – 1959. – №3. – С.62-72.

17. Рогожин А.И. Местные Советы Украины в годы Великой Отечественной войны / А.И.Рогожин, Л.А.Зайцев // Советское государство и право. – 1985. – №4. – С.46-53.

18. Саженок С.Н. Героїчний подвиг робітників України під час евакуації промисловості на Схід (1941-1942 рр.) / С.Н.Саженок, В.М.Мазило // Вісник КДУ. Серія історія. – К., 1968. – №10. – С.66-76.

19. Супруненко Н.И. Украина в Великой Отечественной войне Советского Союза (1941-1945 гг.) / Н.И. Супруненко – К.: Госполитиздат УССР, 1956. – 472 с.

20. Терлецький В.М. Ради – органи народовладдя / В.М.Терлецький // Радянське право. – 1967. – №12. – С.30-35.

21. Терлецький В.М. Ради депутатів трудящих Української РСР в період завершення будівництва соціалізму (1938-1958 рр.) / В.М.Терлецький – К.: Наукова думка., 1966. – 377 с.

22. Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941-1945 гг. : в 3-х томах. – К.: Политиздат Украины, 1975.

23. Чеканюк А.Т. Героїчний подвиг українського народу у Великій Вітчизняній війні (1941-1945 рр.) / А.Т.Чеканюк, М.О.Буцько // Укр. іст. журнал. – 1965. – №5. – С.3-16.

ДЕРЖАВНІ ОРГАНИ ТА ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА В УРСР У 1920-х рр.

У березні 1919 р. на VIII з'їзді РКП(б) було прийнято програму, в якій проголошено одним із найголовніших завдань у галузі військового будівництва організацію масового навчання трудящих військовій справі [4, с.417]. В тому ж році на території УСРР було запроваджено Всезагальне військово-навчання (Всевобуч) [5, с.30]. Його відділи здійснювали без відриву від виробництва військову підготовку робітників віком від 18 до 40 років. Невід'ємною складовою частиною цього навчання було фізичне виховання призовників.

Завдяки діяльності Всевобучу фізкультурний рух швидко поширювався серед населення і виникла потреба у створенні спеціального органу, який би керував сферою фізичної культури.

У серпні 1920 р. за вказівкою В.І.Леніна в РСФРР сформована вища рада фізичної культури (ВРФК) як дорадчий орган при Всевобучі [3, с.19]. Згодом, ВРФК запроваджується і в УСРР. Щоправда, її діяльність та структурна розбудова починаються лише з 1922 р. [2, с.70]. До складу ВРФК входили представники від штабу Українського військового округу, ЦК РКП(б), Народних комісаріатів просвіти та охорони здоров'я, Всевобучу, а також профспілок і комсомолу [10, арк.2]. Головним завданням ВРФК було об'єднання діяльності всіх відомств та закладів у справі організації допризовної підготовки і фізичного розвитку населення республіки [7, с.153].

З поступовим переходом до мирного життя відділи Всевобучу втрачали своє значення, адже вони були створені в умовах військового часу і для військових потреб. 14 грудня 1922 р. на VII Всеукраїнському з'їзді Рад обговорювалось питання щодо Червоної Армії та Всевобучу. В умовах скорочення чисельності армії та зменшення загальних витрат на її утримання з метою максимально підтримати здійснення допризовної підготовки молоді, центральному виконавчому органу України запропоновано надати максимальну підтримку Всевобучу та створити шефські комісії для допомоги окремим його установам [8, с.87].

Остаточну крапку у існуванні Всевобучу як окремого органу було поставлено 8 серпня 1923 р. декретом ВЦВК та Раднаркому СРСР «Про організацію територіальних військових частин та проведення військової підготовки трудящих» [6], в ході виконання якого був здійснений перехід до змішаної територіально-міліційної системи комплектування збройних сил. Допризивна підготовка була тимчасово припинена, а Всевобуч ліквідований [1, с.115]. Обов'язки Вищої ради фізичної культури перейшли до однойменного органу створеного на правах

постійної комісії Всеукраїнського центрального виконавчого комітету 4 жовтня 1923 р. постановою ВУЦВК [9, арк.52]. Таким чином ВРФК запроваджувалась як допоміжний урядовий орган. Головою Ради було призначено секретаря Всеукраїнського центрального виконавчого комітету П.І.Буценка.

На цей час уже досить багато різних відомств та організацій тим чи іншим чином були задіяні в сфері фізичної культури. Народний комісаріат освіти керував вищими та професійно-технічними закладами фізичної культури, окрім того, в середніх навчальних закладах обов'язковим предметом була фізкультура. В системі наркомату Охорони здоров'я мали створюватися фізкультурні науково-дослідні інститути і через його заклади здійснювався лікарський контроль. З 1923 р. під орудою Народного комісаріату внутрішніх справ почали створюватись перші спортивні товариства «Динамо», головною функцією яких була підтримка та розвиток фізичних кондицій співробітників міліції. Роботою спортивних клубів Червоної Армії керував Народний комісаріат з військових справ. Народний комісаріат праці розглядав фізичну культуру як один із засобів підвищення продуктивності праці та оздоровлення робітників.

За час діяльності ВРФК при ВУЦВК була виконана значна робота, проте на кінець 1920-х років через недостатність повноважень, а також відсутності чітких правил взаємодії з професійними спілками, останні часто ігнорували рішення ВРФК, що призвело до тимчасової кризи у їх стосунках. Проблему було вирішено у 1930 р., коли відбулася перебудова усєї системи фізичної культури.

1. Великий Жовтень і громадянська війна на Україні. Енциклопедичний довідник – К., 1987. – 632 с.

2. Гальченко О.М. Фізкультурно-спортивний рух у Донбасі (1917-1930 рр): дисертація на здобуття наук.ступеня кандидата іст. наук: 07.00.01. / О.М.Гальченко. – Донецьк, 2008. – 279 с.

3. Гришин В.Г. Комсомол и физическое воспитание молодежи. / В.Г.Гришин. – М., 1977. – 105 с.

4. Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. (1898-1953). Издание седьмое. – Ч.1. – М.,1953. – 952 с.

5. Кулик В.В. Від всевобучу до світових рекордів / В.В.Кулик. – Київ.: Здоров'я, 1971. – 183 с.

6. Об организации территориальных войсковых частей и проведении военной подготовки трудящихся: декрет ВЦИК и СНК СССР от 8 августа 1923 г. // Вестник ВЦИК, СНК и СТО Союза ССР. – 1923. – № 4.

7. Пешков. А. Советский народ в защите социалистического отечества от нападения империалистов в 1918-1922 гг. (Всевобуч). / А.Пешков. – Томск, 1957. – 192 с.

8. Стенографический отчет VII Всеукраинского съезда советов. – Х., 1923. – 90 с.

9. ЦДАВО України, ф.1, оп.2, спр.1092.

10. ЦДАВО України, ф.2605, оп.1, спр.836.

УРОДЖЕНЕЦЬ ПОСУЛЛЯ У НЕБІ КРАЙНЬОЇ ПІВНОЧІ

Склалося так, що висвітлення подій II Світової війни і практика меморіального вшанування її учасників, як правило, розглядає роль пересічних людей у війні доволі деперсоніфіковано. Серед конкретних осіб практично вся увага зосереджена на генералах та Героях Радянського Союзу. Втім, надзвичайно важливо оцінити вклад простих солдат і офіцерів, які чесно самовідданою службою і щоденними малими подвигами закладали основу перемоги. Часто ці люди продовжували жити поруч непоміченими. Вони не писали мемуарів, не давали інтерв'ю. В інформаційному полі залишилися лише їхні скупі розповіді про війну, збережені в пам'яті їхніх нащадків.

Це стосується і нашого покійного земляка Абаровського Ілларіона Омеляновича. Він народився 1922 р. у с. Рудка на березі Сули (зараз Рудка трансформувалася у однойменну вулицю с. Вільшана Недригайлівського р-ну Сумської обл.). Ілларіон Абаровський закінчив Вільшанську середню 10-річну школу, добре навчався. З самого дитинства хотів стати авіатором. Для сільського хлопця практично єдиний шанс реалізувати цю мрію пов'язувався зі строковою службою в збройних силах. І.О.Абаровський готувався до неї. Він мав бездоганне здоров'я, відмінну військово-фізичну підготовку, вступив до комсомолу.

Восени 1940 р. його було призвано до Червоної армії, але потрапив він не до авіації, а у гірськострілецьку частину, де Абаровський перебував близько року. Під час служби він написав рапорт з проханням направити його навчатися на льотчика. Важко сказати, як би склалася доля Ілларіона Омеляновича у мирний час. Але почалася Велика Вітчизняна війна, в перші місяці якої авіація СРСР зазнала колосальних втрат в особовому складі. Щоб компенсувати їх було розгорнуто масову підготовку кадрів для ВПС. За цих обставин рапорт Абаровського згадали і задовольнили. Він був направлений до Воєнно-морського авіаційного училища морських льотчиків.

Після закінчення навчання потрапив до 20-ї окремої морської розвідувальної авіаескадрильї ВПС Біломорської військової флотилії Північного флоту. Ескадрилья базувалася на гідроаеродромі на озері Холмовське поблизу с. Лахта Архангельської області. Цей об'єкт активно почав розбудовуватися лише з початком війни. Тому

належні умови проживання для новоприбулих молодших офіцерів були відсутні. Довгий час мешкати доводилося на верхньому поверсі холодної дерев'яної 2-поверхової будівлі, нижня частина якої залишалася без вставлених вікон.

Молодший лейтенант Абаровський отримав ґрунтовну льотну підготовку в умовах Заполяр'я, а за майстерне бомбардування отримав право називатися «повітряним снайпером». З 1943 р. почав приймати участь вже у бойових вильотах в якості штурмана. Під час війни він літав на гідролітаках двох типів: МБР-2 (прозваний «амбарчиком» застарілий розвідувальник, здатний нести бомби і торпеди) та ПБН-1 (американський патрульний бомбардувальник *PBN-1 «Nomad»*, що отримувався по ленд-лізу та відрізнявся високими тактико-технічними характеристиками і комфортними умовами для екіпажу) [2].

Найважливішими завданнями ескадрильї були супровід союзницьких конвоїв і «полювання» на підводні човни крігсмаріне у Білому, Баренцовому та Карському морях. Також здійснювалися вильоти на льодову розвідку та пошук мін противника [1; 2].

Під час охорони одного з конвоїв у Баренцовому морі (координати точки: широта 69°06', довгота 36°37') літак ПБН-1, штурманом якого був І.О.Абаровський, здійснив успішне бомбардування німецької субмарини. Союзницькі кораблі були врятовані і без втрат дісталися порту призначення [1].

Під час та відразу після Петсамо-Кіркенеської операції (жовтень-листопад 1944 р.) екіпаж І.О.Абаровського здійснював розвідку, супровід кораблів, а також самостійну доставку вантажів на базу Пуманкі та до щойно здобутого порту Ліінахамарі. На початку грудня 1944 р. морські розвідники 20-ї авіаескадрильї здійснили переліт на захід до гідроаеродрому в губі Грязная у районі Мурманська, звідки продовжували патрулювати Баренцове море, здійснювали переправку спецвантажів та людей [2].

5 грудня 1944 р. та 12 січня 1945 р. літак Іларіона Абаровського виконував спеціальні завдання штабу Північного флоту з доставки «норвезької місії» у Фінмарк [1; 2]. Цим норвезьким високопосадовим особам належало відновити власні органи цивільного управління на визволеній від німців території.

За успішне та вмиле виконання бойових завдань молодший лейтенант Абаровський був нагороджений орденом Червоної Зірки, а також медалями «За оборону Радянського Заполяр'я», «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр.». Після війни він у званні лейтенанта ще продовжував службу на аеродромі Лахта, освоїв нові типи літаків, став інструктором і готував молодих льотчиків.

У рідне село Іларіон Омелянович повернувся наприкінці 1940-х рр. Решту життя перебував на інвалідності, оскільки внаслідок нещасного випадку повністю втратив руку. Помер у 1991 р. Похований на кладовищі Рудки. Після смерті серед речей було знайдено його журнал обліку вильотів за другу половину 1944 – першу половину 1945 рр., який з невідомих причин залишився в І.О.Абаровського на руках. Сім'я ветерана передала цей офіційний документ разом з фотографіями краєзнавчому музею місцевої школи, де він зберігається і досі.

1. Наградной лист на младшего лейтенанта Абаровского Иллариона Емельяновича // Общедоступный электронный банк документов «Лодвиг Народа в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг.» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.podvignaroda.ru/?n=50949099>.

2. Журнал обліку вильотів І.О.Абаровського за 1944-1945 рр. з колекції краєзнавчого музею Вільшанської загальноосвітньої школи.

ИНСТИТУТ ПРЕЗИДЕНТА В РЕСПУБЛИКЕ ТУРКМЕНИСТАН

Республика Туркменистан – демократическое, правовое и светское государство, в котором государственное правление осуществляется в форме президентской республики. Это закреплено положением ст.1 Конституции Туркменистана [1, с.10].

Президент Туркменистана является главой государства и исполнительной власти, высшим должностным лицом Туркменистана, выступает гарантом государственной независимости и статуса нейтралитета Туркменистана, его территориальной целостности, соблюдения Конституции и выполнения международных обязательств. На эту высшую должность может быть избран гражданин, родившийся в Туркменистане, не моложе сорока лет и не старше семидесяти лет, владеющий государственным языком, в течение предшествующих пятнадцати лет постоянно проживающий и работающий в Туркменистане. Президент Туркменистана избирается непосредственно народом Туркменистана сроком на пять лет и вступает в должность с момента принесения им присяги [1, с.28].

Согласно ст.53 Конституции Туркменистана президент этого государства:

- проводит в жизнь Конституцию и законы;
- руководит осуществлением внешней политики, представляет Туркменистан в отношениях с другими государствами, назначает и отзывает послов и других дипломатических представителей Туркменистана в иностранных государствах, при межгосударственных и международных организациях, принимает вверительные и отзывные грамоты дипломатических представителей иностранных государств;

- является Верховным Главнокомандующим Вооруженными Силами Туркменистана, отдает распоряжения о всеобщей или частичной мобилизации, использовании Вооруженных Сил и приведении их в боевое состояние, назначает высшее командование Вооруженных Сил Туркменистана;

- формирует и возглавляет Государственный совет безопасности Туркменистана, статус которого определяется законом;

- утверждает программы и основные направления политического, экономического и социального развития страны;

- представляет на рассмотрение и утверждение Меджлиса (парламента) Государственный бюджет Туркменистана и отчет о его исполнении;

- подписывает законы и вправе не позднее чем в двухнедельный срок, используя право отлагательного вето, возвратить закон со своими возражениями в Меджлис для повторного обсуждения и голосования. Если Меджлис не менее чем двумя третями голосов от установленного числа депутатов подтвердит ранее принятое им решение, Президент Туркменистана подписывает закон. Президент Туркменистана не обладает правом отлагательного вето в отношении законов об изменениях и дополнениях в Конституцию;

- образует Центральную комиссию по выборам и проведению референдумов в Туркменистане, вносит изменения в её состав;

- назначает дату проведения референдумов, вправе досрочно созвать сессию Меджлиса;

- решает вопросы о приеме в гражданство и выходе из гражданства Туркменистана, предоставлении убежища;

- награждает орденами и другими государственными наградами Туркменистана, присваивает воинские, иные специальные государственные звания и отличия;

- с согласия Меджлиса назначает на должность и освобождает от должности председателя Верховного суда, Генерального прокурора, Министра внутренних дел, Министра адалат (юстиции);

- осуществляет помилование и амнистию;

- вводит в интересах обеспечения безопасности граждан чрезвычайное положение на всей территории или в отдельных местностях Туркменистана;

- решает иные вопросы, отнесенные к его компетенции законами [1, с.29-32].

Пост президента был введён в Туркмении ещё до официального его закрепления в новой Конституции – в 1990 г. Первый секретарь ЦК Компартии, председатель Верховного Совета Сапармурат Атаевич Ниязов был избран на этот пост 27 октября 1990 г. путём всенародного голосования. За него проголосовали 98,3% избирателей. После принятия Конституции президент предложил провести новые выборы, чтобы привести свои полномочия в соответствие с новым Основным законом. 21 июня 1992 г. как единственный кандидат вновь был избран президентом республики подавляющим большинством избирателей: за него отдали голоса 99,5%. 22 октября 1993 г. Сапармурат Ниязов решением Меджлиса был провозглашён главой всех туркмен мира. Позже титул стал называться «*Туркменбаши Великий*». Во второй половине 1993 г. Демократическая партия Туркменистана (бывшая Коммунистическая партия Туркмении) предложила продлить полномочия Сапармурата Ниязова до 2002 г. на второй

срок без проведения перевыборов в 1997 г. В январе 1994 г. на всенародном референдуме подавляющее большинство избирателей поддержало эту идею [2].

Следует отметить, что при выборах президента и проведении референдума положения Конституции были соблюдены. Более того, согласно Закону о введении в действие Конституции Ниязов получил возможность избраться на третий срок, поскольку первое его избрание состоялось до принятия новой Конституции. Однако тогда Туркменбаши публично высказался против идеи введения пожизненного президентства. Выступая на совместном заседании Совета старейшин, Народного Совета и Движения национального возрождения, он заявил, что не вправе нарушать существующий закон, и предложил дождаться окончания срока своих полномочий в 2002 г. и «*вместе решить, кому быть президентом*». Немного позже, в 1994-1995 гг., рассматривался вопрос о наименовании занимаемой Ниязовым высшей должности как «*Шах*» и объявлении Туркменистана Шахством. Однако на совещании старейшин, проходившем в 1994 г. в Балканском велаяте, эта идея не была единодушно поддержана старейшинами, представлявшими несколько кланов Туркмении [3]. В декабре 1999 г. Народный Совет Туркменистана принял решение о пожизненном президентстве Сапармурата Ниязова. В 2002 г. Туркменбаши, никогда не служивший в армии, получил воинское звание маршала. До этого он с начала 1990-х гг. являлся генералом армии. В августе 2002 г. Народный Совет вновь принял решение о необходимости сделать президентский срок Ниязова пожизненным, однако Туркменбаши официально заявил, что выборы лидера страны все же состоятся после 2008 г. [3].

В ноябре 2002 г. в Ашхабаде на жизнь Ниязова было совершено покушение: кортеж президента был обстрелян из грузовика. В результате инцидента никто не пострадал. Туркменбаши назвал организаторами покушения бывших высокопоставленных туркменских чиновников. В августе 2003 г. Ниязов был избран пожизненным председателем Народного Совета. Сапармурат Ниязов, по сравнению с другими руководителями стран СНГ, крайне редко участвовал в совместных мероприятиях. Туркменбаши крайне раздражала критика в адрес Туркмении, чаще всего исходившая от руководителей соседей по Средней Азии – Казахстана и Узбекистана. Именно это послужило причиной провозглашения Туркменией нейтралитета и отказа от вступления в Организацию Договора о коллективной безопасности. В 2005 г. Туркменбаши объявил о снижении статуса Туркмении в СНГ до ассоциированного членства [2].

В последние годы Сапармурат Ниязов сильно болел, у него была сердечная недостаточность и развитый диабет. 21 декабря 2006 г. Туркменбаши скончался от остановки сердца. До следующих выборов исполняющим обязанности президента был назначен заместитель председателя правительства республики Гурбангулы Бердымухаммедов. 11 февраля 2007 г. он победил на президентских выборах с 89% голосов избирателей.

Новый президент отменил немало законов, введенных некогда Ниязовым и считавшихся нерушимыми. В стране упраздняется культ личности Ниязова. Гурбангулы Бердымухаммедов изъясил из *«Клятвы верности Родине»* – стихотворного приложения к государственному гимну – упоминание о *«Великом Туркменбаши»*. С февраля 2007 г. местные газеты сменили на первых полосах портрет Сапармурата Ниязова на фотографию нового президента Гурбангулы Бердымухаммедова. Ранее портрет сопровождался цитатой из книги Ниязова *«Рухнама»*. Ныне под фотографией Бердымухаммедова публикуется фрагмент его инаугурационной речи. Фотографии бывшего президента Туркмении Ниязова все реже появляются на страницах газет. С городских улиц исчезают портреты и многочисленные памятники прежнему президенту. Было принято решение о переносе на окраину столицы одной из достопримечательностей Ашхабада – архитектурный комплекс *«Арка нейтралитета»*, главным элементом которой является позолоченная статуя Туркменбаши. В марте 2007 г. президент Туркменистана Бердымухаммедов подписал указ, согласно которому, имя первого президента и *«отца всех туркмен»* Сапармурата Ниязова удалено с президентского штандарта. Вместо этого на стяге размещена надпись: *«Президент Туркменистана»* [4].

По многочисленным просьбам, Бердымухаммедов принял решение вернуться к летоисчислению по григорианскому календарю, и с июля 2008 г. всем месяцам возвращены традиционные имена. Также принято решение о реорганизации парламента. Упрощены функции надпарламентского органа Туркмении – Халк Маслахаты – и одновременно расширены полномочия Меджлиса. Отныне у Халк Маслахаты лишь рекомендательные функции. Позднее структура будет реорганизована в Совет старейшин. Новое правление не столь жесткое, как при Ниязове, но центральная власть по прежнему остается очень сильной [3].

Реформы также происходят в экономической и социальной сферах. Президент Туркмении инициировал важные изменения в различных областях: налогообложении, медицине, образовании и науке. Власти Туркмении рассчитывают, что новое законодательство приведет к увеличению иностранных инвестиций в экономику страны.

В феврале 2012 г. свыше 97% туркменских граждан поддержали на президентских выборах действующего президента. В Меджлис вносятся предложения продлить срок президентских полномочий с пяти до семи лет, что может стать первым шагом на пути к пожизненному президентству.

Таким образом, несмотря на определенные политические и социально-экономические изменения сильная президентская власть в Туркменистане остается залогом стабильности развития страны, что осознается и поддерживается туркменским народом.

1. Конституция Туркменистана: общественно-политическое издание. – Ашхабад: Туркменская государственная издательская служба, 2010. – 56 с.

2. Ниязов Сапармурат. Первый президент Туркмении // Lenta.ru [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://lenta.ru/lib/14160039>.

3. Кулиев А. Туркменская элита – взгляд изнутри / А.Кулиев // Центрально-азиатский толстый журнал [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ctaj.elcat.kg/tolsty/a/a063.htm>.

4. Флаг, герб, штандарт президента // Сайт посольства Туркменистана в Республике Армения [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://turkmenistanembassy.am/index.php?option=com_content&task=view&id=20&Itemid=49.

БОНДАР Д.А.

ДЕНДРОПАРК ШКУРАТІВСЬКИЙ

Дендрарій Йосипа Хомича Мухопата знаходиться в селі Шкуратівка, Білопольського району, неподалік від районного центру міста Білопіль та вузлової залізничної станції Ворожба.

Рельєф – хвиляста рівнина, для якої характерні незвичайні підвищення та западини. Ця місцевість є північним крилом Дніпровсько-Донецької височини на вододіллі Сейму, яка відділяє Придеснянське плато від лівобережного. Придеснянське плато ділять на три частині: Путивльське, Крелевецько-Глухівське та Ямпільське. Путивльське плато, на якому і знаходиться село Шкуратівка, розміщене між долинами річок Сейму і Клевені. В напрямку до річки Сейм плато виринається круто й утворює правий її берег. До долини річки Клевень плато має пологу поверхню.

«Мухопатове диво» – так в селі Шкуратівка називають Шкуратівський дендрарій, бо його творення нерозривно пов'язане з біографією його засновника – Йосипа Хомича Мухопата. Народився він 13 грудня 1914 р. в с. Шкуратівка. У 1938 р. закінчив Сумський державний педагогічний інститут за спеціальністю *«Викладач природничих дисциплін»*. Після його закінчення вчителював у

ДЕРЖАВНИЙ УСТРІЙ КРИМСЬКОГО ХАНСТВА

Путивльському районі, завідував там краєзнавчим музеєм. З перших днів війни Й.Х.Мухопад пішов на фронт, де переживав тяжкі воєнні випробування: бої, поранення, полон, концтабори в Польщі та Німеччині. Після повернення з фронту більше 40 років працював учителем у Шкуратівській школі.

У квітні 1967 р. на пустирі у центрі села під керівництвом Й.Х.Мухопода було висаджено першу тисячу саджанців хвойних дерев, які він вирощував з насіння. Йосип Хомич написав листи ледь не в усі ботанічні сади і національні парки Криму, Алтаю, Сибіру, Японії, Канади, Китаю, Швеції, Норвегії, США з проханням поділитися з ним насінням хвойних порід дерев, які там ростуть. Так вчитель втілює в життя свій задум – в пам'ять про кожного загиблого в роки Великої Вітчизняної війни односельця, про кожного однополчанина посадити і виростити дерево, яке б росло віки, нагадуючи про тих хто не повернувся з війни.

Рішенням Сумської обласної ради у 2004 р. територію парку переведено до критерію дендрологічного парку місцевого значення і збільшено площу до 3 га. Шкуратівський дендропарк входить до складу природно-заповідного фонду України, який охороняється як національне надбання і є складовою частиною світової системи природних територій і об'єктів, що перебувають під особливою охороною.

Тут проводиться дослідницька робота членами дитячого лісництва Білопільського районного Будинку дітей та юнацтва. Парк має пізнавальне, естетичне та екологічне значення. Вже більше сорока років красуються своїми кронами хвойні дерева, зібрані з багатьох країн світу. Їх близько 50 видів, 13 родів: сосна звичайна, ялина звичайна, є 6 видів модрина, ялівець звичайний, віргінський, козацький, скельний, 12 видів смереки, туя західна та інші. З рідкісних хвойних тут ростуть ялина колюча голуба, сосна Банкса, сосна веймутова, дугласія голуба, ялина канадська, тсуга канадська, смерека європейська. В невеликій кількості представлені види особливо рідкісні, яких немає в нашій місцевості. Вони культивуються в Україні лише в деяких ботанічних садах: тис ягідний, смерека Віча, сосна жовта, смерека Фразера, мікробіота, біота східна та інші за походженням з Північної Америки. Є дуже рідкісні екзотичні рослини – гіньго, метасеквоя, тис далекосхідний.

Неоціненна заслуга Й.Х.Мухопода в тому, що він розповсюдив рідкісні хвойні в багатьох населених пунктах Білопільського району: Ворожба, Крижик, Кальченки, Воронівка, Ганнівка-Вирівська, місто Білопілья.

Дендропарк «Шкуратівський» – справжня зелена перлина Сумщини.

Кримське ханство – феодальна держава кримськотатарської династії Гіреїв, що існувала у 1449-1783 рр. і займала територію в межах річки Дніпра й Дону, степи Причорномор'я, землі північної Кубані й, насамперед, Крим. Ханство було засноване Хаджі І Гіреєм під назвою Кримський юрт внаслідок розпаду Золотої Орди. В залежності від періодизації існування Кримського ханства його історію можна поділити на три етапи.

І. Кримське ханство на ранньому етапі (1449-1478 рр.).

За формою державного правління Кримське ханство було станово-представницькою обмеженою монархією. Хан, який стояв на чолі держави, володів широкими повноваженнями, був головою виконавчої і судової влади [1, с. 7]. Система заміщення престолу в Кримському ханстві – салічеська: влада успадковувалася старшим сином або братом хана. Ханом міг бути лише Чингізид з династії Гіреїв [1, с. 14]. Владу кримського хана обмежували диван, муфтії, знатні і могутні беї [1, с. 7].

Диван – колегіальний орган, що виконував збірні функції виконавчої, законодавчої і судової влади, був певним обмеженням влади хана. Склад дивану: хан, муфтії, калга, нуреддин, візир, кадіаскер (верховний суддя), дефтердар (хранитель скарбниці – своєрідний міністр фінансів), беї. Саме в дивані приймалися такі відповідальні рішення, як оголошення миру або війни, надання військової допомоги державам, представлялися послы, зачитувалися грамоти зарубіжних держав. Диван також слугував судом вищої інстанції, розглядав остаточно (за касацією) кримінальні і цивільні справи, а також найважливіші справи про суперечки між феодалами. Тільки він міг винести вирок, яким передбачалася смертна кара. У дивані, найчастіше, відбувалася процедура вступу на посаду або зняття з посади кримського хана [1, с. 15].

Другим за значенням сановником був офіційно оголошений спадкоємець хана – калга-султан [6]. Калга управляв країною у разі смерті хана до призначення на престол нового. Він був головнокомандувачем, якщо хан особисто не відправлявся на війну; мав резиденцію у Акмесджиті (Ак-Мечеть) і керував містом Карасубазаром та його околицею [2, с. 14]. Ще одну посаду – нуреддина – також займав член ханської родини. Він головував у малих і місцевих судах, командував частиною війська під час походів.

Кримське ханство було децентралізованою унітарною державою, територія якого була поділена на бейліки, на чолі яких стояли бейі. В кожному бейліку створювалися власні органи влади та військові сили; деякі з них вступали у міжнародні стосунки з сусідніми державами, вели листування з зарубіжними урядами [1, с.7]. Абсолютну більшість привілейованого стану складало мусульманське населення. Духівництву належали вакуфні землі, з яких воно одержувало свої основні прибутки [4].

II. Кримське ханство під протекторатом Османської імперії (1478-1774 рр.). Після розгрому генуезців і захоплення південного берега Криму турками в 1475 р., Кримське ханство потрапило в залежність від Османської імперії і було зобов'язане узгоджувати свою зовнішню політику з нею. З 1478 р. Кримське ханство офіційно прийняло протекторат Османської Порти.

Встановлення васальної залежності Криму від Туреччини розповсюдилося і на вищих правителів держави. Хани призначалися і зміщувалися за волею султана. У цьому була слабкість Криму і сила Туреччини. Жоден хан не міг бути впевненим у стабільності свого становища, адже будь-якої хвилини його посаду міг зайняти інший. Більшість переміщень вищих посадовців здійснювалася за намовляннями й проханнями кримських бейів, які, борючись за свою самостійність, не допускали піднесення того або іншого хана. В результаті цих частих змін правителів до середини XVIII ст. налічувалося близько двісті Гіреєв, які могли претендувати на ханський престол [4].

Обрання хана бейями стало відтепер простою формальністю. Але й вона була відмінена в 1584 р. Відтепер султану було досить прислати з-за моря одному з бейів ханські аксесуари (почесну соболіну шубу, шаблю і шапку), а також хаттишериф (указ), як правлячий хан покірливо поступався місцем обранцеві Порти і відправлявся в заслання (частіше за все на о. Родос) [3].

Релігійне життя населення півострова також виявилось під протекторатом Стамбула. Усі вищі духовні особи призначалися за участю представників султана, ім'я якого було священним і щодня прославлялося в кримських мечетях. Впливовою силою в ханстві стали вищі духовні особи. Головним серед них був муфтії. Він вважався другою персоною після намісника султана і входив до складу дивану. Це був голова мусульманського духовенства, верховний тлумач законів шариату. У його руках було призначення і зміщення суддів (каді),

що давало йому прерогативу необмеженого впливу на все суспільно-економічне життя населення. І якщо в Крим надсилалися цінні подарунки із закордону, то муфтії отримував їх нарівні з ханом. Він навіть міг самостійно вести листування із зарубіжними правителями [3].

Окрім вищезгаданих існували важливі жіночі посади: ана-беїм (аналог валіде у Туреччині), яку займала мати або сестра хана, а також ула-беїм (старша дружина хана). По значущості і ролі в державі вони мали статус наступний за калгою та нуреддином і розпоряджалися значними коштами [7].

В Кримському ханстві велася постійна боротьба між знатними татарськими родами, між буджаками і ногайцями. Феодальна влада часто була опозиційно налаштована по відношенню до хана. У внутрішніх розбратах позначався вплив турецького уряду, який прагнув не допускати консолідації сил Кримського ханства. Туреччина нерідко створювала конфліктні ситуації усередині країни, що природно її послаблювало. Це дозволяло контролювати не тільки діяльність хана, але й неспокійної кримської знаті і направляти розвиток держави в потрібне османам русло [4].

III. Кримське ханство у сфері впливу Росії (1774-1783 рр.). В результаті російсько-турецької війни 1768-1774 рр. російські війська зайняли Крим. Був підписаний Кучук-Кайнарджийський мир, за яким Османська імперія визнала незалежність Кримського ханства.

До кримської незалежності 1772-1783 рр. в історичній літературі прийнято ставитися іронічно. Дослідник історії Кримського ханства В.Д.Смирнов пише про цей час: *«Кримське ханство вступило в останній і найнетриваліший період свого існування під опікою Російської держави, який за злою іронією долі, вважається періодом так званої «незалежності».* Фактично Крим знаходився тепер у російських руках, залишалось тільки формально легалізувати доконаний факт» [5, с.121]. Історія ханства цих років показала, що воно було не готове до незалежності і самостійного державного існування. Ця неготовність в історичній літературі ставиться зазвичай у провину Росії, хоча сама по собі вона має явно більш глибоке коріння, ніж те десятиліття, в яке Росія намагалася зробити Крим незалежним від Османської імперії [5, с.124]. По суті, кримськотатарська державність була втрачена через численні внутрішні конфлікти та відсутність політичної єдності.

В кінці лютого 1783 р. останній кримський хан з роду Гіреїв – Шагін-Гірей – підписав зречення від престолу і покинув Бахчисарай. Значна частина мусульманського населення емігрувала до Туреччини.

Після встановлення в Криму нової влади, відразу почалося створення для неї економічного базису, найважливішою частиною якого була власність на засоби виробництва, основним з яких в Криму здавна була земля. Почалося велике пограбування кримського народу, в ході якого майже все дісталось царським чиновникам і їх приближеним [3].

Таким чином, можна резюмувати, що державний устрій Кримського ханства зазнавав змін протягом усього свого існування. Після встановлення сюзеренітету Османської імперії над Кримом, чітко оформлений державний апарат останнього перестав функціонувати самостійно. Очевидним підтвердженням цього є прерогатива Порти у питанні призначення та переобрання кримського хана. Крім того Османська імперія втручалася в усі сфери життя свого васала, від політичної до господарської і культурної. Втім, десятиліття «незалежності» Криму показало, що воно було не готове до самостійного існування. Тому потрапивши до сфери впливу Росії Крим швидко перетворився в нову адміністративно-територіальну одиницю імперії, при цьому російська адміністрація швидко знищила всі натяки на самобутність кримського державного утворення.

1. Аметка Ф.А. Кримське ханство: становлення і розвиток державності та права (перша половина XV – друга половина XVIII ст.). Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Ф.А.Аметка / Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2003. – 19 с.

2. Бушаков В.О. О происхождении титула калга в Крымском ханстве / В.О.Бушаков // Ватан. – 1991. – №3 – С. 14-18.

3. Возгрин В. История судьбы крымских татар / В.Возгрин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kitap.net.ru/vozgrin-part10.php#h10_04.

4. Герцен А.Г. Крымское ханство в XVI-XVIII вв. / А.Г.Герцен, В.Н.Даниленко, С.А.Ищенко, А.Р.Никифоров [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tourism.crimea.edu/about/history/middle/hanstvo/index.html>.

5. Орешкова С.Ф. Крымское ханство в 70-е годы XVIII в. / С.Ф.Орешкова // Вопросы истории. – 2008. – №7. – С. 121-127.

6. Тунман И. Крымское ханство / И.Тунман [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uhlib.ru/istorija/krymskoe_hanstvo/index.php.

КРИЗА СУЧАСНОЇ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У вітчизняній гуманітаристиці вже існує певна традиція вивчення поняття кризи як пізнавального інструменту. Філософський аналіз поняття кризи в радянській науці був проведений в 1970-80-их роках дослідниками М.Селєзньовим та М.Левінтовим. Вони, знаходячись на марксистсько-ленінських позиціях, ставили наголос на тому, що криза долається за рахунок стрибка в якісно новий стан, тобто за рахунок революційних змін. Криза може розв'язатися й еволюційним шляхом. Крім цього сама система, в якій виникла криза, може зникнути. Таким чином, філософську категорію «криза» можна визначити як таку фазу розвитку певної системи, коли має місце найбільший ступінь протиріч між елементами даної системи або між елементами та структурою, вирішення протиріч відбувається шляхом еволюційної або революційної перебудови системи, невирішеність протиріч приводить до розпаду системи.

В наукознавстві існують як мінімум три тлумачення поняття кризи науки: 1) криза як занепад; 2) криза як перехідний період від однієї парадигми до іншої; 3) криза зростання, яка, проявляється в постійному відкиданні одних методів, теорій, концепцій та пошуках інших, більш адекватних для вирішення актуальних проблем.

В сучасній історичній науці мають місце переважно такі концептуальні підходи до інтерпретації поняття «криза»:

1. Криза як наслідок занепаду ідеології, «великих філософій» (наприклад, «криза марксистсько-ленінських засад», «криза буржуазної філософії», «криза буржуазної науки», «криза буржуазної ідеології»);

2. Криза як природний стан науки;

3. Криза як конфлікт старого і нового [1].

В останні два десятиліття стали до певної міри нормою твердження про кризу історичної та інших соціально-гуманітарних наук. Вони викликані передусім кризою найвпливовіших ідейно-теоретичних концепцій – ліберальної та марксистської, – посиленою падінням комуністичних режимів у Східній Європі та процесами стрімкої глобалізації [3, с.55].

Дослідники частіше інтерпретують кризу як методологічну, так і «кризу історичної методології».

Вітчизняна наука опинилася перед усвідомленням серйозної проблеми – давно існує й все більше поглиблюється методологічна «прірва» між узагальнюючими філософськими теоріями історії та конкретикою історичних досліджень. Зокрема, в історичних дослідженнях увага авторів прикута до вивчення історичних явищ, суть яких розкривається при аналізі історичних джерел. Є мікроісторії та є макроісторії – історії країн, регіонів цивілізацій тощо. Але у всіх випадках в основі історичних досліджень лежать історичні джерела. Філософи, соціологи і культурологи, які, як правило, беруться за макропроекти, вивченням історичних джерел не займаються. Конкретно-історичний аналіз вони черпають у працях істориків або взагалі обходяться без нього, зосереджуючи увагу на досягненні внутрішньої несуперечливості своїх теоретичних конструкцій. Все це актуалізує питання «*Чи належить історія до традиційних наук*», тобто, чи зможе історик, досліджуючи певний процес, одержати науковий результат, застосовуючи інші методи і джерела? Таке становище вітчизняні й зарубіжні історики характеризують узагальнюючим поняттям «*криза історичної науки*» [4, с.15].

Для професійного історика вивчення сучасної історії містить низку небезпек та викликів методологічного характеру. Історик передусім має справу з явищами й подіями минулого, причому це минуле зазвичай є завершеним у тому сенсі, що його зв'язок із сучасністю є вже опосередкованим. Ця опосередкованість визначається чи то політикою пам'яті, чи то пізнавальною кон'юнктурою, чи то суспільним запитом, але не голосом безпосередніх учасників подій, що є об'єктом уваги історика [2, с.4].

На сьогодні найбільш переконливою системною теорією, що найбільше відповідає критеріям постнекласичної науки та потребам вивчення всесвітньої історії як когерентного процесу, є теорія соціальних систем Нікласа Лумана. Вона носить міждисциплінарний і полідисциплінарний характер, органічно поєднує в собі елементи теорій соціально-гуманітарного й природничо-наукового спрямування (із галузі соціології, філософії, кібернетики, когнітивних наук, теорії комунікації, теорії еволюції, теорії свідомості), спирається на їхній понятійний апарат та претендує на універсальність і є достатньо формалізованою [3, с.59]. Дана теорія тісно переплітається з низкою інших теорій методологічних досліджень, що і пояснює її популярність, адже в ній запропоновано найбільш оптимальний спосіб подолання методологічної кризи.

Таким чином, підтримуючи вищезгадану концепцію, ми вважаємо, що дослідження сучасної історії як науки повинно базуватися на міжнаукових методах, а не лише традиційних філософських. Зокрема, як перспектива – використання соціологічних методів у вивченні та дослідженні історії. Такий підхід створить більш глибокий та системний аналіз дослідження сучасних проблем історичної науки.

1. Головка В.В. Криза сучасної історичної науки: теоретичний та історіографічний контекст / В.В.Головка // Автореферат дис... канд. іст. наук [Електронний ресурс]. – Дніпропетровськ, 2000. – Режим доступу: http://librar.org.ua/sections_load.php?s=history&id=843.

2. Касьянов Г.В. Сучасна історія України: проблеми, версії, міркування / Г.В.Касьянов // Український історичний журнал. – 2006. – №6. – С.4-15.

3. Космина В.Г. Методологія історії: етапи становлення та невирішені проблеми / В.Г.Космина // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Вип.32. – 2012. – С.55-62.

4. Турченко Ф.Г. Теорія і методологія історичної науки / Ф.Г.Турченко // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Вип.31. – 2011. – С.12-24.

ДПТЯР І.С.

ДО ПИТАННЯ ПРО ЗАКОНОДАВЧІ ЗАБОРОНИ ТЮТЮНОПАЛІННЯ

В наш час стрімкого розвитку руху за відродження загальнонародного здоров'я, людство намагається боротися зі шкідливими звичками. Яскравим прикладом є боротьба проти тютюнопаління та алкоголізму, адже кожна з цих звичок підриває здоров'я не лише особи, яка залежна від них, але й здоров'я її нащадків і оточуючих людей. Активною є боротьба проти тютюнопаління в громадських місцях як порушення прав оточуючих на чисте повітря, а також проти пропаганди куріння.

Кожна дія чи заборона певною частиною населення схвалюється, а деякою – ні. Поряд з рухом боротьби за права некурців започаткувався рух з боротьби за права курців. Вони відстоюють свої права на вільне задоволення своїх потреб, виявлення своїх думок, намірів. Щоб «розв'язати цей вузол», до суперечки підключається держава і через систему примусу регулює відносини між опонуючими сторонами шляхом видання різного плану нормативно-правових актів, які забороняють палити в певних місцях (майже у всіх країнах Європи), а деякі навіть забороняють продаж, вирощування і вживання тютюну (яскравим прикладом є Бутан). Звісно, що велику кількість курців це

не влаштує, вони говорять про утиски своїх прав і несправедливість цих обмежень. Щоб детальніше розібратись в даному питанні, потрібно заглянути в сторінки історії і подивитись, як раніше боролись проти цієї шкідливої звички.

Коли тютюн завезли в Європу після першої подорожі Колумба, то ніщо, як здавалося, не віщувало майбутньої катастрофи. Куріння тоді не прищепилось, не поширилось серед широких мас населення: курили тільки матроси, які побували в Америці. Усе змінило «*друге пришествя*» тютюну: іспанський чернець Роман Пано, побувавши в Америці під час другої подорожі Колумба, у 1496 р. вивіз насіння тютюну на батьківщину і почав там розводити його спочатку як декоративну рослину. Потім кількість любителів цього зілля дедалі зростала і зростала. До того ж створювалось враження, що воно має і якісь лікувальні властивості: втамовує зубний біль, діє заспокійливо тощо. У 1560 р. французький посол у Лісабоні Жан Ніко порадив королеві Франції Катерині Медичі, яка терпіла від мігрені, нові «*ліки*». Королева навіть своєму синові Францискові II радила вживати дане зілля [1, с.75-76].

Пізніше думки суспільства, щодо цієї звички кардинально змінилися. Особливо протидіяла цій «*чумі*» церква. У 1629 р. в Сант'яго п'ятох ченців, звинувачених у курінні тютюну, замурували заживо в монастирській стіні. В Англії під час царювання Єлизавети I курців водили вулицями із зашморгом на шиї (як злодіїв). У Туреччині з наказу султана Мурада IV на початку XVII ст. курців страчували, зокрема саджали на палю (причиною цього наказу була пожежа в Константинополі 1663 р. викликана через куріння). У Росії в 1633 р. цар Михайло Романов видав спеціальний указ, який забороняв куріння і передбачав жорстокі покарання – від ударів палками і шмагання батогами до відрізання носа і заслання до Сибіру. Його син Олексій Михайлович у 1649 р. в своїх «*Уложеніях*» включив пункти присвячені заборонам куріння, в яких було передбачено смертну кару за вирощування і продаж тютюну. Відмінив усі заборони щодо куріння Петро I, оскільки він сам був курцем. Ще однією причиною дозволу продажу «*зілля*» стало те, що держава отримувала великі прибутки, збираючи податки з продавців. З цього моменту боротьба проти цієї поганої звички фактично припинилась. Навпаки, цей процес був вигідним державі, оскільки це приносило значні кошти до державної скарбниці [2, с.7; 3, с.51].

Фактично боротьба проти куріння на території України припинилась до другої половини XX століття. За радянської влади на цю проблему не звертали належної уваги, швидше паління віталось через ті ж причини (прибутки до бюджету). Тому розширювались

плантації махорки, тютюну тощо. Знову боротися з палінням почали наприкінці 60-х рр. Це було викликано необхідністю підвищення здоров'я народу (через вживання тютюну та алкоголю знижувалась працездатність – негативний вплив на економіку). Боротьба мала швидше пропагандистський та заохочувальний характер, аніж забороняючий. Це проявлялось у виданні брошур, книг, плакатів тощо, в яких розповідали про шкідливість тютюну, його появу в Європі, приклади боротьби з цим явищем в історії. На деяких підприємствах заохочувались працівники, які не палять (видачею премії, наданням додаткових вихідних тощо).

Серйозна боротьба проти куріння тютюну і його пропаганди в Україні розпочалась вже при незалежності, на початку XXI ст. До цього призвели велика смертність населення через хвороби (викликані курінням тютюну), досвід зарубіжних країн в даній сфері, невдоволення населення, що не курить свавіллям курців тощо. Ця боротьба проявилась у виданні великої кількості законів, різного роду нормативно-правових актів тощо.

16 грудня 2012 р. набрав чинності Закон України «*Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення*» (далі – Закон), що забороняє куріння тютюнових виробів, електронних сигарет, тощо в громадських місцях [4]. Видання Закону викликало ажіотаж через широких мас населення (в кого він викликав відчуття невдоволення, хто був згоден з ним, дехто мав певні зауваження до нього). В ньому є багато нюансів, які можуть його зробити недовідним в певних ситуаціях, але він є прогресивним в сфері боротьби з тютюнопалінням в Україні.

Також важливим аспектом боротьби з курінням є заборона реклами цих виробів. Саме ці питання врегульовує Закон України «*Про рекламу*», стаття 22 якого передбачає, що реклама тютюнових виробів, реклама знаків для товарів і послуг, інших об'єктів права інтелектуальної власності, під якими випускаються тютюнові вироби, забороняється:

- на радіо та телебаченні, у тому числі за допомогою кабельного, супутникового, IP-телебачення, онлайн-телебачення, мобільного телебачення, цифрового ефірного телебачення та інших засобів передавання сигналу;

- у наукових, науково-популярних, навчальних, громадсько-політичних, довідкових, літературно-художніх виданнях, виданнях для дітей та юнацтва, виданнях для організації дозвілля та відпочинку, спорту та інших виданнях, у тому числі в усіх друкованих засобах масової інформації;

- засобами внутрішньої реклами;

- на транспорті;
- за допомогою заходів рекламного характеру (крім спеціальних виставкових заходів тютюнових виробів за умови, що на такі заходи допускаються лише працівники підприємств, які мають ліцензію на оптову торгівлю тютюновими виробами або виробництво тютюнових виробів);
- засобами зовнішньої реклами;
- у місцях проведення масових заходів політичного, освітнього, релігійного, спортивного характеру та розважальних заходів, призначених для неповнолітніх осіб;
- у мережі Інтернет, крім веб-сайтів, призначених для повнолітніх осіб, обов'язковою умовою доступу до яких є попередня ідентифікація віку користувачів [5].

Даний закон обмежує вплив тютюнових корпорацій на населення і невигідний їм, оскільки вони зацікавлені у збільшенні продажу своєї продукції.

На плечі місцевого самоврядування покладені повноваження визначити межі громадських місць на території конкретної адміністративної одиниці. Наприклад, рішення Сумської міської ради від 25 лютого 2009 року № 3153-МР «Про заходи щодо зменшення шкідливого впливу від вживання тютюнових виробів на здоров'я населення в місті Суми» визначає, що куріння тютюнових виробів забороняється у наступних місцях на території міста Суми:

- приміщення будь якої будівлі, споруди, які доступні або відкриті для населення вільно чи за запрошенням, або за плату, постійно, періодично або час від часу, їх частина (частини) у т. ч. ліфти, під'їзди, підвали, горища;
- дитячий парк «Казка», шкільні подвір'я, територія дитячих оздоровчих таборів, дитячих атракціонів та десятиметрова зона навколо них, ігрових;
- зупинки громадського транспорту і маршрутних таксі та десятиметрова зона навколо них, пішохідні і підземні переходи, таксофони;
- фонтани та десятиметрова зона навколо них;
- територія парку ім. І.О.Асмолова (пам'ятки садово-паркового мистецтва);
- територія архітектурних, історичних та/або культурних пам'яток;
- територія закладів фізичної культури та спорту незалежно від форм власності, відкриті спортивні споруди (стадіони, арени, корти та інші місця проведення турнірів, змагань, вистав, тощо, включаючи міста для глядачів);
- громадські місця, призначені для проведення богослужінь;
- 5-метрова відстань від входу у громадське місце, 3 метрова відстань від банкомату [6].

Отже, проаналізувавши логіку історичних процесів, можна сказати, що заборони сьогодення не настільки радикальні, аніж як на початку боротьби проти куріння, і говорити про їх несправедливість неправильно. Щодо порушення прав курців можна сказати, що стаття Конституції України 23 говорить, що ми маємо права, свободи розвитку, якщо вони не обмежують права і свободи інших людей [7].

1. Бахур В.Т. Від першої цигарки до раку / В.Т.Бахур. – К.: Здоров'я, 1988. – 96 с.
2. Вагнер Р.И. Не кури / Р.И.Вагнер, Е.А.Валадина. – М.: Медицина, 1979. – 32 с.
3. Бойко А.Ф. Не ждите Первого Звонка! / А.Ф.Бойко. – М.: Физкультура и спорт, 1990. – 208 с.
4. Закон України «Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення» (в редакції від 16 жовтня 2012 року) // Офіційний сайт Верховної Ради [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2899-15>.
5. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заборони реклами, спонсорства та стимулювання продажу тютюнових виробів» (від 22 вересня 2011 року) // Офіційний сайт Верховної Ради [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3778-17>.
6. Додаток до Рішення Сумської міської ради від 25 лютого 2009 року №3153-МР «Про заходи щодо зменшення шкідливого впливу від вживання тютюнових виробів на здоров'я населення в місті Суми» // Муніципальний інформаційний портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://docs.google.com/viewer?url=http://www.meria.sumy.ua/engine/download.php?id%3D3389&embedded=true>.
7. Конституція України. – С.: ТОВ «ВВП Нотіс», 2012 – 48 с.

СРЕМЕНКО А.О.

ІНСТИТУТ СУДУ ПРИСЯЖНИХ: ВІТЧИЗНЯНИЙ КОНТЕКСТ

Проблематика становлення інституту суду присяжних в Україні є досить актуальною на сьогоднішній день. Це обумовлено суттєвими недоліками у системі судочинства та судової влади, які навіть після судово-правової реформи все ще не в змозі функціонувати на достатньо високому рівні. Конституцією України, а саме статтею 127, передбачено здійснення правосуддя професійними суддями, а у визначених законом випадках, народними засідателями та присяжними. Метою даної роботи є здійснення аналізу багатовікової роботи даного правового інституту та з'ясування доцільності запровадження принципів формування та діяльності суду присяжних на теренах України.

Про зародження суду присяжних ще у слов'ян свідчать тогочасні документи. Насамперед це Судебник 1497 р., який був прийнятий Іваном III спільно з Боярською Думою. В ст. 38 вищезазначеного документа вказано, що в судах, які розглядали

найбільш важливі справи, мали бути присутні такі особи, як «староста та краці і добрі люди», за відсутності яких «суду не чинити» [1, с.58-59]. Більш ніж 30 років потому, а саме у 1533 р., жителями Новгороду було обрано 48 «цілувальників», з числа яких кожен місяць четверо засідали в суді як представники громади. У разі їх відсутності закон наказував «суду не чинити». «Цілувальникам» наказувалося «в суді сидіти і правду стерегти» [1, с.108-112, 150-151].

Одним із найважливіших демократичних здобутків Росії у другій половині XIX ст. було заснування інституту суду присяжних в його класичному розумінні. В період судової реформи 1864 р., в її правовому полі знаходилися Польща, Фінляндія та Україна. Провідні вчені схиляються до думки про те, що суд присяжних став великим кроком слов'янських народів до покращення судової системи. Щоб провести таку судову реформу треба було суттєво аргументувати корисність заснування суду присяжних. Ініціатори проведення реформи аргументували це тим, що у суді присяжних повноваження про призначення покарання і визнання провини були розділені, внаслідок чого обмежувалась влада суддів у здійсненні правосуддя, таким чином присікалося їхнє свавілля. На сьогоднішній день вищезазначена аргументація використовується також [3, с.95].

В результаті було прийнято Устрій судових установлень 1864 р. в ст. 7 якого йшлося, що для визначення в карних справах вини або невинності підсудних до складу судових місць у випадках, зазначених у статуті карного судочинства, залучалися присяжні засідателі. Хто саме міг стати присяжним засідателем йдеться у ст. 81 цього документу. В ній було зазначено, що присяжні засідателі обираються з місцевих обивателів усіх станів: по-перше, з тих, що перебувають у російському підданстві; по-друге, з тих, кому не менше 25 р. і не більше 70 р.; по-третє, хто проживає не менш як 2 роки в тому повіті, де відбуваються вибори присяжних засідателів. Ст. 85 проголошувала, що до списків присяжних засідателів не заносяться: 1) священники і ченці; 2) усі військові чини, що перебувають на дійсній військово-сухопутній або морській службі, а також із цивільних чиновників, які знаходяться при військах або служать по військово-судній частині у військовому і морському відомствах; 3) учителі народних шкіл.

Відповідно до ст. 10 Статуту карного судочинства 1864 р. присяжні засідателі залучалися тільки до справ про злочини та провини, які тягнуть за собою покарання, зв'язані з позбавленням всіх громадських прав або із втратою всіх або деяких особливих прав і переваг, для визначення вини чи невинуватості підсудних [4]. Таким чином, суд присяжних складався із судді і дванадцятьох присяжних,

які відповідали ряду вищевказаних критеріїв. В результаті судового слідства вони у своєму вердикті вказували відповіді на питання: «Чи мав місце злочин? Винний підсудний у скоєному чи ні? Чи з умислом це було зроблено?».

Після отримання вердикту від присяжних, суддя здійснював розгляд справи вже самостійно в тому разі, якщо він згоджувався з вердиктом. Якщо ж суддя не погоджувався з вердиктом, він мав право відправити справу на розгляд знову, але вже у новому складі суду присяжних.

Навіть після Великої Жовтневої соціалістичної революції, в УРСР згідно положення про судоустрій УСРР (16 грудня 1922 р.) присяжні засідателі були задіяні у судовому процесі. Відповідно до ст. 3 цього положення народний суддя, міг діяти одноособово або спільно з двома народними засідателями, проводив свою діяльність в рамках повітового чи міського району, який йому визначений [4]. Внаслідок подій, що відбувалися в радянському суспільстві з'являється Конституція СРСР 1936 р., у ст. 103 якої зазначено, що розгляд справ у всіх випадках здійснюється за участі народних засідателів, окрім випадків, спеціально передбачених законом. Ст. 103 Конституції УРСР 1937 р. майже точно повторювала вищевказану статтю.

На сьогоднішній день у частині 3 ст. 31 сучасного КПК України передбачено, що кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за які передбачено покарання у вигляді довічного позбавлення волі, здійснюється за проханням обвинуваченого «судом присяжних у складі двох професійних суддів та трьох присяжних». На жаль, на сьогоднішній день ми можемо спостерігати, як три особи без належної юридичної підготовки склавши присягу та під керівництвом двох професійних суддів вирішують доленосні для підсудних юридичні питання, про які вони мають незначне уявлення. До них належать питання про те, яка саме міра покарання повинна бути призначена обвинуваченому і чи повинен він її відбувати; чи вчинив обвинувачений кримінальне правопорушення у стані обмеженої осудності і т.д. Тож навряд чи їхні вердикти будуть дійсно обґрунтованими та справедливими без тієї нормативно-правової бази, яку повинна знати особа, що чинить правосуддя [2, с.274-278].

За таку працю дані особи будуть отримувати ще й чималу платню. Окрім цього всі витрати на дорогу, харчування чи проживання цих осіб будуть покриті за кошти державного бюджету. Чи потрібне це нашій країні? Важко сказати. Але поява таких недосвідчених осіб у системі правосуддя може бути «на руку» нашим суддям, адже присяжні не відповідають за долю справи та

свої рішення. Тож це все веде до загальної безвідповідальності як присяжних, так і суддів, що можуть просто покласти свої помилкові рішення на малоосвічених осіб, з якими вони чинять суд. В результаті безвідповідальні судді зможуть просто прикриватися даними особами.

Значні витрати на введення у дію даного інституту обтяжують його становлення. Але поступове його відновлення і повернення до класичної моделі є дуже важливим аспектом сьогодення. Адже у класичній моделі суду присяжних судова влада поділяється на дві відносно самостійні інституції, які взаємно контролюють одна одну, що доповнюють систему стримувань і противаг проти проявів корупції та зменшують кількість судових помилок.

На жаль, корупція в судах має місце на сьогоднішній день і розвиток такого інституту має можливість протистояти такому негативному явищу. Становлення суду присяжних є також прийнятним через те, що це сприятиме розвитку професіоналізму аргументації як обвинувачувачів, так і захисників. Такий важливий елемент, як ораторське мистецтво, яким мало хто володіє та користується у судовому процесі, також почне розвиватися через необхідність донести свою думку до присяжних та переконати їх у тому чи іншому судженні. Тож попри ряд негативних факторів, які склалися у зв'язку з введенням у дію цього інституту на теренах нашої держави, існує ще великий ряд переваг, які з'явилися внаслідок цієї події.

Узагальнюючи можна сказати, що у суді присяжних питання про винність (вирішується присяжними у вердикті) відповідно питання про покарання (вирішує суддя у вироку) відокремлюються, чим влада ділиться на дві сторони які збалансовують діяльність одна одної та обмежують можливість зловживання корупції серед судової влади та підкріплюють принцип незалежності судової влади.

Дослідження цієї проблеми в подальшому вбачається у розробці правових норм, які б врегульовували та покращували судове слідство та подальший розгляд справ судом присяжних, налагодження діяльності даного інституту у його класичній формі, але який би відповідав сучасному українському суспільству та його менталітету.

1. Российское законодательство X-XX веков. – М., 1985. – Т.2.

2. Тертишник В.М. Суд присяжних: ростки і суть ідеї та її мімікрія при реформуванні кримінального судочинства України. // Право України. – 2012. – №7. – С.274-278.

3. Судебные уставы 20 ноября 1864 г. с изложением рассуждений на коих они основаны, изданные государственной канцелярией. – СПб., 1867. – Ч.3. – С.95.

4. Хрестоматія з історії СРСР. – Том III. – К., 1953. – С.165-167.

ВІЙНА В АФГАНІСТАНІ 1979-1989 рр.: СПОГАДИ УЧАСНИКА

Афганська війна 1979-1989 рр. – тривале збройне протистояння правлячого прорадянського керівництва Демократичної республіки Афганістан за військової підтримки Обмеженого контингенту радянських військ в Афганістані – з одного боку, і моджахедів, яких підтримувала значна частина афганського суспільства, при політичній і фінансовій допомозі США і ряду держав, в тому числі й ісламського світу – з іншого.

У шістдесятих роках в Афганістані – вкрай відсталій напівфеодальній країні – була створена комуністична партія під керівництвом Нур Мухаммеда Таракі. У 1967 р. ця партія розкололася на дві частини: Халк («Народ») і Парчам («Прапор»). Прорадянську фракцію Парчам очолив син генерала королівської армії Бабрак Кармаль.

17 червня 1973 р. двоюрідний брат короля, Мухаммед Дауд Хан, здійснив державний переворот і ліквідував монархію. Через п'ять років обидві фракції компартії об'єдналися в Демократичну народну партію Афганістану (ДНПА) і 27 квітня 1978 р. здійснили новий переворот. Дауда і 30 членів його сім'ї стратили. Президентом країни став Таракі, віце-президентом – Кармаль.

Але у тому ж році обидві фракції ДНПА знову розділилися. Таракі проголосив курс на перетворення Афганістану в сучасну соціалістичну державу. Він звернувся за економічною та фінансовою допомогою до СРСР, звідки прибули тисячі радників. З їх допомогою Таракі спробував здійснити земельну, соціальну та освітню реформи. Однак в умовах відсталої мусульманської країни це виявилось утопією.

У квітні 1979 р. в усіх провінціях Афганістану одночасно почалося повстання проти комуністичного режиму. Дуже швидко під контролем урядової армії залишилися лише міста. У сільській місцевості, особливо вночі, панували повстанці. У травні 1979 р. прем'єр-міністром став Хафизулла Амін. Він почав жорстоко придушувати повстання. Всі тюрми були переповнені, страти проводилися щодня. Але у відповідь на репресії рух народного опору поширювався ще більше, охоплюючи все нові райони країни, всі соціальні групи.

Керівництво СРСР було надзвичайно стурбоване загрозою швидкого падіння комуністичного уряду в Кабулі. Воно побоювалося, що в результаті перемоги ісламських фундаменталістів можуть початися заворушення серед мусульманського населення азійських радянських республік – Узбекистану, Таджикистану, Туркменії.

2 грудня 1979 р. в Кабул з місією прибув генерал-лейтенант КДБ Віктор Папутін. Він повинен був спробувати умовити Аміна добровільно поступитися владою на користь Бабрака Кармалю. Але Амін категорично відмовився зробити це. Тому було прийнято рішення прибрати Аміна силою. Увечері 27 грудня спецгрупа КДБ в кількості 50 осіб увірвалася в палац і вбила Аміна. Одночасно інші спецгрупи разом з людьми з фракції Парчам вбивали або брали під арешт високопоставлених офіцерів і чиновників аміновського режиму. А частини 105-ї дивізії ВДВ входили до Кабула і займали всі стратегічно важливі пункти. Отримавши сигнал про початок перевороту в Кабулі, вторгнення в Афганістан здійснила 40-а армія. Так почалася ця десятилітня війна.

Одним з учасників цієї війни був мій дід Петро Миколайович. Він народився 20 березня 1951 р. Після закінчення Сумського вищого артилерійського командного двічі Червонопрапорного училища імені М.В.Фрунзе його відразу направили служити в Афганістан. Протягом року він займав посаду заступника командира роти з політичної частини.

Дід дуже неохоче розповів про те, що творилося в Афганістані в 1979-1981 рр. Про важкі стосунки наших солдатів з місцевим населенням. Вдень ти заходиш в будинок до афганця і він поважає тебе, спілкується з тобою і пропонує чай, а вночі бере зброю і готовий вбити тебе.

Основні колони з вантажем йшли через гори, попереду колони завжди бронетранспортер (БТР). Особливості пересування на БТРах в Афганістані були такі: сядеш всередину – при підриві машини всі відразу гинуть, сівши зверху – будь-який моджахед з автомата може вбити тебе. Тому вибираєш з двох зол менше і влаштовуєшся звичайно зверху на «броні». Командир сидить над правим колесом, сапер – над механіком-водієм і так далі. Розподіляєш кожному бійцеві сектор для спостереження, зброю у всіх наготові. Тут найголовніше – не розслаблятися ні на секунду.

Була у нашої бази ще одна особливість, пов'язана з рельєфом місцевості. Ми були в долині, по якій, немов по аеродинамічній трубі, гуляв вітер. Зазвичай він спочатку дме в один бік, потім настає затишшя, а потім починає дути в інший. Душмани це добре знали і били по нас в момент, коли вітер стихає. Вдень так бувало в обідній час, і ще затишшя наступало вночі.

Через два місяці після введення військ, 29 лютого 1980 р., у провінції Кунар почалася перша бойова операція. Основною ударною силою були десантники нашого полку – 300 солдатів, які висадилися з вертольотів на високогірному плато і пішли вниз. Операція тривала майже два тижні. З літа 1980 р. в провінцію Кандагар для патрулювання території був спрямований 3-й батальйон нашого полку. Нікого не

побоюючись, вони спокійно їздили по дорогах і пустелі Кандагара. Зустрічали каравани обшукували, і якщо знаходили зброю, то вбивали всіх людей, хто був у каравані, і навіть тварин. Крім пагулювання території, десантники часто влаштовували на дорогах і стежках засідки на ворогів. Це – «*мисливці на каравани*».

Через два місяці після введення військ в Афганістан, 22-23 лютого 1980 р., в Кабулі відбувся антиурядовий заколот. Всі, хто тоді перебував там, добре запам'ятали ці дні: вулиці були заповнені натовпами людей, вони кричали, влаштовували заворушення, по всьому місту йшла стрілянина. Цей заколот не готувався якимись опозиційними силами або іноземними спецслужбами, він почався абсолютно несподівано для всіх: як для радянських військових, так і для афганського керівництва. Причина акцій протесту городян, так і не була з'ясована.

Але як виявилось, заколот був спровокований безрозсудною витівкою наших офіцерів-десантників. Все почалося з того, що 22 лютого 1980 р., у Кабулі прямо серед білого дня був убитий ст. лейтенант Олександр Вовк – старший інструктор по комсомолу політвідділу 103-й повітряно-десантної дивізії. Це трапилося біля «*Зеленого ринку*», куди Вовк приїхав на УАЗіку разом з начальником ППО 103-й влд полковником Юрієм Двугрошевим. Ніякого завдання вони не виконували, а, швидше за все, просто хотіли щось купити на ринку. Вони знаходилися в машині, коли несподівано було зроблено один постріл, куля потрапила у Вовка. Двугрошев і солдат-водій навіть не зрозуміли, звідки стріляли, і швидко покинули це місце. Однак поранення Вовка виявилось смертельним, і він майже відразу помер.

А далі сталося те, що й сколихнуло все місто. Дізнавшись про загибель свого бойового товариша, група офіцерів і прапорщиків 357-го парашутно-десантного полку сіли в БТРах і вирушили до місця події. Але, приїхавши на місце події, вони не стали обтяжувати себе пошуком винуватця, а на гарячу голову вирішили просто покарати всіх, хто там перебував. Рухаючись вздовж вулиці, вони почали громити й розбивати все на своєму шляху. Розправа закінчилася, але звістка про кривавий погром швидко облетіла все місто. Обурені городяни вийшли на вулиці. Заколот був придушений протягом двох днів.

Солдати поводили себе нерозсудливо. Знахобніли, заїлися до такої міри, що відбирали у місцевих лише найбільші й соковиті грона винограду, а інші викидали. Зелена маса хлюпала під ногами. Взуття вкривалося солодкою оболонкою, перетворюючись на приманку для бджіл й ос. Бійці часом навіть руки мили виноградом. Нам – роздолля, а місцевим дехканам (селянам) – горе і сльози. Виноград, коноплі та опійний мак – єдині засоби виживання місцевих селян. На час збору врожаю «*духи*» навіть припиняли вести бойові дії. Наступало негласне перемир'я.

Одного разу – тривога! Пропала колона автомобілів будівельної бригади. Стройбат відправився на дев'ятнадцяти камазах за щебенем і зник. Схоже, заблукали і поїхали до «*духів*». У кар'єрі вони не з'явилися. До Кабула не поверталися. Загубилися в околицях Пагман. Незабаром афганці повідомили, що видно машини, що горять в центрі поля, далеко від траси. Причому зовсім в іншій стороні від встановленого маршруту. Батальйон швидко поповнили боєприпасами, продуктами і без зайвих стройових оглядів відправили на вертолітний майданчик. Вертольоти змінювали один одного, несучи кожні п'ять хвилин в гори черговий взвод.

Людей розбили на групи по десять чоловік. Що сталося, ніхто точно не знає. Приблизна кількість «*духів*» не відома, чи точний район висадки для нас не зрозуміло. У бінокль добре видно будинки, двори, домашню худобу. Людей немає. Сховалися. Перша установка командування: шукати кого-небудь з тих, хто врятувався з солдатів. Новини надходили з кожною годиною все гірші. Виявлені машини були спалені «*духами*». Офіцери і солдати знайдені, але живих немає.

Після цього побоїща місцеві жителі швидко покинули кишлаки і пішли, хто в гори, хто до Кабула. Поспіхом і худобу не забрали з собою. Голодні, прив'язані до дерев і стовпів віслюки, кинуті поспіхом господарями, ревіли на всі околиці.

Мій дідусь зайшов у старий будиночок. Озираючись по сторонах, немов турист в екзотичній крамниці старожитностей, він роздумував про те, як можна так жити в кінці ХХ століття. І раптом наткнувся в одному з сараїв на «*наскельний*» малюнок. Чиясь дитяча рука цвяхом або якимось іншим гострим предметом надряпала на стіні справжню панораму бою. Тут був зображений танк, літак і гармати. У центрі подій знаходився вертоліт, з якого сипалися бомби, ракети, стріляв кулемет. Внизу на землі лежали загиблі маленькі жителі. По вертольоту стріляли кулемети. Від однієї з прокреслених черг падав збитий літак. Дідусь відійшов на пару кроків назад і, задумавшись, розглядав панораму бою. Ось він погляд на війну з іншого боку. А зобразила дитина правду. Авіація й артилерія ж не розуміє, куди б'є і в кого. Люди здаються піщинками. А коли «*Гради*» стріляють по «*квадратах*», то зовсім незрозуміло, в кого потраплять. Головна трагедія війни – у загибелі ось цих безвісних маленьких людей. Життя дітей обривається не зрозуміло навщо і чому.

Парадокс! За марксистської ідеології тут живуть саме ті люди, заради яких затівали «*тожежду світової революції*». Це їх інтереси Радянська Армія прибула захищати, виконуючи «*інтернаціональний обов'язок*». Діти підрастають і в дванадцять років беруться за зброю. Це війна до повного знищення цілих народів.

ВІДНОСИНИ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА З КРИМСЬКИМ ХАНСТВОМ

Серед причин, що мали істотний вплив на геополітичне становище України найбільш суттєво вплинуло центрально-азійське сусідство, яке для нашої держави було одним із найвизначальніших. Розділені звичаями, вірою, мовою та культурою, Крим та Україна майже завжди воювали одне з одним. Однак, слід зауважити, що геополітичні інтереси обох держав часто штовхали їх до союзу.

Кримське ханство як державне утворення виникло у результаті розпаду Золотоординської імперії і до кінця ХVІІІ ст. залишалося однією з найважливіших політичних сил у Східній Європі. Це зумовлювалося тим, що економіка ханства розвивалася досить слабко і не могла в повному обсязі забезпечити потреб держави. Це активно підштовхувало правлячу верхівку розв'язувати внутрішні проблеми країни за рахунок зовнішньої активності — союзів з тією чи іншою державою та грабінницьких набігів на сусідні землі. Сприяли експансії також географічне розташування ханства, існування численної армії та підтримка з боку Турецької імперії.

Історики вважають, що татарські напади на українські землі з метою людоловства і грабінництва розпочалися з другої половини ХV ст. і набрали форми перманентних татарсько-українських конфронтацій, які за своєю тривалістю переважали мирні перепочинки. Ці воєнні конфлікти були не наслідком геополітичної ворожнечі. Їх головною метою була нажива, адже торгівля людьми була найприбутковішою справою на порубіжжі, тому у цьому промислі брали участь мешканці з обох боків кордону.

Татарські набіги у ХVІ-ХVІІ ст. здійснювалися практично кожного року, полишаючи за собою сотні зруйнованих сіл, забираючи десятки тисяч в «*ясир*» і стільки ж людських жертв. Татарські набіги були надзвичайно болісними. За підрахунками істориків тільки в період з 1450 по 1556 рр. на українські землі було здійснено 86 великих грабінницьких походів, що свідчить про неабияку загрозу українському народові з боку ханства.

Безпосереднє сусідство степових кочівників також шкодило Україні через перекриття найважливіших шляхів сполучення з іншими державами. Внаслідок цього втрачалися зовнішні зв'язки, що негативно впливало на українські інтереси в політичній та економічній сфері. Зазначимо, що запорожці також часто чинили походи до Криму і Туреччини, метою яких, зазвичай, було визволення православних бранців та здобуття трофеїв, яке теж можна розглядати як грабунок.

Поряд із цим мали місце і мирні випадки співіснування Кримського ханства та українського козацтва. Їхні союзи мали безумовну перевагу у воєнному аспекті, оскільки зрівнював шанси козаків у боротьбі з численною польською кіннотою.

Найбільш яскравий приклад такого союзу у 1648-1653 рр. між кримським ханом Іслам-Гіреєм III та гетьманом Війська Запорізького Богданом Хмельницьким. Хмельницький використав на свою користь суперечності між Кримським ханством і Річчю Посполитою й уклав мирний договір, що суттєво забезпечило здобуття перемог на Річчю Посполитою у кампанії 1648 р.

Але поряд з цим проявлялися негативні сторони цього союзу, адже татари чинили насильства і грабунки на території «союзної» України. Також непоодинокими були випадки зради козаків традиційно в найбільш скрутні моменти. До прикладу можна взяти випадки, що трапилися під час битв під Зборовом (1649 р.) та Берестечком (1651 р.).

Між козаками і татарами існували й економічні відносини. Так, кримські хани дозволяли козакам ловити рибу в чорноморських лиманах та берегових водах Азовського моря. Козаки ж дозволяли татарам кочувати та пасти худобу на українських землях. Також були наявними торгівельні контакти.

Підсумовуючи слід зазначити, що з самого початку утворення Кримського ханства українські землі стали для нього головним об'єктом експансії, але поряд з тим були часті випадки мирного співіснування та взаємовигідної україно-татарської співпраці як в плані військово-політичних, так і економічних відносин.

КОЧУБЕЙ О.В.

РОЗВИТОК ШАХІВ ЯК ВИДУ СПОРТУ В м. ШОСТКА

Шахи є не лише цікавим засобом культурного відпочинку і одним з видів спорту, але й особливим видом діяльності, що сприяє розвитку інтелектуальних і творчих здібностей особистостей.

Шостка – місто, яке називали містом найсильніших шахістів Сумської області.

У 2009 р. виповнилося 60 років з дня офіційних турнірів шахової гри у цьому місті. У 1949 р. першим чемпіоном міста серед чоловіків став В.Максимов, у наступні роки чемпіонами ставали В.Шевченко, Є.Бондаренко, І.Ковтун, В.Перухін, Г.Салгалов, А.Калиніченко, С.Солодовник, О.Руденко,

В.Привалко та А.Кузьмін. Останній став потім 9-ти кратним чемпіоном міста та призером багатьох обласних змагань. Три рази перемагав на першості міста Ю.Антиков, який більше дев'яти років керував шаховим клубом «Ладья» («Тура») у Палаці піонерів.

У спортивній біографії клубу «Ладья» є славні сторінки. Тут виріс майбутній чемпіон міста Володимир Бородай, який зараз мешкає у Дніпропетровську. Команда клубу не раз перемагала на обласних змаганнях.

У 80-их рр. розкрився талант Віктора Янова, який став міжнародним майстром з шахів, 4-х кратним чемпіоном міста, переможцем та призером міжнародних турнірів у Чехії, Німеччині, Голландії, Югославії, Угорщині. Зараз В.Янов працює у Києві тренером з шахів, активно приймає участь у різноманітних змаганнях. Марія Янова, яка мешкає і працює у м. Москва, два рази ставала чемпіонкою області серед жінок.

За останнє десятиліття перемагали представники молодшого покоління О.Баклан, В.Комар, Д.Тимофієв, М.Коваленко, С.Літвяк і М.Коломієць, який у даний час є головою шахової федерації міста. М.Коломієць ставав 4-кратним чемпіоном міста у 1996, 2007, 2008, 2011 рр. Дмитро Тимофієв – чемпіон міста у 1999 та 2009 рр.

Активно допомагали розвитку шахів у місті міжнародний майстер Л.Герасімов, а також В.Жарик, П.Погорелий, А.Гайдуков і В.Рискаль. Зазначимо, що останній зараз мешкає в Обухові та є чемпіоном Київської області. Сьогодні у Шостці наявні більш ніж 100 шахістів-розрядників, підростає майбутня зміна.

Юні шахісти м. Шостки приймали участь у міжнародних шахових фестивалях: «Київська весна 2003-2011» (м. Київ), «Різдвяна зустріч 2006-2009» (м. Глухів, на призи обласної ради), 10-му фестивалі «Кирилівка – 2005» (м. Мелітопіль), «Шахові надії України – 2006» (м. Миколаїв). Також у 2006 р. найменші гуртківці Хоров Артур (1998 р.н.) та Ілляшенко Ярослав (1999 р.н.) прийняли участь у особистій першості України з шахів для дітей віком до 8 років (м. Миколаїв). У 2007 р. Кочубей Олександр прийняв участь у першості України з шахів до 12 років (м. Миколаїв). У 2011 р. Доценко Владислав приймав участь у першості України до 10 років. Протягом 2005-2008 рр. абсолютною чемпіонкою області була Банько Марина, чемпіоном області 2009-2011 рр. є Доценко Владислав, чемпіон області 2007-2011 рр. – Кочубей Олександр (у 2010-2011 рр. чемпіон м. Кролевець серед чоловіків та чемпіон області з шахів серед юнаків 2011-2012 рр.).

ХРОНІКА ВИЗВОЛЕННЯ СУМ (ДО 70-РІЧЧЯ ВИЗВОЛЕННЯ СУМ ВІД НІМЕЦЬКО-ФАШИСТСЬКИХ ЗАГАРБНИКІВ)

2 вересня 2013 р. сумчани будуть відзначати 70 років від дня визволення міста Суми від німецько-фашистських загарбників. Місто Суми було окуповане ворогом 10 жовтня 1941 р., 22 місяці і 23 дні знаходилось під владою фашистів.

Бої за визволення Сум почалися 11 серпня 1943 р. Розгромивши фашистські війська на Курській дузі влітку 1943 р., Червона Армія перейшла у рішучий наступ. На сумському напрямку діяла 38-а армія під командування генерал-лейтенанта Н.Є.Чибісова, яка входила до складу Воронезького фронту. На підступах до міста гітлерівці створили потужні оборонні рубежі, оточили його системою траншей і дзотів. План операції нашими військами був сформований заздалегідь. Ним передбачалося оточення противника в районі Сум з півночі і півдня. На сумському напрямку діяли 240-а, 167-а, 38-а, 340-а, 232-а стрілецькі дивізії. Наступ розпочався з рубежу сіл Юнаківка-Краснопілля. Бої були важкими і кровопролитними. Лише під кінець дня першого вересня війська армії вийшли на рубіж навколишніх сіл – східний берег Псла, звідки можна було розпочати безпосередньо атаку на місто Суми.

Вирішальний наступ на місто почався о 4-й годині 2 вересня 1943 р. Від Баранівки на Тополію наступав 520-й стрілецький полк 167-ї стрілецької дивізії, зі сходу, через ріку Псел – 340-а і з півдня від Червоного – 232-а стрілецькі дивізії. На шосту годину ранку 340-а дивізія і 520-й полк зайняли с. Тополію і західну околицю міста. Одночасно воїни 232-ї стрілецької дивізії, знищивши противника в селі Червоному і хуторі Червоному (тепер село Гірне), своїм правим флангом оволоділи південною околицею міста, а лівим перерізали дорогу на Ромни. Ворог, залишивши загопи прикриття, спішно відступив у західному напрямку по єдиній неперерізаній дорозі на с. Новомихайлівку. Опів на восьму ранку 2 вересня 1943 р. Суми були повністю очищені від фашистів. Над будинком міськкому партії, як символ перемоги, гордо полум'яніло червоне знамено. Його встановили заступник командира 1140 стрілецького полку 340-ї стрілецької дивізії Леонід Микитович Протопопов, старший лейтенант В.Нархов і солдат Чернишов.

У боях за визволення м. Суми відзначилися 340-а, 167-а, 232-а стрілецькі дивізії полковника К.Є.Зубарева, генерал-майорів І.І.Мельникова та І.І.Улітіна. Наказом Верховного Головнокомандуючого від 2 вересня 1943 р. цим дивізіям було присвоєно найменування «Сумських», а всьому особовому складу оголошена подяка. Того вечора на честь визволення Сум у Москві було дано салют 12-ма артилерійськими залпами із 124 гармат.

Колишній командир 50-го стрілецького корпусу, що визволяв Суми, С.Мартирисян, колишній командир 167-ї Сумсько-Київської двічі Червонопрапорної стрілецької дивізії І.Мельников і Л.М.Протопопов – почесні громадяни м. Суми.

В боях за Суми безсмертний подвиг вчинив комсомолец І.Г.Вдовитченко, що народився в с. Красна Яруга Белгородської області. Під час атаки німецьких танків і піхоти, які могли завдати поразки червоноармійцям, що обороняли висоту «199,7», він вирішив підірвати головний танк ворога. Оперезавши себе гранатами, відважний воїн кинувся під сталеву потвору. Ворожа машина здригнулась від вибуху і зупинилась. Це викликало замішання в рядах ворога. Радянські воїни посилили вогонь і підбили ще кілька танків. Гітлерівці відступили. Комсомольцеві І.Г.Вдовитченку посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

На честь дивізій, які визволяли місто, споруджений пам'ятний знак по вулиці Червоногвардійській, а одній з вулиць обласного центру присвоєно їх почесне найменування – Сумсько-Київських дивізій.

У 2001 р. в пам'ять про звияту визволителів м. Суми на вулиці Героїв Сталінграда споруджено меморіальний комплекс – Алею Слави. У вересні 2003 р. в Зарічному районі м. Суми (Василівка) відбулося відкриття пам'ятника безсмертним воїнам, які загинули в жорстоких боях при обороні нашого міста.

В пам'ять полеглим в жорстоких боях з німецько-фашистськими загарбниками височить на прибережній кручі Псла Меморіал Вічної Слави – пам'ятник доблесті і подвигам в ім'я Вітчизни.

1. Корогод Б.Л. Сумська область у роки Великої Вітчизняної Війни / Б.Л.Корогод, Г.І.Корогод, М.І.Логвиненко. – Суми: «Козацький вал», 2003. – С.162-165.

2. Книга Пам'яті України. Сумська область. Т.1. – Суми: Слобожанщина, 1994. – С.36-37.

3. Сумская область в период Великой Отечественной войны 1941 – 1945: Сборник документов и материалов. – 2-е изд., доп. – К.: Наук. думка, 1988. – С.252, 254-255, 259-262.

4. Лукашенко І.Г. 232-а Сумсько-Київська дивізія / І.Г.Лукашенко. – Суми: Сумська обласна друкарня, видавництво «Козацький вал», 2000. – С.93-97.
5. Мурадян В.А. Вірність обов'язку: Докум. повість / В.А.Мурадян. – К.: Політвидав України, 1988. – С.133-134.
6. В сражениях за Победу: Боевой путь 38-й армии в годы Великой Отечественной Войны 1941-1945. – М.: Наука, 1974. – С.239-243..
7. Книга Скорботи України. Сумська область. Т.1. – Суми: «Мрія-1» ЛТД, 2003. – С.27-30.
8. Гончаров О. І. Суми. Меморіал Вічної Слави: Путівник / О.І.Гончаров. – Х.: Прапор, 1985. – С.16-18.

ОПАРІЙ О.С.

ПОЕТИЧНИЙ ФОЛЬКЛОР УКРАЇНЦІВ

У фольклорі виражені етичний та естетичний ідеали народу, найважливіші принципи народної педагогіки. Народна творчість є важливою також для вивчення ментальності її носіїв. Як складова слов'янської словесності, український фольклор містить чимало спільного з усною народною творчістю неслов'янських народів. Однак, за свідченням науковців, найбагатший фольклор – все ж український, а самі українці *«одарені з природи великими музикальними здібностями і поетичним талантом, мають у порівнянні з іншими східнослов'янськими народами найбагатшу, найбільш розвинену народну поезію»* [1, с.42].

Українці, на думку багатьох дослідників, психологів, фольклористів (зокрема Є.Онацького, М.Цимбалістого, М.Шлемкевича, О.Кульчицького, а також М.Костомарова, І.Нечуя-Левицького, В.Липинського та ін.), характеризуються такими ознаками: інтравертність вищих психічних функцій у сприйнятті навколишньої дійсності; прояв сентиментальності, чуттєвості, любові до природи; анархічний індивідуалізм, що виявляється в різних формах цілеспрямованості до власної волі. Фольклор України складають, окрім українського, фольклор росіян, білорусів, поляків, кримських татар, німців, представників інших народів, що проживають у нашій країні. Поняття *«український фольклор»* стосується усної народної творчості українців, що проживають в різних регіонах України [2, с.9].

Характерною ознакою цього різновиду українського фольклору є віршована форма. Він складається з різних видових груп. Це передусім народні пісні. За походженням, змістом, часовою і функціональною прив'язкою весь цей багатий і різноманітний народнопісенний матеріал, у свою чергу, поділяється на низку груп і циклів. До найбільшої з них належать обрядові пісні.

Календарно-обрядові пісні тісно пов'язані з трудовою діяльністю людей, господарськими сезонами, календарними циклами у природі, святами, що в давнину мали на меті задобрювання божеств, сил природи. Найвиразніше виділяються в українському фольклорі календарні пісні зимово-новорічного циклу – колядки і щедрівки, весняного – веснянки, літнього – купальські, жнивварські пісні.

Колядки і щедрівки – величальні пісні, які своїм корінням сягають глибокої передхристиянської давнини. Вони були приурочені до одного з головних свят наших предків – дня зимового сонцестояння. Багата урочистість, обрядовість і пов'язані з цим святом звичаї і вірування в християнський час були значною мірою перенесені на Різдвяні свята, Новий рік, аж до Богоявлення.

З давніх-давен зберегли народні колядки і щедрівки свою магічно-побажальну сутність, величальний пафос. Звичаєм народного колядування охоплювалися всі члени сім'ї. Окремі колядки адресувалися господареві, господині, хлопцеві, дівчині, малим дітям [3, с.58]. У наш час з'явилися колядки та щедрівки, які ґрунтувалися на біблійних сюжетах. У них йшлося про народження, життя, муки і смерть Христа. Народні звичаї і обряди, пов'язані з весняним пробудженням природи, супроводжувалися співом, іграми і хороводами, що мають в Україні загальну назву – веснянки.

Веснянки та гайвки зберегли давній хоровий та ігровий характер. Вони виконувалися разом з іграми, поділом на хори, які переспівувалися між собою; часто пісні хору перепліталися прозовими діалогами, супроводжувалися багатою мімікою, жестами.

Купальські пісні були поєднані з обрядами, приуроченими до літнього повороту Сонця, розквіту природи, буяння зелені. У купальських піснях йдеться про розпалювання обрядового вогнища і перестрибування через нього, сплітання вінків і пускання їх на воду, палення і топлення купальського деревця, молодіжні ігри.

Необрядові пісні – це друга велика група поетичного фольклору. До них належать народні думи, історичні пісні, соціально-побутові, ліричні пісні, жартівливі й танкові пісні, колискові.

Думи – притаманний тільки українському фольклорові вид поезії. Вони відзначаються речитативною формою, властивою для голосінь, нерівноскладовістю вірша, відсутністю строфи і оповідним (епічним) способом викладу. Думи розвинулися на ґрунті лицарської історії козацтва й найбільшого розквіту набули в XVI-XVII ст., але своїм корінням сягають традицій епічної творчості доби Київської Русі. Найдавнішими є думи про боротьбу козаків з татарами і турками, про страшну турецьку волю, про лицарську смерть козака, визволення з неволі, військові походи.

РОЗВИТОК ТАНЦОВАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

У думках оспівується героїзм і патріотизм у боротьбі проти тиранії й поневолення, утверджуються ідеали свободи, справедливості, честі, людської гідності, засуджуються зрадники, що «*заради лакомства нещасного*» зракаються свого народу і віри. Творцями і виконавцями дум були здебільш самі ж козаки, зокрема талановиті співці, кобзарі, які були безпосередніми учасниками зображуваних подій. Близькі за змістом до дум історичні пісні, в яких оспівуються певні історичні події й особи, дається загальна характеристика конкретної епохи. Провідною в українській історичній пісенності є тема захисту і визвольної боротьби українського народу з чужоземними поневоловачами. Особливо велику групу складають історичні пісні про захист рідної землі козаками від ординських татаро-турецьких нападників, польсько-шляхетського і московського поневолення. У цю добу створено цілу галерею яскравих образів козацьких героїв, у народних історичних піснях знайшли відображення події гайдамаччини, боротьба опришків Карпат проти соціального і національного поневолення. Народні думи й історичні пісні – це справжній поетичний літопис українського народу.

Пісенний фольклор відображає традиційне піклування людей про дітей, їх виховання. Воно виявляється в численних колискових піснях і забавлянках, які виконуються для дітей дорослими, а також у піснях і приспівках, що їх співають самі діти. Сюди належать й ігрові дитячі пісні та вірші (заклички, примовки, лічилки, скоромовки) [4, с.62].

Отже, протягом століть усна народна творчість була чи не єдиним засобом узагальнення життєвого досвіду українського народу, втіленням народної мудрості, світогляду та ідеалів. Фольклор став віддзеркаленням не тільки найважливіших подій в історії України, а й зберіг численні архаїчні язичницькі мотиви і символи, які часто приховуються під покровом християнської традиції. Завдяки фольклорній спадщині ми можемо ознайомитися із побутом далеких поколінь українців, уявити їх свята і будні, сповнені магічних і захоплюючих обрядів.

1. Гунчик І. Оказіонально-обрядовий фольклор в дослідженнях українських вчених / І.Гунчик // Народна творчість та етнографія. – 2002. – №5-6. – С.31-43.

2. Гайдар Т. Жанри фольклору та відображення в них виховного ідеалу українців / Т.Гайдар // Українська мова та література в школі. – 2002. – №3. – С.9-12.

3. Бабишин С.Д. Дитячий фольклор в історико-педагогічному аспекті / С.Д.Бабишин // Народна творчість та етнографія. – 1990. – №1. – С.58-60.

4. Дмитренко М. Міфологічна школа в українській фольклористиці / М.Дмитренко // Дивослово. – 2005. – №7. – С.60-62.

Сучасна українська художня культура набуває потужного розвитку в умовах складних та багатовекторних процесів, що віддзеркалюють численні проблеми прогресу національного мистецтва незалежної України на початку ХХІ ст. Вони призвели до поступової багатоаспектної інтеграції у світовий суспільно-політичний та соціально-культурний простір. Проблема становлення й розвитку сучасних напрямків і жанрів українського мистецтва (види мистецького синтезу, естетичні орієнтири, мистецькі концепції, художні школи та ін.) – найменш досліджена галузь мистецтвознавчої, культурологічної та мистецько-педагогічної думки.

Аналіз мистецтвознавчої, філософської, художньо-естетичної літератури щодо взаємозв'язків між видами мистецтва в сучасній художній культурі дозволяє зробити висновки про те, що процеси, які М.Реріх назвав «*світовими*» (диференціації та синтезу мистецтв), набувають своїх межових проявів. Руйнуються бар'єри між видами мистецтва, але посилюється увага до специфіки кожного з них, зокрема, до осередків розвитку хореографічного мистецтва – відомих хореографічних шкіл [1, с.1-2].

Згадаємо приклад вихідця з України Сергія Полуніна. В 2003 р. у віці 13 років він, за підтримки Фонду Рудольфа Нурієва, виїжджає до Лондону на навчання у Школі Королівського балету. Після закінчення навчання у 17 років розпочинає роботу у Королівському балеті Лондону і в 19 років стає наймолодшим прем'єром в його історії. Журналісти називали Полуніна наступним Нурієвим або Баришниковим [6, с.1].

Сучасний етап розвитку хореографічного мистецтва й освіти позначений поглибленим науковим дослідженням закономірностей формування мистецтва танцю загалом, з'ясуванням його синтетичної природи на практично-виконавському рівні (К.Балог, Є.Васильєва, В.Верховинець, К.Гойлезовський та ін.), а також на рівні теоретико-методичному (К.Василенко, А.Гуменюк, Г.Добровольська, Ю.Станішевський та ін.).

Методичного значення набуває визнання філософами невичерпності художньо-хореографічного твору, багатозначності його змісту, специфічності інформації хореографічного тексту, яка полягає у здатності розширюватися і збагачуватися завдяки включенню її у новий контекст – індивідуальний або суспільний [2, с.2-3].

Тенденції розвитку процесу синтезу мистецтв в українській сценічній хореографії кінця ХХ ст. характеризуються відмовою від традиційних хореографічних форм, руйнуванням еталонів класичного танцю, нігілізмом до чистоти жанрів та загальноприйнятих художніх цінностей, епатажністю і революційністю (в культурному сенсі), експерименталізмом, стильовим новаторством тощо.

Головними умовами виникнення синтетичних жанрів сценічного хореографічного мистецтва в Україні історично стали: а) повноцінний розвиток професійного танцювального мистецтва і перетворення народного танцю на самостійний сценічний жанр; б) вплив у ХХ ст. культури постмодернізму на розвиток синтетичних жанрів сценічної хореографії в Європі, у тому числі в Україні, сприяв утворенню нових хореографічних форм; в) особливості процесу трансформації сценічного хореографічного мистецтва в Україні – широке залучення до лексики танцю елементів ритмопластики, гімнастики, акробатики тощо, які надають їй сучасності та динамічності; г) вплив художніх принципів постмодернізму не тільки на техніку виконання й, відповідно, на систему підготовки фахівців, а й на ідейно-філософський зміст творів сучасного сценічного хореографічного мистецтва, а отже – безпосередньо на балетмейстерську та композиторську творчість [3, с.96-97].

Властивістю сучасної хореографії є прагнення до діалогу з широкою публікою. При цьому масове – тяжіє до унікально-індивідуального, а індивідуальне стає надбанням загалу (ці риси відбилися в більшості постановок конкурсів молодих балетмейстерів України – *«Майбутнє танцю»*, *«Лотос»* тощо).

Найяскравішою формою виявлення сценічної хореографії у сучасному світі є фестивалі, де використовуються технічні прийоми і виконавча майстерність *«високого»* мистецтва для передавання спрощеного, інфантілізованого до невибагливих інтелектуальних та естетичних запитів масового споживача. Фестивалі, як форми масової культури, мають у своїй основі

конгломеративний та ансамблевий принципи синтезу, але самі по собі не виступають новим видом або різновидом мистецтва. Саме фестивалі *«відкривають»* для широкого загалу митців танцю, які своїми наробками розвивають і пропагують сучасну сценічно-хореографічну культуру.

У переважній більшості постановок використовуються естрадні танці, український стилізований танець, танець-модерн. Всі інші форми заявили про себе так би мовити пунктирно: джаз, степ, *«вуличні танці»* тощо [4, с.60-61].

Класифікація видів сучасного танцю в узагальненому вигляді містить у собі бальний (бально-спортивний), джазовий танець, модерн, contemporary, естрадний танець та ін., деякі менш стабільні напрямки й течії. Сучасній хореографії притаманний деякий дуалізм: з одного боку, вона тяжіє до музики й відповідних засобів виразності, з іншого – розвивається як театральне мистецтво.

Бальний танець – самостійний вид танцювального мистецтва, утворений від міксту декількох танцювальних течій, його історичний розвиток та сучасні форми достатньо широко освітлені в науковій літературі. Джазовий танець в Україні менш відомий. Його характерними особливостями є: поліритмія (вільне дроблення основного ритму в межах незмінного темпу), ізоляція (виокремлення різних частин тіла та рух ними незалежно від інших), поліцентрика (поява інших центрів обертання), опозиція (рух однієї частини тіла у протилежному напрямку відносно її опозиційної частини, наприклад, верху відносно низу, правої частини корпусу відносно лівої та ін.), мультиплікація (розбивання широкого, крупного руху на дрібні), поліметрія (прискорення та уповільнення крупного руху в межах постійної темпової основи). Виконавська специфіка джазового танцю вимагає певного набору специфічних рис характеру, зокрема, легкості, розкріпаченості, життєрадісності, почуття гумору, акторської витримки й витривалості.

Виникнення модерну пов'язано з пошуком нових виражальних можливостей танцювального мистецтва та з намаганням реалізації нового погляду на танець у контексті нової, динамічної епохи ХХ ст. Перші спроби в даному напрямку були зроблені А.Дункан у Америці, Далькросом і Дельсартом у Франції, Р.Лабаном у Німеччині. Як творці з незвичним мисленням, вони мали вплив на своє оточення і виховали низку талановитих учнів.

БАТЬКІВСЬКА ЛІНІЯ РОДОВОДУ КНЯЗЯ ДМИТРА ВИШНЕВЕЦЬКОГО

На початковому етапі розвитку більшість «модернових» шкільних утворень не сприймала класичний танець як можливого «партнера» в мистецькому синтезі (частково ідея транслювалася А.Дункан), але з часом бар'єри були усунені. На сьогодні терміном «модерн» прийнято означувати танцювальну техніку, яка викристалізувалась у творчій діяльності М.Грехем, Р.Лабана, П.Бауш, М.Каннінгама та ін. Основні типологічні ознаки «модерну» класифікуються за двома напрямками: зовнішніми (рухові, формотворчі) та внутрішніми (психодуховні) [2, с.2-3].

Сучасні українські митці знаходяться в колі найрізноманітніших течій, напрямків і концепцій світової танцювальної культури. Можливість активно вивчати досвід найвідоміших хореографічних шкіл дозволяє українським митцям – танцюристам, хореографам, балетмейстерам-репетиторам та іншим діячам танцювальної культури бути безпосередніми учасниками й творцями соціальної зміни самої функції мистецтва, різновекторності його напрямків, різноманітності його художньої мови й стилістики, найновітніших мистецьких концепцій. Усе це дозволить Україні впевнено рухатись у напрямку входження у світовий та європейський простір із власними досягненнями в галузі формування хореографічних шкіл нового модерністського та постмодерністського етапу в українському мистецтві на основі синтезу елементів, прийомів, методик навчання танцю у провідних світових танцювальних школах та осмислення в середині мистецького процесу синтезу класики, джазу, модерну та фолькланцю [5, с.189-190].

1. <http://ua.textreferat.com/referat-13358-4.html>

2. http://referaty.lviv.ua/pedagogy/9891-suchasni_shkoli_tantsyu_u_konteksti_svitovoi_tantsyuvальноi_kulturi.html?pn=2

3. *Бернадська Д.П.* Деякі тенденції розвитку сучасної хореографії / Д.П.Бернадська // Вісник державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – К.: ДАКККіМ, 2001. – №1. – С.95-101.

4. *Бернадська Д.П.* Кінець століття у розвитку сучасної хореографії: еkleктика чи прагнення синтезу / Д.П.Бернадська // Професійна мистецька освіта: діалог традицій та інновацій: Тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції – К., 2000. – С.60-62.

5. *Бернадська Д.П.* Концептуальні підходи до підготовки кадрів сфери хореографічного мистецтва / Д.П.Бернадська // Культурна політика в Україні у контексті світових трансформаційних процесів / Матеріали Міжн. наук.-практ. конф. – К.: ДАКККіМ, 2001. – С.189-190.

Серед істориків немає єдиної думки про родовід Дмитра Вишневецького. Отже, розглянемо існуючі на сьогодні погляди на його походження.

Найбільш популярною є версія про те, що Дмитро Вишневецький належав до князівського роду Корибутовичів-Вишневецьких, що мали своїм родоначальником великого князя Литовського Гедиміна [1, с.300-301]. Нащадки Гедиміна стали засновниками багатьох відомих родин, серед яких були польська королівська династія Ягеллонів, польські, литовські та українські князівські роди Збаразьких, Вишневецьких, Сангушків, Несвицьких, Ровенських, Порицьких, Вороневських, Чорторійських, Корецьких, київські князі Олельковичі, а також московські роди Голіциних, Куракіних, Хованських та Трубецьких. Правнук Корибута-Димитрія Солтан заснував замок Вишневець і першим почав називати себе князем Корибут-Вишневецьким. Брат Солтана Василій мав сина Михайла, який і став родоначальником князів Вишневецьких. А вже Дмитро Іванович був його онуком.

М.Грушевський писав: *«Рід княжат Вишневецьких був галузю (старшою лінією) князів Збаразьких, потомків князя Федька Несвицького, славного героя повстання українського панства під прапором Свидригайла. Се був багатий княжий рід, якого гніздом була полуднево-західна Волинь (Кременеччина), а два близько положені містечка Збараж і Вишневець... дали ймення двом княжим лініям свого роду»* [2, с.54].

Відносить його до нащадків Рюрика і російський історик М.Карамзін.

Польські вчені також вважають, що він походить з роду Корибута сина Ольгердова.

«Родословная книга» засвідчує походження Вишневецьких з княжого роду Гедиминів. Зокрема, в ній зазначалося, що, батько Д.Вишневецького – князь Іван Михайлович з 1533 р. був старостою ейшицьким і воронянським, з 1536 р. – пропойським і чичерським, а з 1541 р. – канівським та черкаським. Помер він у 1543 р. Мати – Анастасія Семенівна, дочка Семена Олізаровича і княгині Острозької, сестри князя Костянтина, ревнителя православ'я в Україні, народила чотирьох синів – Сигізмунда, Дмитра, Андрія, Костянтина – і доньку Катерину.

Є ще один родовід Вишневецьких, який починається з Федора Несвіцького (1441 р.). В документах згадуються син Федька Несвізького – Юрій, котрий володів тоді маєтками біля Луцька, і діти його другого сина – Василя, на той час уже покійного. В 1463 р. вони ділять між собою спадок по батькові – Збаражчину і декілька сіл у Луцькому повіті... Василь Васильович, мабуть, найстарший із братів, узяв собі частку, центром якої був город Збараж... У дільничому акті, про який іде тут мова, брати Несвізькі уперше виступають як «отчичі й дідичі Збаразькі»...

Отже, у Федора був син Василь (1463 р.), який мав трьох синів – Василя, Семена і Солтана.

У Василя Васильовича Збаразького і його дружини Ганни було теж три сина: Семен, Михайло і Федір. У Михайла Васильовича Збаразького, який отримав у спадок від бездітного дядька Солтана і його дружини Тетяни Вишневецької.

Михайлові під час поділу з братами, перепали «два Вишнівці», що були центром його володінь, і за ним згодом закріпилося прізвище «Вишневецький». Не можемо точно сказати, коли він почав так писатися. На документі від 1491 р. підписується ще як Збаразький, а наступний документ, у якому він фігурує, датований аж 1497 р., і тут Михайло виступає вже як Вишневецький.

Під цим прізвищем з'являються потім усі його нащадки. Було у нього четверо синів: Іван, Федько, Федір, Олександр. У Івана Михайловича, який відтепер звався Вишневецьким і його двох дружин було шестеро дітей: Дмитро, Жигмоней, Андрій, Костянтин, Катерина, Олександр. У найстаршого – Дмитра Івановича – дітей не було, бо був Дмитро (Байда) не одружений.

Рід Вишневецьких був знаний у XVI столітті як один із найзавзятіших противників татар. Батько Дмитра разом з його матір'ю були захоплені в 1544 р. до татарської неволі і перебували декілька років у Криму.

Фактично Дмитро продовжив боротьбу свого діда – князя Михайла Васильовича Вишневецького, який ще у 1512 р. зі своїми синами Олександром та Іваном (батьком Дмитра) розбив орду під Лопушною, яка йшла з великим ясиром.

Прізвище Вишневецькі походить від містечка Вишнівець на Волині (тепер – Тернопільська область). За історичними джерелами Костянтин Вишневецький 1583 р. був старостою житомирським.

Вишневецький Іван Михайлович (1490-1543) – український магнат, син князя Михайла Васильовича Вишневецького (1475-1512). З 1533 р. був старостою єйшильським і воронянським, з 1556 р. – пропойським і чичерським, а з 1541 р. – канівським та черкаським.

Разом з батьком Михайлом і братом Олександром у 1512 р. розбив кримськотатарську орду під Лопушною.

Дмитро Вишневецький народився в 1517 р. в місті Вишнівці (імовірно 8 листопада – в день святого Дмитра) і був старшим з чотирьох синів Івана Михайловича Вишневецького від його першої дружини Анастасії Семенівни – донька Семена Олізаровича (Олізарія) та княгині Острозької, сестри князя Костянтина Острозького.

Вперше його ім'я згадується в документах 1545 р. під час ревізії Кременецького замку. У цей час королівський комісар Лев Патій проводив люстрацію (ревізію) Волинського воєводства. Документи свідчать про те, що князь Дмитро Іванович Вишневецький особисто прибув до міста Кременець, де перебував королівський комісар, і показав, що у Кременецькому повіті він володіє помістями Кушнин, Підгайці, Окнин, Гараж, Камарин, Крутнів і Лопушне. Князь був одним з чотирьох синів Івана Михайловича Вишневецького від його першої дружини Анастасії Семенівни з родини Олізарів.

В 1547 р. він судився з магнатом Чорторийським через будинок у Вільно та отримав привілеї на маєток Вонячин на Поділлі. Через рік, 1548 р., притягався до суду за «заподіяння кривди підданам королеви Бони».

Отже, князь Дмитро Вишневецький свій родовід він вів від Корибута-Димитрія, сина Великого князя Литовського Ольгерда Гедиміновича. Правнук Корибута-Димитрія Солтан заснував замок Вишневець і першим почав називати себе князем Корибут-Вишневецьким. Брат Солтана Василій мав сина Михайла, який і став родоначальником князів Вишневецьких. А вже Дмитро Іванович був його онуком.

По лінії матері Дмитро Вишневецький був споріднений із знатним албанським родом Скандерберга, з княжим сербським родом Якшичів і молдавським господарем Стефаном Великим (1457-1507).

Вірогідно, що ці родинні споріднення дому Вишневецьких із албанськими, сербськими, молдавськими родами відіграли велику роль в оформленні лицарського світогляду князя Дмитра Вишневецького та мали вплив на його антимусульманське наставлення і його пізніші політичні концепції.

1. Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна) / Н.Яковенко. – К., 1993. – С.300-301.

2. Грушевський М. С. Історія України-Руси. Т. VII / М.С.Грушевський. – Київ, 1995. – С.54.

ПРИВАЛОВА Н.В.

МИХАЙЛО ПЕТРЕНКО – ЗАБУТИЙ ПОЕТ-РОМАНТИК ЛЕБЕДИНЩИНИ

Михайло Миколайович Петренко – автор 19 поезій, надрукованих протягом 1841-1848 рр. у харківських альманахах «Сніп», «Молодик», «Южный русский сборник». Є відомості, що він написав п'єсу «Панська любов», але вона не збереглась [3, с.96].

Михайло Петренко народився, за твердженням його першого біографа А.Метлинського, в 1817 р., очевидно, в Слов'янську. День і місяць народження – невідомі. Проте інших документів про місце і дату народження поета ще не виявлено [1].

Батько майбутнього поета Микола Гаврилович Петренко за участь у військових кампаніях отримав почесний титул «личное дворянство». 1817 р. у сім'ї народився первісток, якого й назвали Михайлом.

Першу освіту Михайло Петренко отримав у домашніх умовах. З 1826 по 1830 рр. він був учнем Ізюмського трьохкласного училища [2, с.231]. Навчався у Харківській гімназії. За твердженням Павла Грабовського юний Петренко належав до літературного гуртка Кореницького і славився там улаштуванням українських концертів. У 1837 р. був зарахований студентом на юридичний факультет Імператорського Харківського університету, який закінчив 1841 р. У цьому ж році він заявив про себе, як поет, у поетичному альманасі «Сніп», що видавався Олександром Корсуном, у тому числі й віршем «Недоля» («Дивлюсь я на небо...»). Вдруге його вірші були надруковані у літературній збірці «Молодик», яку підготував у 1843 р. Іван Бецький.

Де перебував і чим займався Михайло Петренко після закінчення навчання аж до 1844 р., поки що невідомо. Деякі дослідники стверджують, що в цей час він учителював, хоча ніяких документальних підтверджень цієї версії не існує. У 1844 р. він вступає на службу до Харківської Палати кримінального суду й Урядовим Сенатом затверджується на посаді губерньського секретаря.

Службові сходинок спочатку повели його стрімко вгору. У 1846 р. його призначено на посаду столоначальника Харківської Палати кримінального суду та за «усердіє» він отримує чин Колезького секретаря. Проте вже в серпні 1847 р. його переводять до Вовчанського повітового суду на посаду секретаря. Кар'єрне падіння Петренка співпало з розгромом Кирило-Мефодіївського братства. І таке різке пониження в посаді красзнавці, спираючись на записку київського генерал-губернатора Бібікова царю Миколі I, у якій згадуються імена Шевченка і Петренка, що вони писали твори українською мовою, трактують, як покарання реакціонерами за «українськість» [1].

Михайло Миколайович прибув у місто Лебедин 6 липня 1849 р. для виконання обов'язків повітового стряпчого (прокурора). З цього дня й до кінця життя він живе й працює в Лебедині [2, с.231].

Михайло Миколайович Петренко був одружений на дворянці Анні Євграфівні Миргородовій, мав п'ятьох дітей. Це підтверджують записи у відповідних метричних книгах: син Микола (1849) – реєстрація в метричній книзі Вознесенської церкви м. Лебедин, дочка Людмила (1851) – реєстрація в Георгіївській церкві м. Лебедин, дочка Варвара (1853) – реєстрація в Трьохсвятительській церкві м. Лебедин, дочка Марія (1855) – реєстрація в Трьохсвятительській церкві м. Лебедин, син Євграф (1857), згадка про це – в формулярному списку Михайла Петренка за 1858 рік. В цьому ж списку він подає наявність лише трьох дітей: Миколи, Марії, Євграфа. Отже, Людмила та Варвара до цього часу вже померли [1].

Відомо два факти із біографії М.Петренка про просування по службових щаблях у Лебедині. 1858 р., звертаючись до Лебединського повітового училища з проханням зарахувати учнем його старшого сина Миколу, М.Петренко в заяві вказує, що він має чин титулярного радника, а в некролозі від 26 грудня 1862 р. зазначається, що поет помер, будучи вже в чині колезького асесора, сорокап'ятилітнім від гарячки [2, с.232]. У сумському архіві знаходяться записи з метричної книги Миколаївської церкви м. Лебедин, де зазначена саме ця дата смерті і похорон нашого земляка та формулярний список про його службу [1].

У Лебедині М.Петренко був знаною і шанованою людиною. Тому в його життєписі занотована і така подія, як перебування на Лебединщині Т.Г.Шевченка. Та все ж мало збереглося документальних свідчень про зустріч і спілкування поета з Кобзарем. У «Шевченківському словнику» стверджується, що Петренко зустрічався з Шевченком у маєтку Хрущова в селі Лихвині [4, с.102].

Петренко був добре знайомий із творчістю Шевченка, і не випадково, як стверджують шевченкознавці, на деяких його віршованих творах, наприклад «*Думи мої, думи мої, де ви подівались*», «*Ой біда мені, біда*» та інших, відчувається вплив поезії Тараса [5, с.39, 40].

З ініціативи Лебединського районного осередку «*Народного Руху*» і безпосередньо його голови письменника Б.І.Ткаченка вулицю Постишева в Лебедині перейменовано на честь поета-романтика, автора всесвітньо відомої пісні-романсу «*Дивлюсь я на небо...*» Михайла Петренка.

---

1. Пазинич В. Михайло Петренко: 150-річчя від початку безсмертя / В.Пазинич // *Будьмо разом*. – 2012. – 3 січня.

2. Михайло Петренко та його безсмертна пісня «Дивлюсь я на небо...» 195-річчю з дня народження поета-романтика М.М.Петренка присвячується // *Рідний край*. Збірник. – К., 2012. – С.231-232.

3. Овчаренко І. Дав пісню крилату. Нове з біографії поета Михайла Петренка. // *Донбас*. – 1988. – № 4. – С.96-97.

4. Петренко М.М. // *Шевченківський словник*. – Т.2 – К., 1977. – С.102.

5. На крилах поезії. Збірник / упорядн. О.І.Гончар, О.П.Білецький. – К., 1980.

ПУЗІК Р.В.

АРХІТЕКТУРА СЛОБОЖАНЩИНИ XVII-XIX ст.

Початок розбудови мурованих храмів на Слобожанщині припадає на 80-ті рр. XVII ст. – це час розквіту стилю бароко в архітектурі та мистецтві України. За 100 років панування цього стилю на Слобожанщині було створено близько 600 храмів, більшість з яких побудовано з дерева, проте з їх числа близько 50 храмів були муровані.

Як відомо, у 60-их рр. XVII ст. з центральної України та Брацлавщини, де все ще панувала Руїна, на східну Гетьманщину та Слобожанщину потекли тисячі біженців, котрі швидко заселили ці напівпустинні землі. Ожила Слобожанщина, багато людей осіло на сході Чернігівщини та Полтавщини. Родючі землі, більш менш спокійне життя суттєво вплинули на підвищення добробуту. Склалися економічні умови для мурованого будівництва. Після багатьох років гоніння на православну віру почалася доба активного храмового будівництва.

Слобожанські церкви мають спільні риси, які відрізняють їх від храмів Гетьманщини, це перевага вертикальної компоненти та спокійне опертя майстрів на народні традиції дерев'яної церкви. Це викликано необхідністю зберегти спадковість перенесених з Правобережжя традицій, наявністю власного високого естетичного критерію, необхідністю ствердитися на новому місці – обжити новий простір, усвідомити через камінь нові реалії природного і соціального середовища.

Мабуть найбільш виразною пам'яткою синтезу і трансформації, ідеї і конструкції слобожанського дерев'яного будівництва в муровану архітектуру став Покровський собор у Харкові. Цей собор, створений у 1689 р., є однією з найдавніших архітектурних пам'яток Слобожанщини. Собор практично дослівно повторює слобожанську дерев'яну церкву бойківського типу. Він має тризрубну основу і трибанну побудову. В наземному плані собор має три з'єднані між собою восьмикутники, найбільший з них за розміром – у центрі. Із могутньої основи, яка створена із глухих ренесансових аркад виростають три триярусні вежі. При цьому кожний ярус, вужчий в порівнянні з попереднім, виростає із зрізаної барочної основи, немов намагається простягнути в небо струнки світловими отворами і надзвичайно легкою маківкою. Всі простінки веж прорізані вікнами в обрамленні із півколон і карнизів. Дослідник української культури Дмитро Антонович писав: «*Наче тісно стулені між собою три свічки тракірія, розділена вона від самої землі на три логічні вежі, що гармонійно об'єднані в одну цілісність*».

Дуже близьким за архітектурним вираженням до Покровського собору був Миколаївський храм (1682) Святогорського монастиря на Крейдяній скелі. Збудований в традиціях дерев'яної народної архітектури храм був тризрубний і тридільний. Над загальним об'ємом церкви вишиковуються вздовж лінії схід-захід три бані, центральна з яких мурована у формі триярусного восьмикутника. Вівтарна частина храму вирубана в крейді. Над вівтарем підноситься декоративна банька пірамідальної форми з невеликим барабаном та грушоподібною маківкою. Із заходу над крейдяним виступом улаштована дерев'яна дзвіниця. Після повторного відкриття монастиря у 1844 р. Миколаївська церква зазнала реконструкції. Замість старої дзвіниці був збудований західний бічний вівтар церкви з цегли і зверху надбудована нова дерев'яна дзвіниця у

вигляді восьмерика з великими арочними отворами. Фасади храму поділені поясками, кути стін підкреслені пілястрами. Цоколь і карниз прикрашені зубчастим орнаментом, ідентичним «зубчатці» карнизів центральної бані.

Порівняльний аналіз цегляного декору на фасадах церкви показав, що первісний цегляний цоколь Миколаївської церкви цілком аналогічний цегляному цоколю Преображенського собору в м. Ізюмі та Покровського собору в Харкові. Цей факт, поряд з іншими висновками щодо подібності архітектурних форм, дає підстави віднести Миколаївську церкву до Харківсько-Ізюмської школи будівництва подібних храмів. Більш того, дуже правдоподібно те припущення, що авторами Миколаївської церкви (1682), Спасько-Преображенського собору (1686) в Ізюмі, Харківського Покровського собору (1689) були одні й ті майстри. Доведено, що одним із авторів побудови цих храмів з великою вірогідністю був Іван Зарудний, родом з цих країв.

На Слобожанщині та на східній Полтавщині за народним стилем було створено близько 20 храмів. Крім згаданих, найбільшу вартість мають: Воскресенська церква у Сумах (1702), Різдв'янська церква у Стародубі (1617), Миколаївська церква у Глухові (1693), Троїцька церква Охтирського монастиря (1729), Воскресенська церква Хорошівського монастиря (1759), стара Миколаївська церква у Харкові (1770), стара Троїцька церква у Харкові (1764).

Крім загального вертикального компонента та подібності до дерев'яної церкви муровані церкви Слобожанщини мають також і суттєві відзнаки. Можна умовно розрізнити народний стиль будівництва тридільної і тризрубної церкви та козацько-полковий стиль хрещатої церкви.

Протистояння козацтва та його верхівки на Слобожанщині не завжди було реалізовано політично, навіть часто не усвідомлено, але безсумнівно, знайшло свій вихід в мистецтві. Технологія побудови церкви співпадала із внутрішнім відчуттям гармонічних начал людини і суспільства, а суспільне життя було неможливе без храму як символу єднання певної суспільної групи, в ідеалі – всіх станів.

Незгоду у суспільстві точною мірою відміряло мистецтво. Прикладом протистояння старшини, що намагалися підкорити демократичний дух народу та козацтва, є старий Успенський та Покровський собори у Харкові. Про

старий Успенський собор (1688) відомо, що він був хрещатий п'ятибанний з окремою дзвіницею, збудований коштами наказного полковника Авдія Донця з прихожанами.

Наступна стадія бароко пов'язана з розвитком в архітектурі загальноєвропейських тенденцій, що впливали на художню культуру Польщі, Московської держави, України і, зокрема, Слобожанщини. В той час, коли Московська держава, в своєму релігійному формалізмі прикривала свою культурну відсталість необмеженими іноземними запозиченнями, Україна і особливо Слобожанщина сприймала з заходу тільки ті ідеї, форми, які не входили в протиріччя із їх власним виробленим естетичним світоглядом.

Зразком синтезу українського, наришкінського і пізнього московського бароко є Успенський собор у Харкові, зведений в 1771-1783 рр. В плані собор мав форму, близьку до квадрату. За своїм типом споруда відноситься до хрестово-купольних церков. За зразок було взято план московського храму Св. Климента папи Римського, збудованого в 1762-1770 рр. архітекторами А.Євлашевим і Д.Ухтомським. Центральна головна нава – осьова, найширша частина храму, відділена масивними пілонами від північної і південної бічних галерей, – зорієнтована за православним церковним каноном з заходу на схід.

Цей тип церкви можна віднести до типу хрещатих в плані, але в яких простір між раменами заповнюється дев'ятикамерними будовами. До цього типу храмів належать також Успенський собор в Охтирці (1737), Успенський собор у Лебедині (1770), Покровська церква в Охтирці (1753-1762).

Таким чином, слобожанський стиль має свою ідейно-історичну, культурну основу. Так, існування трьох виразних стилів мурованого будівництва – гетьманського монументально-барокового, хрещатого полкового козацько-барокового та народного тризрубного і тридольного з елементами готики і бароко – було обумовлено ідейно-політичними факторами.

1. Українська культура: Лекції за редакцією Дмитра Антоновича. – К.: Либідь, 1993. – 592 с.

2. Таранушенко С. Покровський собор у Харкові: Обміри Тенне / С.Таранушенко. – Харків, 1923. – 32 с.

3. Антонович Д. Скорочений курс історії українського мистецтва / Д.Антонович. – Прага, 1923. – 210 с.

ЮВЕНАЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ: ГЕНЕЗИ ТА СУЧАСНИЙ СТАН

У процесі поступального розвитку людства статус дитини зазнав вражаючих перетворень: від правового режиму приналежності родині до статусу автономного суб'єкта права. Водночас дитина як член людської спільноти та дитинство як соціально-культурне явище еволюціонували від рівня суто домашніх до рівня глобальних, загальнопланетарних проблем. Вважається, що одним із проявів гуманізації права, посилення його соціальної спрямованості та захисного потенціалу є становлення ювенального права, провідною метою якого є захист та утвердження прав однієї з найуразливіших та найнезахищеніших груп населення – дітей.

Різні аспекти щодо створення та функціонування ювенальної юстиції неодноразово висвітлювалися фахівцями в області кримінального процесу, конституційного права, адміністративного права, науки судових і правоохоронних органів (О.С.Автономов, Л.І.Беляєва, Н.С.Борисова, О.В.Марковичева, В.В.Нагаєв, І.В.Предеїна та ін.). Разом з тим за межами досліджень залишилась важлива тема співвідношення ювенальної юстиції та природного середовища життя та розвитку дитини – сім'ї.

Розрізняють ювенальну юстицію в широкому і вузькому розумінні: у вузькому – це спеціалізована гілка судової системи; у широкому – це сукупність правових механізмів, призначених для забезпечення захисту прав, свобод і законних інтересів неповнолітніх, що реалізуються системою державних і недержавних органів, установ і організацій [1, с.356]. Правові основи взаємодії сім'ї та системи ювенальної юстиції закладені у відповідних положеннях Конвенції ООН про права дитини від 20.11.1989 р., яка ратифікована Україною 27.02.1991 р. Широка пропаганда ідеї необхідності захищати дітей від насильства, безпритульності та інших негараздів, а також активне прийняття Верховною Радою України базових законодавчих актів, до складу яких слід віднести Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15.11.2001 р. №2789-III, Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р. №2402-III, Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 21.06.2001 р. №2558-III, Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. №2947-III та інші нормативно-правові акти, які надають можливість створити систему ювенальних органів державної влади та нададуть їм відповідні повноваження забезпечують поступове перетворення

системи світогляду як чиновників, так і частини суспільства на проблему виховання дитини у бік посилення «суспільного» елементу виховання та збільшення функції державного контролю над дитиною у родині [2]. Зокрема, проблемним є співвідношення новостворюваних стандартів захисту прав дітей та свобод батьків.

Так, статтею 170 Сімейного кодексу України передбачено право суду постановити рішення про відібрання дитини від батьків або одного з них, не позбавляючи їх батьківських прав. До них зокрема відносяться випадки ухилення від виконання своїх обов'язків по вихованню дитини; жорстоке поводження з дитиною; захворювання батьків на хронічний алкоголізм або наркоманію; будь-які види експлуатації дитини, примушування її до жебракування та бродяжництва [5]. Однак, абстрактність визначень даної статті дозволяє застосовувати «експлуатація» у діючому законодавстві відсутнє і тому є полярно різним у тих суб'єктах правозастосування, які сповідують різні морально-етичні переконання.

Частина 1 статті 152 Сімейного кодексу України встановлено, що право на належне батьківське виховання забезпечується системою державного контролю, що встановлена законом [5]. Вказана стаття надає можливість дитині як незалежному суб'єкту правовідносин можливість протидії батькам у випадку, коли дитина вважатиме, що виконання батьківських обов'язків щодо неї є неналежним. Однак законодавець не вказав в якій саме формі може виражатися таке протилежне, що, на нашу думку, створює підґрунтя для введення відповідних посад у школи та інші заклади для проведення «бесід» з дітьми з метою збору інформації щодо взаємовідносин у родині з подальшим використанням ювенальними службами. Ми вважаємо, що надання державними органами права контролювати виховання батьками їх дітей є несумісним із правом на недоторканість особистого і сімейного життя.

Статтею 1 Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» передбачено, що насильство у сім'ї – це будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю [3]. При цьому не зрозумілим є визначення фізичного насильства, до якого законодавець у своєму визначенні чомусь відніс нанесення шкоди честі і гідності члену сім'ї. Аналіз наведеного термінологічного визначення не витримує жодної критики,

адже практично будь-яка конфліктна бесіда із дитиною підліткового кризового віку зазвичай буде носити ознаки психологічного насильства з боку батьків. Більш того, будь-яка коригувальна виховна бесіда батька або матері з дитиною з метою змінити поведінку дитини із негативної на позитивну буде спричиняти такій дитині у випадку її незгоди із думкою батьків емоційну невпевненість, а у випадку, коли дитина має характерні психологічні особливості і схильна до максималізму – то їй теоретично можуть завдаватись у тому числі і моральна шкода, адже така дитина буде страждати, вважаючи поведінку батьків несправедливою або невірною [2].

Слід зазначити, що вчинення будь-яким членом сім'ї дій, які можуть бути кваліфіковані як насильство має своїм наслідком те, що така родина може вважатися такою, що знаходиться у складних життєвих обставинах, що у свою чергу є підставою для застосування до такої родини процедури соціального інспектування [2]. Згідно зі ст.11 Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» соціальне інспектування здійснюється з метою виявлення, обліку, здійснення аналізу та оцінки потреб сімей, дітей та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги, контролю за умовами життєдіяльності, моральним, психічним і фізичним станом дітей та молоді, забезпеченням захисту їх прав, свобод і законних інтересів, дотриманням державних стандартів і нормативів у сфері соціальної роботи [4]. Отже, служби у справах дітей, органи опіки та піклування наділяються законодавством необмеженим повноваженнями щодо можливості збору інформації про різні сторони життя відносно будь-якої родини.

Таким чином, сучасні тенденції розвитку ювенальної юстиції, заснованої на абсолютизації пріоритету прав дитини по відношенню до прав батьків, призводить до ослаблення сімейних зв'язків, до утиску прав та інтересів батьків та родини в цілому.

1. Гишинский Я. Девиантология: социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийств и других «отклонений» / Я.Гишинский. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2004. – 520 с.

2. Денисов О. Дитяче рейдерство – наслідок введення ювенальних технологій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pravodkom.ru/2010/12/07/1892/>. – Заголовок з екрану.

3. Про попередження насильства в сім'ї: Закон України від 15.11.2001 р. №2789-III. // Відом. Верхов. Ради України. – 2002. – №10. – Ст.70.

4. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю: Закон України від 21.06.2001 р. №2558-III // Відом. Верхов. Ради України. – 2001. – №42. – Ст.213.

5. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 р. №2947-III // Відом. Верх. Ради України. – 2002. – №21–22. – Ст.135.

ДРУГА СВІТОВА У СПОГАДАХ ОЧЕВИДЦЯ

Дослідження подій Другої світової та її складової частини – Великої Вітчизняної війни – залишається актуальною темою. Спогади людей, які пам'ятають війну, які її пережили, є важливим історичним джерелом. Мій дідусь під час війни був дитиною, та ті події він не забуде ніколи.

Чепіжний Григорій Костянтинович народився 24 серпня 1937 р. в селі Градське (нині село Градське Тростянецького району Сумської області). Закінчив 4 класи початкової школи, потім навчався у школі ФЗН. Однак навчання у школі було складним і часто замінювалося роботою. Учителька давала ключі та казала йти пасти корів. Після навчання він хотів піти в армію, але через травми у нозі (а саме – осколки, які він здобув під час війни) його не прийняли. Потім працював на будівництві у Новотроїцьку Оренбурзької області. У 20 років вже одружився.

Родина була досить великою. Батько – Чепіжний Костянтин Васильович 1909 року народження, працював молотобійцем на кузні. Коли почалася війна його забрали на фронт. Мати – Віра Никифорівна, 1912 року народження, все життя (і до війни, і після) працювала ланковою в колгоспі. Також у дідуса було три брати: старший – Василь, та два молодших – Микола та Сергій. Під час війни вони були дітьми.

Родина жила бідно, але мала житло, деяке господарство та 60 соток городу, який годував їх. Зі слів дідуса, колгосп забирав частину врожаю, що залишалось – було їхнє. Дещо з продуктів вони приховували. Було й таке, що їсти було нічого, бо врожай з городу могли відібрати. Забирав урожай колгосп. Тому дідусю доводилось красти зерно у колгоспі. Коли поля збирали, деякі колоски залишались. Дід їх збирав, збивав, щоб одержати зерно та через дерев'яне знаряддя (ступу) це зерно перетворювали на крупу. А якщо це повторити декілька разів, то виходила мука, з якої мати робила пироги. Крав у полі кавуни та дині. Майже завжди вони їли картоплю з городу, а коли у лісі з'являлися деякі фрукти та ягоди це було велика радість для родини.

РОЗВИТОК ТЕЛЕБАЧЕННЯ КОНОТОПЩИНИ

Про початок війни в селі довго не знали. Також ніхто навіть не уявляв, що таке війна доти, поки не «завітали» німці. Селяни були в паніці, всі жили в страху. Німці зайняли всі будинки, які залишилися цілими, адже деякі були зруйновані вибухами снарядів. Господарі варили їм їсти, прибирали, робили все для того, щоб вижити. Родина жила в сараї біля хати. Домівки ретельно прибирали, тому що в ті часи поширеним було захворювання на тиф. Деякі навмисне робили вигляд нібито вони хворіють, але німці вбивали хворих.

Німці були господарями і встановили свої порядки. Якщо у німців, щось крали, то тих одразу вели на розстріл. Одного разу дідусь вкрав патрон, не розуміючи, що йому за це буде, бо був дитиною. Та німці це побачили й повели його на розстріл. Його врятувала мати, яка побігла за німцями, впадаючи на коліна вона благала не вбивати її дитину. Німці зробили виняток й не вбили його.

Мати готувала їжу німцям, в них завжди було багато смачної їжі. Дід казав, що він з братами лежав на печі та із заздрістю дивився, що вони їдять. Інколи німці дозволяли доїсти за ними.

Можна було знайти якусь зброю та вбити дику тварину до повсякденного обіду – це було наче свято.

Про те, що відбувалося на фронті дізнавалися від партизанів. В партизани йшли ті чоловіки, кого не забрали на війну. Жінки, чиї родичі були у партизанах, допомагали їм, носили їжу. Але коли про це дізнавалися німці то розстрілювали всю сім'ю. Також можна було дізнатися через німців, коли вони раділи звісткам, то для нас, звичайно, це було погано.

По селу стояли шибениці і люди бачили, як когось вішають чи розстрілюють, це не було рідкістю. Тіла померлих були майже всюди в селі. Оскільки Курська дуга проходила через хутір, то люди помирали не тільки від шибениць, снаряди потрапляли у домівки. А одного разу снаряд влучив у дідову хату, та не зруйнував її повністю, лише частину.

Коли німці відступали, то замінували за собою поля. Деякі дід навіть розмінував. Доводилось працювати відновлюючи село. Батько повернувшись з війни знову працював у кузні, інколи пиячив. Він був не дуже працьовитий. Мати була більш відповідальна за родину, вона працювала у полі.

Історія конотопського телебачення цікава і трагічна, тісно пов'язана з історією розвитку вітчизняного телебачення, з різними подіями в історії України і людства, з видатними науковцями і політичними діячами, письменниками і композиторами, робітниками і селянами Конотопщини.

Перші телевізори у Конотопі почали з'являтися у другій половині 1950-их рр. Дехто дивився телепередачі з інших міст, використовуючи потужні підсилювачі і високі антени для прийому.

У 1958 р. у Конотопському Будинку токарів працював телевізор гуртка юних радіолюбителів. Для кращого прийому телепередач вони встановили двоповерхову трьохелементну антену з 4-каскадним підсилювачем високої частоти на 1, 2 і 3 каналах.

В цей час більш ніж у сорока містах СРСР споруджувалися телецентри і радіотрансляційні стадії. Серед них був і Конотоп, який одержав власну телевізійну вежу і телецентр, що існував протягом 1960-1968 рр.

Звернувшись до сторінок місцевої газети «*Радянський прапор*» 60-х рр., ми дізнаємося про деякі сторінки з історії конотопського телебачення. 7 травня 1960 р. була надрукована стаття Григорія Малярєнка «*Телевізійний центр у Конотопі*», де він пише: «*У травні минулого 1959 р. на місце будівництва телецентру прийшли спеціалісти з КЕМЗу [Конотопського електро-механічного заводу – К.Ш.]. Під керівництвом інженера Крамарєнка зробили зйомки й прив'язки місцевості, спланували будинок, приготували робочі проекти*».

Налагодженням пульта управління та решти апаратури центру займалися інженер КЕМЗ Козлов, інженер Галицький та інженер Київ-телецентру Факторович. Електромонтажник експериментального цеху КЕМЗ Вакар'єв здійснив монтаж транслюючої установки. Станція знаходилася біля телевежі висотою 11 м і мала вагу 5,7 т. Сама антена важила майже 600 кг.

Апаратуру телестудії підготували інженер Бурик і електромонтажник науково-дослідної лабораторії заводу Грабов. Тут знаходилися зал для перегляду кінофільмів, дикторська кімната, кімната звукозапису.

Телецентр був 4-канальний. Окрім ретрансляції, тобто приймання і передачі програм з Чернігова та Києва, тут готувалася і власна телепродукція. В основному це були студійні передачі й

кінофільми. Згодом Конотоп транслиував й позастудійні телепередачі зі стадіонів, клубів, які розміщувалися на першому каналі. Радіус зони прийому становив 40-50 км.

Перша пробна телепередача відбулася напередодні 1 травня 1960 р. У телестудії виступали учасники художньої самодіяльності Будинку культури заводу КЕМЗ. Передача пройшла в основному задовільно. У ці дні на телецентрі лунають телефонні дзвінки з Ворожби, Грузького та інших навколишніх населених пунктів.

Коли у місті Конотопі виникла власна телестудія і почалися регулярні телепередачі, жителі почали масово купувати телевізори.

В той час у СРСР телеприймачі у населення повинні були реєструватися. Тому в *«Радянському прапорі»* за 31 березня 1960 р. Конотопська райконтора оголосила про проведення реєстрації телевізорів.

1 січня 1962 р. в СРСР було відмінено реєстрацію телевізорів, а також стягнення з них абонентської плати.

Розпочався швидкий розвиток конотопського телебачення. Майже кожного дня воно демонструвало нові фільми, зустрічі з цікавими людьми. Були також телепередачі за участю ветеранів війни і праці, старожилів міста, *«Голубі вогники»*.

1968 р. ввійшов як *«чорний рік»* в історію конотопського телебачення. Тоді в рамках загальнодержавної програми конотопський телецентр був ліквідований, а телевежа була демонтована і розділена по частинах. Обладнання телецентру було передано в м. Суми.

Конотопчани важко переживали знищення міського телебачення. Минуло майже чверть століття з часу закриття конотопського телецентру, поки конотопське телебачення відродилось.

У другій половині листопада 1991 р. була зареєстрована відроджена конотопська студія телебачення. Вона розташована у центрі міста, на пр. Миру, 78.

Перша передача Конотопської студії телебачення (КСТ) під символічною назвою *«Відродження»* вийшла в ефір на Різдво Христове 7 січня 1992 р.

Створення студії відбулося завдяки належній підтримці міської та районної влади. Засновниками КСТ стали директор і режисер Тетяна Голобурда, ведучі програм Андрій Панченко, Ольга Батинюк, Наталія Яременко, Олександр Платонов, Тетяна Шосталь, Валентина Мельник, Ігор Кривич, Сергій Чуприн.

Нині студія значно розширила обсяг власного мовлення, зміцнила технічну базу, перейшла на сучасні засоби зйомки та монтажу програм. На сьогоднішній день аудиторія КСТ нараховує близько півмільйона глядачів. Отже, традиції телевізійної справи на Конотопщині збереглися і розвиваються далі.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

АБАРОВСЬКА Вікторія Юріївна – студентка IV курсу Центру заочної, дистанційної та вечірньої форм навчання Сумського державного університету, гр. Ез-91с (*науковий керівник: Король Віталій Миколайович – фахівець I категорії кафедри історії СумДУ*).

БАРАНОВА Алла Віталіївна – викладач кафедри права Сумського державного університету.

БІРЬОВА Ольга Юріївна – кандидат історичних наук, викладач кафедри історії України та всесвітньої історії Харківської державної академії культури.

БАЙРАМОВА Шемшат – студентка I курсу юридичного факультету Сумського державного університету, гр. Ю-23 (*науковий керівник: Власенко Валерій Миколайович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії СумДУ*).

БОНДАР Діана Анатоліївна – студентка I курсу факультету технічних систем та енергоефективних технологій Сумського державного університету, гр. І-22 (*науковий керівник: Нестеренко Вадим Анатолійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії СумДУ*).

ВАСИЛЕНКО Валентина Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ.

ВАСИЛЕНКО Марина Євгенівна – кандидат педагогічних наук, викладач кафедри юридичних дисциплін Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ.

ВАСИЛЬЄВА Вікторія Валеріївна – студентка I курсу юридичного факультету Сумського державного університету, гр. Ю-24 (*науковий керівник: Король Віталій Миколайович – фахівець I категорії кафедри історії СумДУ*).

ВЛАСЕНКО Валерій Миколайович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Сумського державного університету.

ДІГТЯР Анна Олексіївна – студентка I курсу юридичного факультету Сумського державного університету, гр. Ю-24 (*науковий керівник: Дегтярьов Сергій Іванович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії СумДУ*).

ДІГТЯР Іван Сергійович – студент I курсу юридичного факультету Сумського державного університету, гр. Ю-24 (*науковий керівник: Король Віталій Миколайович – фахівець I категорії кафедри історії СумДУ*).

ЄРЕМЕНКО Анатолій Олександрович – студент I курсу юридичного факультету Сумського державного університету, гр. Ю-24 (*науковий керівник: Дегтярьов Сергій Іванович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії СумДУ*).

ІЛЬЧЕНКО Альона Олександрівна – студентка I курсу факультету технічних систем та енергоефективних технологій Сумського державного університету, гр. І-23 (*науковий керівник: Нестеренко Вадим Анатолійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії СумДУ*).

КІЯШКО Юрій Михайлович – студент I курсу юридичного факультету Сумського державного університету, гр. Ю-24 (*науковий керівник: Король Віталій Миколайович – фахівець I категорії кафедри історії СумДУ*).

КИСЛИНСЬКА Світлана Анатоліївна – аспірантка кафедри історії України Миколаївського національного університету імені В.О.Сухомлинського.

КЛИМЕНКО Валентина Анатоліївна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Сумського державного університету.

КОРОЛЬ Віталій Миколайович – фахівець I категорії кафедри історії Сумського державного університету, здобувач кафедри історії України Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди.

КОРОЛЬ Сергій Миколайович – фахівець II категорії кафедри філософії, політології та інноваційних соціальних технологій Сумського державного університету.

КОЧУБЕЙ Олександр Вікторович – студент I курсу факультету електроніки та інформаційних технологій Сумського державного університету, гр. ЕЛ-23 (*науковий керівник: Клименко Валентина Анатоліївна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії СумДУ*).

НЕСТЕРЕНКО Лідія Олександрівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних дисциплін та методики їх викладання Чернігівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені К.Д.Ушинського.

НЕСТЕРЕНКО Вадим Анатолійович – кандидат історичних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри історії Сумського державного університету.

ЛАТИШ Юрій Володимирович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії для гуманітарних факультетів Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

ЛОБКО Константин Андрійович – студент III курсу юридичного факультету Сумського державного університету, гр. Ю-05 (*науковий керівник: Лобко Наталія Вікторівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії СумДУ*).

ЛОБКО Наталія Вікторівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Сумського державного університету.

ОПАРІЙ Оксана Сергіївна – студентка I курсу факультету електроніки та інформаційних технологій Сумського державного університету, гр. ЕЛ-23 (*науковий керівник: Клименко Валентина Анатоліївна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії СумДУ*).

ПАВЛУЩЕНКО Денис Станіславович – студент I курсу факультету технічних систем та енергоефективних технологій Сумського державного університету, гр. І-22 (*науковий керівник: Нестеренко Вадим Анатолійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії СумДУ*).

ПОЛЯКОВА Аліна Олександрівна – студентка I курсу факультету іноземної філології та соціальних комунікацій Сумського державного університету, гр. РК-22 (*науковий керівник: Лобко Наталія Вікторівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії СумДУ*).

ПОТІЙ Наталія Миколаївна – кандидат історичних наук, старший викладач Чернігівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені К.Д.Ушинського.

ПРИВАЛОВА Наталія Валентинівна – студентка I курсу факультету технічних систем та енергоефективних технологій Сумського державного університету, гр. І-22 (*науковий керівник: Нестеренко Вадим Анатолійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії СумДУ*).

ПУЗІК Роман Вікторович – студент I курсу факультету технічних систем та енергоефективних технологій Сумського державного університету, гр. І-22 (*науковий керівник: Нестеренко Вадим Анатолійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії СумДУ*).

РУБАН Валентина Сергіївна – аспіранка 2 року навчання Харківської державної академії культури.

САЛОГУБ Анна Олександрівна – студентка I курсу факультету електроніки та інформаційних технологій Сумського державного університету, гр. ЕЛ-21 (*науковий керівник: Клименко Валентина Анатоліївна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії СумДУ*).

САНДУЛ Андрій Євгенович – асистент кафедри історії України, філософії та політології Криворізького економічного інституту Державного вищого навчального закладу «Криворізького національного університету», здобувач кафедри історії України Криворізького педагогічного інституту Державного вищого навчального закладу «Криворізький національний університет».

ФАЩУК Тетяна Вікторівна – студентка III курсу юридичного факультету Сумського державного університету, гр. Ю-05 (*науковий керівник: Куліш Анатолій Миколайович – доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету СумДУ*).

ХОМЕНКО Євген Миколайович – аспірант кафедри новітньої історії України Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

ЧЕПЖНА Світлана Миколаївна – студентка I курсу факультету технічних систем та енергоефективних технологій Сумського державного університету, гр. І-22 (*науковий керівник: Нестеренко Вадим Анатолійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії СумДУ*).

ШАМАРДІНА Катерина Володимирівна – студентка IV курсу Конопотського інституту Сумського державного університету (*науковий керівник: Завалій Лариса Петрівна – старший викладач кафедри суспільно-гуманітарних дисциплін КІ СумДУ*).

ЗМІСТ

РОБОТИ НАУКОВЦІВ

<i>Баранова А.В.</i> (Суми) Особливості виховної системи на території України за часів родово-общинного ладу	3
<i>Бірьова О.Ю.</i> (Харків) Канцелярія комісії запровадження слобідських полків та обмеження місцевого самоврядування	5
<i>Василенко В.А.</i> (Суми) Лінгвософська концепція мовної картини світу Г.Сковороди	7
<i>Василенко М.Є.</i> (Суми) Правова культура як необхідна умова формування правової держави	9
<i>Власенко В.М.</i> (Суми) Міжвоєнна українська політична еміграція на Балканах (до питання про термінологію)	12
<i>Кислинська С.А.</i> (Миколаїв) Сільське господарство Миколаївщини в перше повоєнне десятиліття (1944-1954 рр.)	21
<i>Клименко В.А., Салогуб А.О.</i> (Суми) Український оберіг	24
<i>Король В.М.</i> (Суми) Висвітлення діяльності системи трудових резервів газетою «Красный Крым» у 1944-1950 рр.	26
<i>Король С.М.</i> (Суми) Створення Міжнародної Асоціації «Карпатський Єврорегіон»	31
<i>Латиш Ю.В.</i> (Київ) «Питання питань» Стівена Коена: дезінтеграція СРСР очима американського історика	34
<i>Лобко Н.В.</i> (Суми) Ототожнення Д.Вишневецького з легендарним Байдою	37
<i>Нестеренко В.А.</i> (Суми) Товариства «Просвіта» на Сумщині в роки окупації (1941-1943 рр.)	41
<i>Нестеренко Л. О.</i> (Чернігів) Срібнянщина в роки окупації. Срібнянська трагедія	43
<i>Потій Н.М.</i> (Чернігів) Роль попечителів у діяльності земських шкіл Чернігівської губернії (др. пол. XIX ст.)	46
<i>Рубан В.С.</i> (Харків) Роль ярмаркової торгівлі в розвитку купецтва на Слобожанщині	49
<i>Сандул А.Є.</i> (Кривий Ріг) Місце державних органів влади УРСР в евакуаційних заходах республіки в роки Великої Вітчизняної війни на сторінках української наукової літератури	51
<i>Хоменко Є.М.</i> (Київ) Державні органи та фізична культура в УРСР у 1920-х рр.	54

НАУКОВІ РОЗВІДКИ СТУДЕНТІВ

<i>Абаровська В.Ю.</i> (Суми) Уродженець Посулля у небі Крайньої Півночі	56
<i>Байрамова Ш.</i> (Суми) Інститут президента в республіке Туркменистан	59
<i>Бондар Д.А.</i> (Суми) Дендропарк Шкуратівський	63
<i>Васильєва В.В.</i> (Суми) Державний устрій Кримського ханства	65
<i>Дігтяр А.О.</i> (Суми) Криза сучасної історичної науки: теоретико-методологічний аспект	69
<i>Дігтяр І.С.</i> (Суми) До питання про законодавчі заборони тютюнопаління	71
<i>Єременко А.О.</i> (Суми) Інститут суду присяжних: вітчизняний контекст	75
<i>Ільченко А.О.</i> (Суми) Війна в Афганістані 1979-1989 рр.: спогади учасника	79
<i>Кіяшко Ю.М.</i> (Суми) Відносини українського козацтва з Кримським ханством	83
<i>Кочубей О.В.</i> (Суми) Розвиток шахів як виду спорту в м. Шостка	84
<i>Лобко К.А.</i> (Суми) Хроника визволення Сум (до 70-річчя визволення Сум від німецько-фашистських загарбників)	86
<i>Опарій О.С.</i> (Суми) Поетичний фольклор українців	88
<i>Павлуценко Д.С.</i> (Суми) Розвиток танцювального мистецтва в сучасній Україні	91
<i>Полякова А.О.</i> (Суми) Батьківська лінія родоводу князя Дмитра Вишневецького	95
<i>Привалова Н.В.</i> (Суми) Михайло Петренко – забутий поет-романтик Лебединщини	98
<i>Пузік Р.В.</i> (Суми) Архітектура Слобожанщини XVII-XIX ст.	100
<i>Фащук Т.В.</i> (Суми) Ювенальне право України: генезис та сучасний стан	104
<i>Чепіжна С.М.</i> (Суми) Друга світова у спогадах очевидця	107
<i>Шамардіна К.В.</i> (Конотоп) Розвиток телебачення Конотопщини	109
<u>ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ</u>	111

Наукове видання

**СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ
НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ: ІСТОРІЯ,
ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ**

Збірник матеріалів
II Всеукраїнської науково-практичної конференції

(Суми, 21 травня 2013 року)

Оригінал-макет підготував Віталій Король
(кафедра історії Сумського державного університету)

Редколегія не несе відповідальності за точність наведених фактів, цитат,
економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей

Підп. до друку 27.06.2013 р.
Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 6,74. Обл.-вид. арк. 6,57. Тираж 120 пр. Зам. №

Видавець і виготовлювач
Сумський державний університет
вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007,
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3062 від 17.12.2007